

**Norges Handelshøyskole
Bergen, våren 2011**

Ulovlig samarbeid etter Konkurranselovens § 10

”Hvordan forebygge og begrense forekomsten av ulovlig samarbeid i norsk næringsliv?”

Av

Anne-Mette Juuhl og Tone Iren Sørheim

Veileder: Guttorm Schjelderup

Selvstendig arbeid i fordypningsområdet økonomisk styring

NORGES HANDELSHØYSKOLE

Dette selvstendige arbeidet er gjennomført som ledd i masterstudiet i økonomi- og administrasjon ved Norges Handelshøyskole og godkjent som sådan. Godkjenningen innebærer ikke at Høyskolen inntår for de metoder som er anvendt, de resultater som er fremkommet eller de konklusjoner som er trukket i arbeidet.

Sammendrag

"Tiltak mot konkurransekriminalitet må skjerpes" (NHO, 2007: 72-80). Dette er tittelen på en artikkel forfattet av tidligere konkurransedirektør Knut Eggum Johansen. I artikkelen fokuserer han på utfordringer knyttet til forebygging og avdekking av ulovlig samarbeid i norsk næringsliv. En undersøkelse som presenteres i artikkelen bekrefter at denne formen for lovbrudd trolig er veldig utbredt og at mørketallene er høye. Hele 70 % av utvalget bestående av 600 næringslivsledere svarte at de mener det kan forekomme brudd på konkurranseloven i tilhørende bransje. Knut Eggum Johansen trekker frem hvor viktig det er å styrke satsingen på å bekjempe slik økonomisk kriminalitet, i og med at det påfører nasjonal velferd stor skade.

Utsagnet hans inspirerte oss i valget av problemstilling. Det gav oss motivasjon til å se nærmere på ulovlig samarbeid slik det defineres i konkurranselovens § 10. Vi ville se på hvorfor aktører velger å samarbeide med sine konkurrenter, for ut i fra det å finne frem til de mest treffsikre virkemidlene for at dette kan bekjempes. Vi ville ta for oss dagens tiltak, da i hovedsak hva Konkurransetilsynets satsing innebærer og hvordan den fungerer i praksis, og se på hva som kan og bør forandres. Avdekking og forebygging av brudd på konkurranselovens § 10 er Konkurransetilsynets største satsingsområde.

Av bidrag til ny kunnskap skal denne oppgaven ta sikte på å forklare hvordan en offentlig organisasjon, Konkurransetilsynet, og det private næringslivet kan sørge for lavere utbredelse av ulovlig samarbeid.

I arbeidet med oppgaven har intervjuer med sakkyndige personer stått sentralt. Intervjuobjektene har gitt oppgaven vår faglig tyngde, og økt vår forståelse og innsikt i valgte problemstilling.

Forord

Den selvstendige utredningen er skrevet som siste ledd i vår masterutdanning ved Norges Handelshøyskole. Emnet har vi valgt innenfor vår spesialisering, økonomisk styring.

Vi ønsket begge å skrive en utredning innenfor temaet økonomisk kriminalitet. Dette siden vi begge synes problematikken rundt dette er spennende og det passet seg dermed fint å kunne gå dette nærmere i dybden i en masterutredning. Vi bestemte oss for å se nærmere på forekomsten av ulovlig samarbeid blant norske bedrifter, og studere hvilke tiltak som er satt i gang for å hindre dette. Dette ble avgjort i samtaler med Konkurransetilsynet.

Vi har benyttet teorier fra ulike spesialiseringer for å skape et overordnet økonomisk perspektiv, dog med en bedriftsøkonomisk synsvinkel som fundament for våre drøftinger. Dette føler vi at har resultert i et mer nyansert og fullstendig bilde over spørsmålene som problemstillingen stiller.

Vi vil rette en stor takk til vår veileder, Guttorm Schjelderup. Hans gode tilbakemeldinger kombinert med godt humør, har vært en berikelse for oppgaven vår. For øvrig vil vi takke:

- Arne Røed Simonsen ved Næringslivets Sikkerhetsråd
- Arnhild Dordi Gjønnnes ved Næringslivets Hovedorganisasjon
- Lars Sørgard og Sissel Jensen ved Norges Handelshøyskole
- Ingunn Bruvik Gjersvik ved Konkurransetilsynet.
- Tina Søreide ved Chr. Michelsen Instituttet.

De var alle med på å gjøre denne oppgaven mulig.

Bergen, 27. mai 2011.

Anne-Mette Juuhl

Tone Iren Sørheim

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	2
Forord	3
Innholdsfortegnelse	4
Figuroversikt	8
Tabelloversikt	8
Forklaring på våre mest sentrale nøkkelbegreper	10
Del 1 – Oppgavens bakteppe	11
1.0 Innledning	11
1.1 Bakgrunn for oppgaven	11
1.2 Tema med problemstilling	12
1.3 Formål og avgrensninger	13
1.3.1. Formål	13
1.3.2 Avgrensninger	13
1.4 Oppgavens struktur	14
2.0 Metode	16
2.1 Metodevalg	16
2.2 Innsamling av data	17
2.3 Analyse av dataene	17
2.4 Presentasjon av intervjuobjektene	18

Del 2 – Teoretisk referanseramme	21
3.0 Økonomisk teori	21
3.1 Hva er samarbeid?	21
3.1.1 Hvorfor/ hvorfor ikke velge samarbeid?	22
3.2 Kartellets konsekvenser for samfunnet	23
3.2.1 Semikartellets konsekvenser for samfunnet	25
3.3 Spillteori	27
3.3.1 Byggekløsser og antakelser	27
3.3.2 Nash-likevekt	28
3.3.3 Fangens dilemma	29
3.3.4 Fredelig sameksistens	30
3.3.5 Potensialet for stilltiende samarbeid/fredelig sameksistens	31
3.3.6 Hvordan unngå priskrig?	35
3.3.7 Spillteoriens relevans	36
3.4 Konkurranseloven	37
3.4.1 Konkurranselovens hovedområder og formål	38
3.4.2 Rolledeling og myndighet	39
3.5 Konkurranseregulerende avtaler mellom foretak	42
3.5.1 Prosjektsamarbeid	44
3.5.2 Per se forbudet	46
3.5.3 Sanksjoner	47
3.6 Kunnskapsformidling som etterforskningsmetodikk	50
3.7 Informasjonens innhold	51

Del 3 - Kartellpolitikk	56
4.0 Kartellpolitikk	56
4.1 Hvordan virker kartellpolitikken?	56
4.2 Strukturell analyse og atferdsanalyse	57
4.2.1 Strukturell analyse	57
4.2.2 Atferdsanalyse	59
4.3 Lempningsprogrammet	59
4.3.1 Årsaker til at lempningsprogrammet ikke fungerer optimalt	60
4.4 Fremgangsmåte for lempningssøknad	61
4.4.1 Bevis og saksbehandling	62
Del 4 – Konkurransetilsynet og intervjuobjektene	64
5.0 Konkurransetilsynet	64
5.1 Konkurransetilsynets satsingsområder	64
5.2 Konkurransetilsynets tiltak	66
5.3 Konkurransetilsynets resultater	68
5.3.1 Vurdering av egne tiltak	69
5.3.2 Fremtidsutsikter	72
6.0 Intervjuobjektene vurderinger	75
6.1 Tiltak	75
6.1.1 Etske retningslinjer i organisasjonen	76
6.1.2 Lempningsprogrammet	77
6.1.3 Hvordan kan lempningsprogrammet forbedres?	78
6.1.4 Aksept for lovbrudd/kriminell ledelse	79
6.1.5 Urimelige krav	80

6.1.6 Internasjonalt samarbeid	80
6.1.7 Konkurransetilsynets arbeid	80
6.1.8 Utfordringer	81
Del 5 - Avslutning	83
7.0 Selvstendige vurderinger	83
8.0 Oppsummering med konklusjon	85
9.0 Forslag til videre forskningsarbeid	87
9.1 Bakgrunn for alternative problemstillinger	87
9.2 Referansehenvisninger for videre forskningsarbeid	88
9.3 Avsluttende kommentarer	88
Vedlegg	89
Vedlegg A – Intervju med Arne Røed Simonsen	89
Vedlegg B – Intervju med Arnhild Dordi Gjønnnes	92
Vedlegg C – Intervju med Ingunn Bruvik Gjersvik	94
Vedlegg D – Intervju med Lars Sjørgard	98
Vedlegg E – Intervju med Sissel Jensen	100
Vedlegg F- Intervju med Tina Søreide	101
Vedlegg G – Konkurranseloven	103
Kildehenvisninger	108

Figuroversikt

Figur 3-1: Grensedragning samarbeidsformer	22
Figur 3-2: Kartellets konsekvenser	26
Figur 3-3: Spillernes handlingsalternativer	28
Figur 3-4: Konkurranselovens rollefordeling	41
Figur 3-5: Vertikale og horisontale avtaler	42
Figur 4-1: Strukturell analyse over utsatte bransjer	58
Figur 5-1: Konkurransetilsynets ressursfordeling	64
Figur 5-2: Konkurransetilsynets midler fra tildelingsbrevet	66

Tabelloversikt

Tabell 3-1: Konkurransetilsynets roller og oppgaver	38
Tabell 4-1: Fordeling av amnesti	60
Tabell 5-1: Konkurransetilsynets mottatte lempningsøknader	68
Tabell 5-2: Gjennomførte bevissikringer	68
Tabell 5-3: Besluttede vedtak	69

Liste over forkortelser

AFF	Administrerende forskningsfond ved Norges Handelshøyskole.
BA-HR	Bugge, Arentz- Hansen og Rasmussen.
BI	Bedriftsøkonomisk institutt.
E-post	elektronisk post.
CMI	Christian Michelsens institutt.
CV	Curriculum Vitae.
DnB	Den norske bank.
EBA	Entreprenørforeningen Bygg og Anlegg.
EF	Europeiske fellesforbundet.
EFTA	Det europeiske frihandelsforbund.
EU	Den europeiske union.
EØS	Det europeiske økonomiske samarbeidsområde.
FAD	Fornyings-, administrasjons og kirkedepartementet.
Ibid	henviser til foregående kilde.
NHH	Norges Handelshøyskole.
NHO	Næringslivets Hovedorganisasjon.
NIMA	Norsk Forbund for Innkjøp og Logistikk.
NOU	Norges offentlige utredninger.
NSR	Næringslivets sikkerhetsråd.
NTNU	Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
SNF	Samfunns- og næringslivsforskning.
Økokrim	Den sentrale enhet for etterforskning og påtale av økonomisk kriminalitet og miljøkriminalitet.

Forklaring på våre mest sentrale nøkkelbegreper

Amnesti – fritagelse for tiltale eller straff for en bestemt gruppe lovovertredere, særlig ved politiske forbrytelser. Amnesti er det samme som hel lempning.

Forbudsbestemmelse – regel for hva som er tillatt og ikke tillatt etter loven.

Foretak - enhver enhet som utøver privat eller offentlig ervervsvirksomhet, uavhengig av i hvilken form virksomheten utøves. Det er virksomhetens art som er avgjørende, ikke enhetens rettslige status eller finansiering, jmfør konkurranselovens § 2.

Kartell – avtaler mellom næringsdrivende om regulering av pris-, produksjons- eller omsetningsforhold.

Konkurranseloven § 10 - Konkurransbegrensende avtaler mellom foretak.

Konkurranseskriminalitet - ulovlig samarbeid om og påvirkning av priser, avanser og rabatter, samt anbuds- og markedsdelingssamarbeid.

Lempning - hel eller delvis nedsettelse av overtredelsesgebyr for brudd på § 10.

Lempningssøknad - Brukes om prosessen med å informere Konkurransetilsynet om et ulovlig samarbeid. I tilfeller der kravene oppfylles vil amnesti tilbys.

Lempningsprogrammet – fellesbetegnelse for alle forhold som knyttes opp mot lempningsordningen.

Samarbeid – avtaler, samordnet opptreden eller beslutning innenfor sammenslutninger.

Sanksjoner – fellesbetegnelse for straff (fengsel, bot) og andre forholdsregler mot lovovertrედelser.

Økonomisk kriminalitet - profittmotiverte, lovstridige handlinger som ofte begås innenfor eller med utspring i en økonomisk virksomhet som i seg selv er, eller gir seg ut for å være, lovlig.

Økonomisk styring – tiltak for å få oversikt over og kontrollere ressursbruken i en bedrift o.l. Omfatter planlegging, beslutninger, delegering av myndighet, tildeling av ressurser, overvåking av ressurser, overvåking av resultater og iverksettelse av korrigerende tiltak ved avvik. Verktøyene omfatter blant annet budsjetter, kostnads- og likviditetskontroller, regnskaper og beslutningsmyndighet.

Del 1 – Oppgavens bakteppe

1.0 Innledning

1.1 Bakgrunn for oppgaven

Denne masteroppgaven ser nærmere på problematikken rundt ulovlig samarbeid mellom bedrifter i norsk næringsliv, slik det defineres i konkurranselovens¹ § 10. Det følger av konkurranseloven § 9, bokstav a, at det løpende tilsynet med konkurransen skal gjøres av Konkurransetilsynet. Hovedkurset innenfor vår profilering, tilknyttet oppgaven, er Konkurranserett. Konkurranserett-kurset tar for seg er læren om rettsregler som skal fremme og beskytte konkurransen i næringslivet. Oppgaven bygger på et bedriftsøkonomisk fundament i det vi ser på lønnsomhet og incentiver knyttet til ulovlig samarbeid.

Vi går grundig inn på hvilke tiltak Konkurransetilsynet har iverksatt for å bekjempe ulovlig samarbeid, samt deres planer for fremtidig arbeid. Ut i fra et styringsperspektiv presenterer vi hva bedriftersledelser kan gjøre for å redusere forekomsten av ulovlig samarbeid. Tiltakene til Konkurransetilsynet og selskapsledelser presenteres og drøftes opp mot teori. I tillegg vil utsagn fra representanter fra Christian Michelsen Institutt (CMI), Norges Handelshøyskole (NHH), Næringslivets Hovedorganisasjon (NHO) og Næringslivets Sikkerhetsråd trekkes med i diskusjonen.

Av de kriminalitetsformene som finnes vil vi utelukkende fokusere på konkurransekriminalitet i form av ulovlig samarbeid. Konkurransekriminalitet kjennetegnes som: *”Profittmotiverte, lovstridige handlinger som ofte begås innenfor eller med utspring i en økonomisk virksomhet som i seg selv er – eller gir seg ut for å være – lovlig”* (Økokrim, 2010). Slike straffbare handlinger gjennomføres ved bruk av kompliserte metoder og utføres av profesjonelle og ressurssterke aktører. Deres fremgangsmetoder er bevisst utformet for å vanskeliggjøre avdekkingen og etterforskningen av det kriminelle forholdet (Regjeringen, 2011:6). Dette medfører store utfordringer for konkurransemyndighetene. Dersom de

¹ Lov om konkurranse mellom foretak og kontroll med foretakssammenslutninger (konkurranseloven).

² ”Formålet med prisen er å belønne en offentlig ansatt eller en organisasjon som på en særskilt måte har bidratt

kriminelle utkonkurrerer de lovlydige i en bransje, vil det skade konkurransen, og på den måten redusere velferdsstatens grunnlag (Regjeringen, 2011: 5).

I arbeidet med oppgaven har vi benyttet informasjonsmateriale fra Konkurransetilsynet. Vi har gått i dybden på deres årsrapport fra 2008, som hadde en god dekning av kartellproblematikken. Videre har vi studert årsrapporten fra 2010 nærmere, da denne tar for seg resultatene av den økte satsingen som ble påbegynt i 2008, og disse vil dermed utfylle hverandre. For å ytterligere styrke og komplettere oppgavens troverdighet henter vi informasjon gjennom kvalitative intervju, tidsskrifter, artikler og bøker. Intensjonen med valget av informasjonskilder er å få en så dagsaktuell oppgave som mulig, med en stabil faglig forankring.

1.2 Tema med problemstilling

Temaet for oppgaven vår er tiltak mot ulovlig samarbeid, slik det defineres i konkurranselovens § 10, innenfor privat næringsliv. Problemstillingen er som følger:

”Hvordan forebygge og begrense forekomsten av ulovlig samarbeid i norsk næringsliv?”

Avtaler som strider mot konkurransen i markedet sees på som alvorlige brudd på lovens forbudsbestemmelser. Eksempler er konkurransebegrensede avtaler mellom foretak som forekommer i form av prissamarbeid, markedsdeling eller anbudssamarbeid.

For å få et grundigere innblikk i samarbeid i norsk næringsliv har vi vært i kontakt med ekspertise på området. Flere synsvinkler gir oss en dypere forståelse innenfor emnet og et mer korrekt og oppdatert overblikk.

Et av de mest omfattende tiltakene til Konkurransetilsynet for å avdekke lovbrudd er innføringen av lempningsprogrammet. Hensikten med lempningsprogrammet er å øke gevinsten av å bryte ut av et kartell og dermed forenkle Konkurransetilsynets arbeid med å avsløre ulovlig samarbeid. Lempning gis etter reglene i konkurranseloven § 31. Det finnes ulike former for lempningsregler, eksempelvis lempning av skattekrav og lempning av straff for andre forbrytelser, men vi studerer utelukkende de som gjelder for kartellvirksomhet.

1.3 Formål og avgrensninger

1.3.1. Formål

Oppgaven vår har et beskrivende formål. Dette fordi vi beskriver hvordan tiltakene Konkurransetilsynet har iverksatt fungerer, med tanke på å forhindre og avdekke ulovlig samarbeid etter konkurranselovens § 10.

Vi kobler teori opp mot sakkyndige personers utsagn, og trekker inn relevante saker der det er naturlig. Avslutningsvis kommer vi med våre forslag til forbedring av kartellbekjempelsen.

Vi henter relevant teori for problemstillingen vår i konkurranserettslig litteratur og bruker nye data fra Konkurransetilsynet, media og intervjuobjekter. Siktemålet med oppgaven er å analysere og studere virkningen av Konkurransetilsynets kartellsatsing..

Oppgaven vil i hovedsak være av interesse for konkurransemyndigheter og foretaksledere.

1.3.2 Avgrensninger

Problematikken rundt ulovlig samarbeid er omfattende og temaet reiser mange utfordringer. Analysenivået er på et generelt grunnlag innenfor det private næringslivet.

Vi starter hoveddelen med å presentere ulike former for ulovlig samarbeid. Deretter presenterer vi hvilke tiltak Konkurransetilsynet har iverksatt for å forebygge og avdekke forekomsten av konkurranserettslige lovbrudd. Vi vurderer hva bedrifters ledelse selv kan gjøre for å redusere risikoen for at konkurranseloven brytes i egen organisasjon og drøfter de forhold vi i samarbeid med veileder og intervjuobjekter anser som de mest sentrale. En slik tilnærming mener vi gir et godt grunnlag for å svare på vår problemstilling.

Oppgaven avgrenses til å omhandle samarbeid som strider mot konkurranseloven § 10 som tidligere nevnt, og vi går i dybden på denne lovbestemmelsen. Det vil likevel ikke være mulig å definere alle typer atferd som er potensielt skadelig for marked og konsumenter. Listen i konkurranseloven over de avtalene som kan begrense konkurransen er ikke utfyllende.

Vi ønsket å få innblikk i bedriftlederens synsvinkel og forsøkte i den forbindelse å komme i kontakt med utvalgte bedrifter i asfaltbransjen og dagligvarebransjen. Dette var før det kom mistanker om ulovlig prissamarbeid blant de fire store matvarekjedene. Det viste seg å være svært utfordrende ettersom problematikken ikke var ønskelig å diskutere med oss og vi fikk kun svar fra en aktør. Ideen måtte tilsidesettes.

Vi ser ikke på hvordan skader og tap fordeles på de ulike gruppene i samfunnet, henholdsvis produsenter og konsumenter, eller dens størrelse. Dette ville vært naturlig om oppgaven hadde hatt en samfunnsøkonomisk vinkling.

Gruppefritaket i § 10 (3), er en lovlig form for samarbeid, og presenteres i kapittel 3.5. I og med at vi ser på ulovlig samarbeid vil ikke gruppefritaket ha noen betydning for vurderingen av Konkurransetilsynets tiltak. Misbruk av dominerende stilling jamfør konkurranseloven § 11, med tilhørende markedsavgrensninger, faller også utenfor vår besvarelse.

I og med at det grunnleggende målet i privat sektor er lønnsomhet, kan det tenkes at Konkurransetilsynets tiltak er mest rettet mot privat næringsliv. Det utelukkes heller ikke at det foregår ulovlig samarbeid i det offentlige næringslivet, eller mellom det offentlige og det private næringslivet. Skillet mellom offentlig og privat næringsliv blir stadig svakere, og vi konkluderer derfor med at problemstillingens aktualitet for det offentlige næringslivet vil øke i tiden fremover.

1.4 Oppgavens struktur

Vi har valgt å dele oppgaven inn i fem deler.

Del 1 er oppgavens bakteppe og består av kapittel 1 og 2. I kapittel 1 gjør vi rede for tema, oppgavens formål og problemstilling. Videre presenterer vi oppgavens avgrensninger og oppbygging. I oppgavens andre kapittel gir vi en innføring i valg av metodisk fremstilling. Vi presenterer planleggingen og gjennomføringen av datainnsamlingen og gir til slutt en presentasjon av våre intervjuobjekter.

Del 2 består av oppgavens teoretiske rammeverk, kapittel 3. Teorien ser på lovlige og ikke-lovlige samarbeidsformer, konsekvenser av samarbeid på samfunnet, spillteori og

konkurranseloven. Videre i kapitlet vil vi ha med en presentasjon av prosjektsamarbeid, forklaring av per se forbudet og sanksjonsbruk ved brudd på konkurranselovens § 10. Avslutningsvis viser vi hvordan informasjonsformidling kan benyttes som tiltak i kampen med å bekjempe ulovlig samarbeid.

Del 3 er viet til konkurransepolitikken og består av oppgavens fjerde kapitel. Vi ser på hvordan konkurransepolitikken fungerer og hva den innebærer. Ulike metoder Konkurransetilsynet benytter i sin kartelletterforskning står sentralt. Lempning er et viktig virkemiddel i dette arbeidet og vil presenteres grundig.

Del 4 består av kapittel 5 og 6. I kapittel 5 vil vi se på Konkurransetilsynets kartellsatsing, hva den går ut på og vurdere effekten og resultatene av deres innsats. Mulige forbedringspunkter drøftes. Kapittel 6 tar for seg resultatene fra samtaler og intervjuer med intervjuobjektene. Deres vurderinger og meninger presenteres, sammenlignes og drøftes opp mot teori.

Del 5 er oppgavens siste del, og består av kapitlene 7, 8 og 9. De består av selvstendige vurderinger, oppsummering og konklusjon. Delen avsluttes med forslag til videre forskningsarbeid.

Vedlegg består av konkurranseloven og intervjuene/samtalene. Vi har valgt å forkorte sistnevnte til å kun innholde det som vi har valgt å bruke i oppgavens del 4.

2.0 Metode

I dette kapittelet gir vi en innføring i det metodiske rammeverket som vi benytter i oppgaven. Kapittelet starter med en introduksjon av metodevalg, deretter begrunner vi valg av data. Metodedelen avsluttes med en presentasjon av våre intervjuobjekter og organisasjonen de er tilknyttet.

2.1 Metodevalg

Metode betyr å følge en bestemt vei mot et mål, og kommer fra det greske ordet *methodos* (Johannessen et al, 2007:32). Vi vil her forklare hvilke de fremgangsmåter vi har valgt for oppgaven vår.

En oppgave kan enten bygges på en kvalitativ eller en kvantitativ metode. For vår problemstilling egner det seg best med en kvalitativ tilnærming. Det som kjennetegner dette, er at vi forsøker å få så mye informasjon i form av data som mulig innenfor gitte avgrensninger (Johannessen et al, 2007:106). *Hvem* og *hvor* mange intervjuobjekter som velges bestemmes ut i fra forskningsspørsmålet. Det var for vår oppgave viktig med gode intervjuobjekter med bred og relevant ekspertise for å gi oss en dybdeforståelse av problematikken rundt ulovlig samarbeid. Intervjuobjektene faglige forankring og erfaring knyttet til vår problemstilling gir økt troverdighet til resultatene.

Alt det som knytter seg til en undersøkelse, det vil si *hva* og *hvem* som undersøkes, og *hvordan* undersøkelsen skal gjennomføres går under betegnelsen forskningsdesign (Johannessen et al, 2007: 73). Hva som skal undersøkes er nåværende og fremtidige tiltak utført av Konkurransetilsynet med samarbeidspartnere og bedriftsledelser. Hvem regnes her som det private næringsliv. Forskningsdesignet viser med andre ord hovedmønsteret til en oppgaves fremgangsmåter (Befrieng, 2007: 75).

Våre intervjuobjekter har ulike bakgrunner og kompetanser. Derfor tilpasser vi spørsmålene og intervjuform best mulig for å få mest mulig ut av deres ekspertise. De dialogene vi har hatt med representanter over telefon har båret preg av intervju der vi stilte både beskrivende og fortolkende forskningsspørsmål. Dette gjelder Næringslivets Hovedorganisasjon og Næringslivets Sikkerhetsråd. Når det kommer til møtene med Ingunn Bruvik Gjersvik ved

Konkurransetilsynet, Lars Sørgard og Sissel Jensen ved Norges Handelshøyskole og Tina Søreide ved Christian Michelsen Instituttet, har dette vært mer samtalepreget og flere innbringende diskusjoner har forekommet. For en beskrivelse av de ulike personene og etatene vises det til kapittel 2.4.

Videre i oppgaven vil vi benytte betegnelsene CMI for Christian Michelsen Instituttet, NHO for Næringslivets Hovedorganisasjon og NHH for Norges Handelshøyskole ettersom disse forkortelsene er allmennkjente. Vi velger å skrive Næringslivets Sikkerhetsråd helt ut, ettersom denne organisasjonen ikke er like kjent.

Vi vil med utgangspunkt i intervjuobjektene utsagn komme med selvstendige vurderinger rundt problematikken ulovlig samarbeid.

2.2 Innsamling av data

Vi vil i datainnsamlingen benytte både primær- og sekundærdata.

Primærdata er den informasjonen vi selv har hentet inn som analysegrunnlag i undersøkelsen (Befring, 2007: 119). Disse dataene fremkommer i form av intervjuer og samtaler. Dataene presenteres i del 4, kapittel 6.

For å bygge opp under primærdataene har vi benyttet sekundærdata. Sekundærdata kjennetegnes ved at det er allerede innsamlet data, som er systematisert med tanke på ulike formål, og som kan brukes direkte av brukere (ibid). Vi har her sett nærmere på sekundærdata i form av pensumlitteratur, annen litteratur, offentlige rapporter og medieoppslag.

Pensumlitteratur og øvrige artikler har gitt oppgaven det teoretiske rammeverket. Offentlige rapporter og kunngjøringer gir et dypere innblikk i problematikken rundt ulovlig samarbeid, og relevante medieoppslag har gitt oss nyttige eksempler i konkrete enkeltsaker. De sakene vi benytter forklares kort der det passer inn som eksempler på teori.

2.3 Analyse av dataene

Vi ønsker med oppgaven å bidra til en økt forståelse av problematikken rundt ulovlig samarbeid etter konkurranselovens § 10. Dette vil vi undersøke ved å se på hvordan Konkurransetilsynet og bedriftsleders tiltak fungerer. Vi vil belyse dette ved å studere og evaluere nåtidens tiltak, og foreslå eventuelle fremtidige endringer samt nye tiltak.

Kvaliteten på vår kvalitative undersøkelse vil avhenge av dataenes reliabilitet og validitet (Johannessen et al, 2007: 198). Reliabilitet betyr troverdighet, og knytter seg til undersøkelsens data. Det sees nærmere på hvilke data som brukes, måten de samles inn på, og hvordan de bearbeides (ibid). Vi vil vurdere alle disse faktorene nøye i forkant og under arbeidsprosessen. Vi føler at det kan knyttes høy grad av reliabilitet til intervjuene våre. En videre drøfting av dette sees ikke på som nødvendig ettersom reliabilitet i utgangspunktet er mest relevant for kvantitative opplegg.

Validitet ser nærmere på om vi måler det vi tror vi måler. Validitet i kvalitative undersøkelser dreier seg om i hvilken grad forskerens funn på en riktig måte reflekterer formålet med studien og representerer virkeligheten (Johannessen et al, 2007:199). Vi føler at validiteten kan forsvares. Dette fordi våre antakelser er bekreftet gjennom intervjuer, og andre relevante kilder i form av teori og praksis. Likevel vil problematikken rundt ulovlig samarbeid avhenge av flere forhold som vi ikke har tatt med, og de forholdene vil endres med tiden.

2.4 Presentasjon av intervjuobjektene

Vi gir her en kort innføring som forklarer hvorfor vi valgte de bestemte intervjuobjektene. Disse presenteres alfabetisk etter fornavn, og etter en kort presentasjon av den enkelte sier vi noe om organisasjonen de arbeider for.

Arne Røed Simonsen og Næringslivets Sikkerhetsråd

Vi ønsket videre å komme i kontakt med en representant for det private næringslivet, valget falt da på seniorrådgiver Arne Røed Simonsen i Næringslivets Sikkerhetsråd. Dette ettersom han har spisskompetanse på feltet ulovlig samarbeid i næringslivet gjennom nåværende stilling, og tidligere arbeidserfaring i Kriminalpolitisen, Sjøforsvaret og som etterforsker ved Forsvarets narkotikaetterforskningsgruppe Sør (NSR, 2011a). Vi mener hans brede erfaring bidrar til gode innspill i hva vi kan forvente av ulovlig samarbeid i norsk næringsliv dag, og i fremtiden. Han har utdanning fra Sjøkrigsskolen, Politiskolen og Befalskolen.

Næringslivets Sikkerhetsråd er opprettet av næringslivets sentrale organisasjoner med formål å bekjempe økonomisk kriminalitet i og mot næringslivet. Dette gjøres gjennom et formalisert og aktivt nettverk mot politi, offentlige sikkerhetsmyndigheter og næringslivet.

Organisasjonen arbeider med sikkerhetsarbeid rettet mot å påvirke de ansattes holdninger og motivasjon til å begå lovlydige handlinger. Bevisstgjøring av hva som er riktig er essensielt for å bekjempe økonomisk kriminalitet (NSR, 2011b).

Arnhild Dordi Gjønnnes og Næringslivets Hovedorganisasjon

Arne Røed Simonsen anbefalte oss å kontakte Arnhild Dordi Gjønnnes, ettersom hun er spesialist innenfor problematikken rundt kartell og lempning. Gjønnnes ble i 2007 tildelt utmerkelsen: NIMA's offentlige innkjøpspris². Arnhild har tidligere arbeidserfaring fra EU-kommisjonen, EFTA, Handelsdepartementet og Utenriksdepartementet (NHO, 2011).

NHO er den største interesseorganisasjonen for private bedrifter i Norge. Hovedkontoret ligger i Oslo (NHO, 2010).

Ingunn Bruvik Gjersvik og Konkurransetilsynet

Ingunn Bruvik Gjersvik har vært vår kontaktperson i Konkurransetilsynet, og bidratt til nyttig informasjon om ulovlig samarbeid på generell basis. Hun er leder for kartell og etterforskningsenheten, og har arbeidet i Konkurransetilsynet siden desember 2004. Ingunn Bruvik Gjersvik er utdannet siviløkonom og samfunnsøkonom fra Norges Handelshøyskole, med etterutdanning innenfor europeisk konkurranserett fra King's College i London.

Konkurransetilsynet har vært vår samarbeidspartner gjennom hele arbeidsprosessen ettersom deres hovedoppgave knyttes tett opp mot vår problemstilling. Konkurransetilsynet holder til i Bergen. Konkurransetilsynet er utsprunget av den tidligere Trustkontrollen med tilhørende trustloven, og deretter Prisdirektoratet med prisloven (Hjelmeng, 2010c: 2).

² ”Formålet med prisen er å belønne en offentlig ansatt eller en organisasjon som på en særskilt måte har bidratt til å fremme innkjøps-, logistikk- eller forsyningsfunksjonen i det offentlige” (ibid).

Lars Sjørgard, Sissel Jensen og Norges Handelshøyskole

Lars Sjørgard var vår foreleser i Konkurranserett, våren 2010. Vi valgte å kontakte ham for å diskutere Konkurransetilsynets arbeid i fortid, nåtid og fremtid. Dette ettersom han har arbeidet som sjefsøkonom i Konkurransetilsynet tidligere, og kjenner dermed godt til deres arbeidsmetodikk. Hans faglige forankring i problematikken var med på å øke dybden i oppgaven vår ytterligere.

Sissel Jensen er foreleser i Konkurransopolitikk ved NHH. Hennes faglige ekspertise på kartellsamarbeid gjorde at vi kontaktet henne for en teoretisk diskusjon over problematikken rundt ulovlig samarbeid. Hun er utdannet professor fra NHH i 2002, med bachelorgrad fra Universitet i Tromsø og mastergrad fra Universitet i Oslo (NHH, 2011a).

NHH er med sine tilknyttede sentre, SNF og AFF, Norges største organisasjon for forskning og utdanning innenfor økonomi og administrasjon, og arbeider mot å bli blant de fremste i Europa. NHH ble etablert i 1936, og holder til i Bergen (NHH, 2011b).

Tina Sjøreide og Chr. Michelsen Instituttet

Vi ble anbefalt av vår veileder å kontakte Tina Sjøreide, grunnet hennes omfattende kunnskap i problematikken rundt ulovlig samarbeid. Hun viste seg å være en god kilde med tanke på å bekrefte og gi en bredere innsikt til vår problemstilling.

Tina Sjøreide er utdannet samfunnsøkonom fra Universitet i Bergen. Hun disputerte deretter for en doktorgrad i 2006 ved NHH. I dag arbeider hun som seniorforsker ved CMI. Av tidligere arbeidserfaring har hun praksisopphold i Verdensbanken og hos de Forente Nasjoner (CMI, 2011a).

CMI er et uavhengig senter for forskning og informasjon innen rettighets- og utviklingsspørsmål. Senteret holder til i Bergen og ble etablert i 1930 (CMI, 2011b). 40 forskere med utdanning fra feltene innenfor sosialantropologi, samfunnsøkonomi og statsvitenskap arbeider for instituttet (Universitet i Bergen, 2011).

Del 2 – Teoretisk referanseramme

3.0 Økonomisk teori

Denne delen vil ta for seg ulovlig samarbeid slik det er definert i konkurranselovens § 10. Vi vil gå i dybden på hva ulovlig samarbeid er, hvorfor det forekommer, hva som gjør at det er ulovlig og hvilke konsekvenser det medfører på nasjonal velferd. Dette vil belyses ved hjelp av spillteori. Konkurranselovens funksjon og hensikt, rolledeling, lovens håndheving og hvorfor vi har en konkurranselov vil utdypes. Lovens bestemmelser setter rammer for Konkurransetilsynets kartellarbeid og det er dermed viktig å sette seg inn i for å forstå hvorfor de har valgt de metoder de har med hensyn til etterforskning av ulovlig samarbeid.

3.1 Hva er samarbeid?

Samarbeid kjennetegnes av en situasjon der to eller flere bedrifter avtaler pris, inndeling av markedssegmenter og lignende, via kontakt. Bedrifter som inngår samarbeid står selv fritt i å velge hvilke områder de ønsker et samarbeid på og på hvilke områder de vil opptre uavhengig. For at et samarbeid skal være i strid med konkurranselovens bestemmelser forutsettes det at selskapene er konkurrenter. Det begår et avtalt spill, som baseres på felles forståelse, kontakt og årsakssammenhenger (Hjelmeng, 2010a: 5).

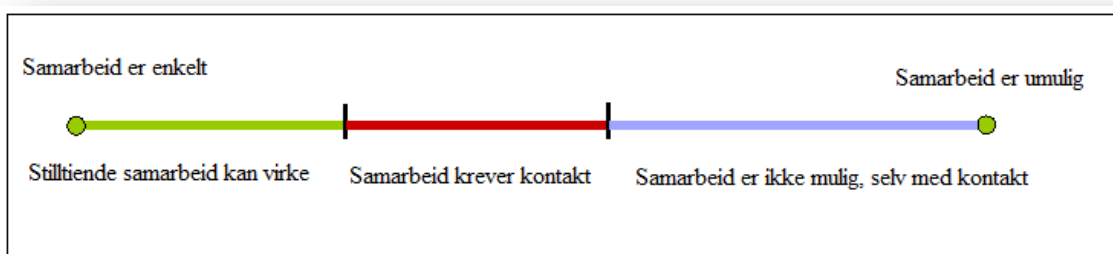
Kartellvirksomhet er et samlebegrep for flere typer samarbeid som på ulike måter setter konkurransen i markedet helt eller delvis ut av spill og innebærer at to eller flere aktører samarbeider om forhold de skulle ha konkurrert om (Konkurransetilsynet, 2008b: 20).

Kartellsamarbeid er en form for organisert kriminalitet der flere bedrifter går sammen om en forbrytelse (NOU, 2003 (12): 136). Vi vil bruke begrepene kartellvirksomhet, kartellsamarbeid og ulovlig samarbeid om hverandre da disse har lik betydning.

Det finnes to former for kartell. Det er *"hard core"*- karteller som alltid vil være preget av kontakt. Denne type samarbeid er ulovlig per se. Hva per se innebærer forklares i kapittel 3.5.2. Den andre typen kalles *"soft core"* karteller og kjennetegnes av et stilltiende samarbeid. Slikt samarbeid foregår uten kontakt og vil således ikke være ulovlig etter konkurranseloven

(Hjelmeng, 2010b: 7). For at konkurransemyndighetene skal kunne ilegge straff må det fremskaffes bevis for at kontakt har forekommet.

Grensedragningen mellom stilltiende og ulovlig samarbeid er vag. Utad kan det være umulig å se hvordan bedriftene har endt opp med samme pris. Det som kan fremstå som ulovlig samarbeid, kan like gjerne være stilltiende og lovlig samarbeid, se figur 3.1. Resultatet med lik pris kan for eksempel skyldes like innkjøpspriser, produksjonskostnader eller tilpasning til markedet. Bedriftene kan observere hverandres oppførsel i markedet, benytte historiske data, eller annet og dermed ende opp med lik pris³. De samfunnsmessige skadevirkningene er like for de to kartellformene.

Figur 3-1: Strukturell analyse over utsatte bransje

Figur 3-1 illustrerer den overlappende grensedragning mellom de ulike samarbeidsformene. I teorien er det ikke mulig å skille mellom rødt og blått område. Dette gjør det svært vanskelig å straffe bedrifter for ulovlig samarbeid basert på økonomiske bevis alene. Det er derfor behov for vitneutsagn eller dokumentbevis for å kunne dømme bedrifter for kartelldannelser (Sørgard, 2010a:10).

3.1.1 Hvorfor/ hvorfor ikke velge samarbeid?

Grovt sett har bedrifter i et marked to handlingsalternativer. Enten kan de velge å konkurrere med sine konkurrenter på normal måte. Alternativ to er at de kan inngå samarbeid med sine rivaler. Dette kan skje i lovlige eller ikke-lovlige former, som forklart i foregående kapittel.

³ Norske lokale bensinpriser er daglig nesten identiske, endres parallellt (Sørgard, 2003: 222). Det er gjort flere forsøk på å bevise at det forekommer kontakt mellom aktørene i dette markedet, foreløpig uten hell. Forklaringen kan være at det ikke forekommer kontakt, men at det som utad fremstår som ett ulovlig samarbeid trolig ikke er det i mangel på kontakt.

Omfanget av samarbeid er økende i næringslivet, noe som kan skyldes flere faktorer. En naturlig forklaring er at bedrifter ofte oppnår flere og større fordeler ved å opptre sammen enn alene, og at Norge historisk sett er blant de industrialiserte landene med svakest utviklet næringssamarbeid (Huitfeldt, 1991: 27). I tillegg er det ikke alltid at enhver bedrift har de ressurser som skal til for å lykkes alene, og de vil da søke etter en eller flere samarbeidspartnere. Dette kommer spesielt til uttrykk i prosjektsamarbeid som utdypes i kapittel 3.5.1.

Samarbeid vil ikke alltid være positivt for deltagerne. Kompetansedeling vil ha både fordeler og ulemper, tapere og vinnere. Andre motforestillinger kan være at konkurrenter får innsyn i private forhold, som tilgang til kunder og kjennskap til andre bedriftshemmeligheter. Historikk bekrefter at misbruk av samarbeid forekommer. Karteller sees på som grunnleggende ustabile (NOU, 2003 (12):136). Dette siden det er mange krav som skal innfris for at et kartell skal være levedyktig og flere momenter som må avklares mellom aktørene for at et samarbeid i det hele tatt skal komme i stand. Eksempler er fordeling av profitt, hvordan de skal sikre håndhevelsen av kartellet og hvordan de skal hindre nyetableringer i gjeldende marked.

Bedriftene må avklare hvordan de skal håndtere de stadig endrede omgivelsene som kartellet opererer i (Lambert Mogliansky, 2011:1). Dette kan være vanskelig og omfattende og vil i de fleste tilfeller kreve stor innsats av aktørene, noe de vet på forhånd. Summen av momentene som nevnt i dette kapitlet kan være blant årsakene til at selskaper unnlater å samarbeide.

3.2 Kartellets konsekvenser for samfunnet

Vi vil i dette kapitlet se på hvilke konkrete faktorer som medfører at samarbeid er uønsket og ulovlig. Dette ettersom samarbeid i form av pris og anbud samt markedsdeling er til stor tap for samfunnet og kunder (Konkurransetilsynet, 2008b: 5). Kartellsamarbeid gjør at alle må betale en høyere pris enn det som vil være tilfelle ved konkurranse. Kvaliteten på produktene vil reduseres, og det vil videre gi en svakere vekst i økonomien på lang sikt (Økokrim, 2009).

Skadevirkningene av kartellsamarbeid på nasjonal velferd er svært store og desto mer lønnsomt et kartell er, jo mer skadelig er det for samfunnet (Sørgard, 2010b: 29). Dette bekreftes gjennom internasjonale studier som viser at prisene i gjennomsnitt øker med mellom

10 og 30 % dersom bedrifter samarbeider ulovlig. Potensialet for økt gevinst ved samarbeid i forhold til individuell opptreden er ofte høyt, noe som også betyr at skadeomfanget er stort. For å vise hvor store tapene kan bli kan man se på at statlige og kommunale myndigheter årlig kjøper varer og tjenester for over 300 milliarder kroner. For bedriftene vil det være et stort potensial for økt gevinst ved å samarbeide med konkurrenter ved eksempelvis offentlige anbud. For staten derimot, vil tapene som følge av dette bli enorme og prisene vil på generelt nivå måtte økes for å dekke dette (Regjeringen, 2011: 46). Dette viser at alle aktører i samfunnet på lang sikt vil rammes av skadene ved kartellvirksomhet i form av reduserte velferdsgoder.

Myndighetene vil ha konkurranse i markedene fremfor at aktører samarbeider. Årsaken til at konkurranse foretrekkes er at i en normal konkurransesituasjon presses prisene til det nivået hvor den siste enheten produseres til lavest mulig kostnad. Dersom en bedrift forsøker å ta en høyere pris, vil de mest sannsynlig bli underbudt av en som kan tilby varen til en lavere pris. Denne prisen vil i utgangspunktet føre til effektivitet i konsum, produksjon i tillegg til effektivitet i sammensetningen av produksjon og konsum (Østbye, 2008:74-75). Andre positive konsekvenser av konkurranse i markedet er at landets internasjonale konkurranseevne øker, konsumentene får lavere priser på varene, bedre utvalg og høyere kvalitet på varene (Konkurransetilsynet, 2008b: 4).

I kapittel 3.5.2 om per se forbudet viser vi at ulovlig samarbeid i form av kartelldannelser er ulovlig uavhengig av hvilke konsekvenser det medfører. Det innebærer at det ikke er behov for å analysere hvordan utfallet av lovbruddet blir på de ulike gruppene i samfunnet, henholdsvis produsenter, konsumenter og samfunnet som helhet. Det kan i flere tilfeller være vanskelig å skape ett korrekt bilde av fordelingen av konsekvenser, for eksempel dersom produsent- og konsumentrollen går over i hverandre. Problematikken ble aktuell i tilfellet der DnB og Gjensidige NOR ville fusjonere til et større konsern med navn DnB NOR⁴ (Ekeberg og Sjørgard, 2010: 9,25).

Dette er ikke enestående for fusjoner, og man vil kunne møte de samme problemene ved vurdering av konsekvenser av ulovlig samarbeid. Det er en av årsakene til at et per se forbud

⁴ Flere konsumenter var aksjonærer i selskapene og dette vanskeliggjorde fordelingen mellom konsument- og produsentoverskudd. Kostnadsbesparelser var det sentrale motivet for fusjonen fra bedriftens ståsted, Konkurransetilsynet fryktet på sin side for blant annet færre lokalkontorer som i sin tur ville svekke forbrukernes interesser (ibid). Konsernet DnB NOR ble etablert 4. desember 2003, fusjonen ble med andre ord godkjent.

benyttes for kartellvirksomhet. Ettersom straffene for kartellvirksomhet sees på som strenge vil det være en fordel om man kan tallfeste skadevirkningene av det ulovlige samarbeidet. Ved å benytte seg av faktiske tall kan konkurransemyndighetene opprettholde straffenivået og eventuelt innføre ytterligere strenge sanksjoner. Det vil være lettere å argumentere ovenfor myndigheter og aktører med hensyn til å forklare hvorfor straffene er såpass strenge dersom skadevirkningene presenteres mer konkret.

3.2.1 Semikartellets konsekvenser for samfunnet

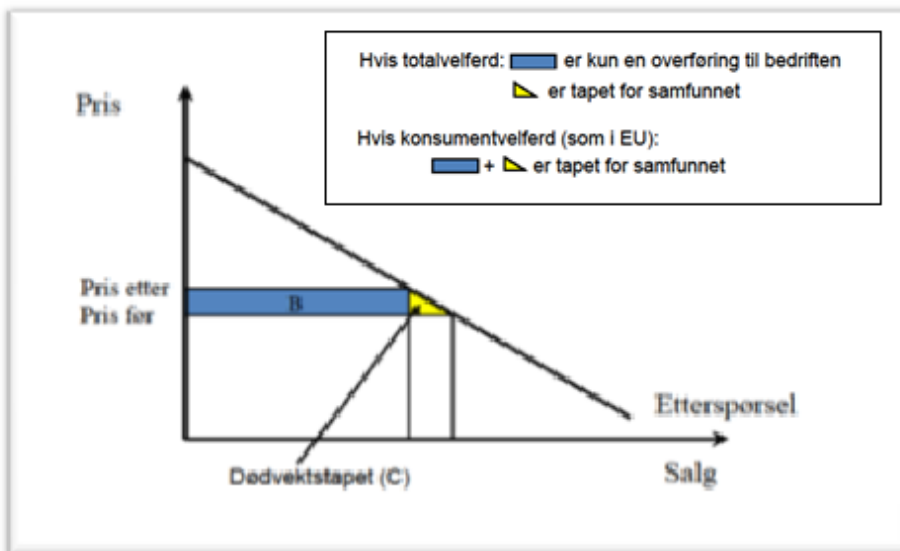
Et semikartell er en form for kartell der *bedrifter konkurrerer langs en dimensjon og samarbeider langs en annen* (Sørgard, 2003: 249). Konkurransen foregår med variabler som kan endres og tilpasses raskt, som produsert mengde eller pris på varer og tjenester. Dette impliserer at samarbeidet i et semikartell foregår alltid i produktmarkedet. Her vil det være stor konkurranse om å tilegne seg markedsandeler. Denne konkurranse forsterkes grunnet det ulovlige samarbeidet om pris eller kvantum.

Både semikartell og ordinære kartell er skadelig for nasjonal velferd. Skaden er derimot ikke identisk. Bedrifter som samarbeider på pris eller kvantum vil tilpasse seg som monopolister. For å sikre seg markedsandeler vil de sørge for å ha tilgjengelige varer til enhver tid for å kunne dekke etterspørselen. Dette gjør at de fleste bedriftene i semikartellet investerer i overkapasitet, ved å produsere mer enn det etterspørselen tilsier. Investeringer i overkapasitet genererer et effektivitetstap for samfunnet. Skaden på nasjonal velferd vil således være større ved semikartell enn ved vanlige kartell.

Et velkjent semikartell er det norske sementkartellet som varte fra 1923 til 1967. Tyske bedrifter startet salg av sement i Norge tidlig på 1920-tallet, noe som medførte priskrig i sementmarkedet. De norske bedriftene ville presse ut de tyske bedriftene av markedet og reduserte sine priser. Priskrigen som rådet i sementmarkedet ble avløst av en avtale om markedsdeling i 1923, mellom de tre store norske aktørene (Slemmestad, Ce-No og Dalen) i Sør-Norge. I dette området av Norge var de utenlandske bedriftene mest prisfølsomme (ibid). Flere av de norske bedriftene ble etter hvert med i kartellet. Den økonomiske lavkonjunktoren i Norge sammen med hard priskonkurranse i sementmarkedet gjorde at det å samarbeide ga stor økning i profitt for bedriftene. Konsekvensene av samarbeidet for sluttbrukerne var høyere innenlandspriser enn hva som ville vært situasjonen i en konkurransesituasjon. Som

nevnt i forrige avsnitt produserte aktørene mye mer enn hva etterspørselen tilsa, med intensjon om å sikre seg store andeler av hjemmemarkedet. Sammen medførte den høye prisen og investeringen i overkapasitet store tap for nasjonal velferd (Sørgard, 2010c: 13). I 1968 avsluttes kartellet ved at aktørene fusjonerer og kaller den nye bedriften NORCEM (Sørgard, 2003:249). Sementbransjen er fortsatt en utsatt bransje med hensyn på ulovlig samarbeid. Det er store muligheter for sementselgere å oppnå økt profitt ved samarbeid i forhold til å konkurrere, se figur 3-2.

Nyhetsartikkelen: ”EU etterforsker mulig sementkartell” (13.12.2010) hos Byggeindustriens nettportal, gir klare signaler på at lovbrudd kan ha forekommet i stor skala. Lovbruddene som nevnes i artikkelen omfatter deling av marked, prissamarbeid, samt eksport- og importrestriksjoner. ”Gigantbøter” vil tas i bruk dersom selskapene finnes skyldige (Aarhus, 2010).

Figur 3-2: Kartellets konsekvenser

Semikartell genererer større tap for nasjonal velferd enn ordinære karteller fordi det her investeres i overkapasitet i tillegg til at priser øker.

3.3 Spillteori

Spillteori er et analytisk rammeverk som brukes for å analysere atferd og utfall i ulike situasjoner. Vi vil benytte denne teorien som et verktøy for å forklare hvorfor bedrifter ender opp med å ha en atferd som utad fremstå som koordinert, uten at en avtale basert på kontakt eksisterer mellom dem (Kolstad et al, 2007: 241). Aktørene kan selv ha tatt initiativ til samarbeid via kontakt eller de kan ha tilpasset seg individuelt til konkurransen i markedet. En kombinasjon av disse vil også være mulig. For definisjonsavgrensning mellom stilltiende samarbeid og karteller vises det til tidligere omtale i kapittel 3.1.

3.3.1 Byggeklosser og antakelser

Med spill menes ”en beslutningssituasjon som involverer flere aktører som med sine handlinger påvirker hverandres kår, og som er seg bevisst denne gjensidige påvirkningen” (Sørgard, 2003:21). I et spill er det tre variabler som er essensielle, og i stor grad vil avgjøre spillets utfall. Disse såkalte byggeklossene må avklares før spillet starter og består av:

1. Spillere
2. Strategi
3. Mulig payoff

Bedriftene er spillerne. Strategi går ut på hvilken plan aktørene har for hva de skal gjøre i ulike situasjoner. Aktørene er strategisk avhengige av hverandre siden deres beste handlingsalternativ avhenger av hva den andre foretar seg. Av dette følger det at hver spiller bør ha en plan for hva den skal gjøre uansett hva dens motspiller foretar seg. Gevinsten vil avhenge av hva som er prioritert målsetting for den enkelte spiller. Det kan blant annet være ønske om å kapre markedsandeler, skape et godt renommè, etablere seg utenlands.

Det mest vanlige hovedmålet for en bedrift er å oppnå høyest mulig profitt i form av penger. De fleste bedrifter utarbeider resultatmål på kort og på lang sikt. Dette gjelder spesielt for finansielle variabler i budsjettene, men også mål innenfor etikk, markedsandel og miljø er blitt mer utbredt. Når byggeklossene er definert kan disse benyttes til å prøve å forstå hva bedriftene vil komme til å gjøre i fremtiden, hvordan de vil opptre ovenfor hverandre og hva som blir utfallet.

Utgangspunktet i modellen vi skal presentere i dette kapitlet er et marked bestående av kun to bedrifter. Disse møtes og spiller spillet et uendelig antall ganger. I modellen velger vi å anta at bedriftene har pris, og ikke kvantum, som strategisk variabel. Dette er en vanlig antagelse i spillteori og konkurranseformen vi da har å gjøre med kalles Bertrand-konkurranse. Aktørene setter pris simultant, på grunnlag av hvilke forventninger den enkelte har om prisvalget til sin konkurrent. Varene aktørene tilbyr er homogene. Vi antar derfor også at de har de samme kostnadene knyttet til produksjon og salg. Dette impliserer at produktene er like med hensyn til kvalitet, leveringstid, farge og lignende, slik at ingen forskjeller i betalingsvillighet vil aksepteres. Konsumentene vil dermed kjøpe fra den tilbyderen som har lavest pris. Tilbyderne kan velge mellom å sette lav eller høy pris. Lav pris vil si at pris settes lik grensekostnad per enhet. Likevekten som blir rådende under disse markedsforholdene kalles Nash-likevekten.

3.3.2 Nash-likevekt

I en Nash-likevekt vil aktørene velge å opptre i henhold til sin valgte dominerende strategi. Dominerende strategi defineres som: *”En strategi som gir spilleren høyere payoff enn enhver annen strategi, uansett hvilken strategi motparten velger”* (Sørgard, 2003: 23). I figur 3-3 nedenfor finnes Nash-likevekten der begge bedriftene oppnår profitten c . Videre vil vi forklare hvordan Nash-likevekten fremkommer.

		Bedrift 2	
		Høy pris	Lav pris
Bedrift 1	Høy pris	Samarbeid (b,b)	(d,a)
	Lav pris	(a,d)	Nash- likevekt (c,c)

Payoff: (Bedrift 1, Bedrift 2)

Figur 3-3: Spillernes handlingsalternativer

Forutsetning i eksempelet, (profittens størrelse): $a > b > c > d$

Utgangspunkt er situasjonen som forklart i kapittel 3.3.1. Dersom bedrift 1 setter pris høyere enn sine grensekostnader per enhet, vil alle konsumenter handle hos bedrift 2, som har pris lik sine grensekostnader. Bedrift 1 vil angre på sitt valg. Dersom den isteden setter pris lik bedrift 2, vil kundene være likegyldige med hensyn til hvem de handler hos. Vi kan da anta at like mange kunder velger å handle hos bedrift 1 som hos bedrift 2. Også dette valget vil bedrift 1 angre på. Det skyldes at han vet at dersom han hadde satt prisen litt lavere enn bedrift 2 ville han kapret en større andel av kundene og oppnådd høyere gevinst. Dette tilfellet vil medføre at bedrift 2 angre på at han satt pris lik sin grensekostnad per enhet og ikke lavere. Hvis begge bedrifter går gjennom denne tankeprosessen før de setter pris, ender de med å sette pris lik grensekostnader per enhet. Dette leder oss til essensen i en Nash-likevekt, som går ut på at ingen av bedriftene vil angre på sitt valg når konkurrentenes valg av strategi blir kjent (ibid). Situasjonen er stabil i den forstand at bedriftene holder seg til sin valgte strategi av egeninteresse.

3.3.3 Fangens dilemma

Det er flere mulige situasjoner som kan oppstå mellom bedrifter som konkurrerer. Et vanlig utfall kalles fangens dilemma. Antagelsene er de samme som tidligere, bortsett fra at produktene her ikke antas å være helt identiske. Det innebærer at en ved å øke pris reduserer kvantum solgt, men mister likevel ikke alle sine kunder.

I figur 3-3 viste vi hvilken profitt aktørene oppnår i ulike situasjoner. For eksempel vil bedrift 1 oppnå profitten a og bedrift 2 oppnå profitten d dersom bedrift 2 setter høy pris og bedrift 1 setter lav pris. A kan karakteriseres som monopolprofitten, i og med at aktøren blir monopolist som eneste tilbyder med en så lav pris. D er den laveste gevinsten som er mulig å oppnå, og tilfaller den som setter høy pris, mens andre har lav pris. Aktøren som oppnår d i profitt vil i neste periode endre taktikk og redusere sin pris til samme nivå som den andre aktøren i påfølgende periode (Sørgard, 2003:197).

I modellen vil tilfellet der begge setter høy pris ikke være en aktuell likevekt. Dette fordi begge vil angre på at de ikke valgte lav pris, og kapret monopolprofitten (a). Vi har en konkurransesituasjon som hele tiden medfører prispress. Ingen av aktørene setter høy pris i fremtiden i redsel for at konkurrenten opprettholder sin lave pris og hver bedrift vil ha incentiv til å underkutte rivalens pris. Begge aktører har lav pris som fast handlingsregel, og

profitten c oppnås. Det må understrekes at prisene ikke vil bli lavere enn grensekostnad, fordi bedriftene da ikke kan overleve på lang sikt.

Fangens dilemma er vanlig å observere i markeder, men situasjonen er hverken ønskelig eller optimal for aktørene. Dette fordi at priskonkurranse påfører samtlige skader, alle taper i prosessen. Med samtlige henspeiles det til forbrukere, tilbydere og samfunnet som helhet. Utfallet er det verst tenkelige for begge parter. Det foretrukne vil være om de kan sette høy pris (Fjell, 2011: 26). Utfordringen er å samkjøre en høy pris uten å prate sammen eller inngå avtaler, noe som bryter med konkurranseloven.

Som forklart i kapittel 3.1 er det mulig at høy pris kan bli utfallet selv uten kontakt. Potensialet for en slik situasjon avhenger av flere faktorer, som vi vil se nærmere på i de følgende kapitlene. Vi vil også se på hva bedriftene selv kan gjøre for å unngå å havne i en Nash-likevekt med tilhørende lav pris, mer om dette i kapittel 3.3.6.

3.3.4 Fredelig sameksistens

Vi vil i dette kapitlet forklare hva som ligger i begrepet prisfred og hvordan det oppstår. Prisfred har samme betydning som koordinert prissetting, fredelig sameksistens og stilltiende samarbeid. Ut i fra figuren som illustrerer spillernes handlingsalternativer vil bedriftene som samarbeider, uansett hvordan samarbeidet er kommet i stand, ikke oppnå optimal profitt. Det følger av at profitt b er lavere enn monopolprofitten a . Likevel vil dette være en bedre løsning enn priskrig og Nash-likevekt, noe som følger av forutsetningen som viser at b foretrekkes fremfor c .

Aktørene vet at det vil være fordeler forbundet med å bryte ut av et kartell, spesielt dersom en som uavhengig aktør kan være enerådende med lavere pris og slik kapre kunder, som forklart i kapittel 3.3.3. Konsekvenser av dette er at det selskapet som bryter ut vil kunne øke sine markedsandeler og stjele kunder på bekostning av de andre kartellmedlemmene. Årsaken til at aktører ikke bryter ut er fordi de vet at forsøk på fusk eller fusk, samt aggressiv opptreden i form av prisreduksjoner, vil være i strid med spillereglene og det vil straffe seg i neste runde.

Priskrig er ulønnsomt for deltagerne, og det er i begges interesse å opprettholde prisene på et høyere nivå enn lik grensekostnader per enhet. Enhver aktør som er medlem i en samarbeidsallianse vil ha egeninteresse av å opprettholde prisen på avtalt nivå. Det etablerer seg en "terror-balanse" som ingen ønsker eller våger å bryte ut av.

3.3.5 Potensialet for stilltiende samarbeid/fredelig sameksistens

Varigheten på et ulovlig samarbeid vil avhenge av hvor trygge menneskene som inngår samarbeidet er på at de andre medlemmene opptrer som avtalt. Desto mer sikre de er på hverandre til lettere vil det være å opprettholde kartellet (Konkurransetilsynet, 2011b:6). Vi vil i dette kapitlet se på hvilke faktorer ved aktørene og markedsstrukturen som er med på å avgjøre hvorvidt ett stilltiende samarbeid kan oppstå og være levedyktig.

1. Diskonteringsfaktor

For å kunne resonnerer seg frem til varigheten på et kartell er det av stor betydning å vite hvordan bedriftene vurderer dagens payoff i forhold til payoff de kan oppnå i fremtiden. Lærebøkene benytter symbolet δ som diskonteringsfaktor. δ viser hvordan en krone i dag verdsettes mot en krone i fremtiden.

$\delta = 1 \rightarrow$ en krone i dag er like mye verdt som en krone i fremtiden

$\delta = 0 \rightarrow$ en krone i dag er verdiløs i fremtiden

Det er to forhold som er med på å bestemme størrelsen til δ , henholdsvis tidspreferanseraten og periodelengden (Sørgard, 2003: 198).

Tidspreferanseraten viser bedriftens avveining mellom nåverdien av en krone i dag, mot en krone i neste periode. Tålmodige eiere som vurderer gevinst i fremtiden som like viktig som gevinst i dag vil ha en diskonteringsfaktor som nærmer seg 1. Disse vil ikke fristes til å kutte pris i dag for å oppnå kortsiktig gevinst, men fokusere på langsiktig lønnsomhet. De vil holde seg til avtalen for å kunne fortsette å oppnå den økte gevinsten samarbeidet gir i lang tid fremover. Ved høy diskonteringsfaktor vil koordinert prissetting være mulig.

Bedrifter som har en diskonteringsfaktor lik 0 vil ikke ha betenkeligheter med å bryte ut av et samarbeid, sette lav pris i inneværende periode og høste gevinster umiddelbart. Bedriften bryr seg kun om å vinne mest mulig her og nå, og vurderer fremtidig gevinst som uten verdi. Av dette følger det at ved lav diskonteringsfaktor er et samarbeid ikke opprettholdbart og da at koordinert prissetting ikke vil bli utfallet. Årsaken til dette er at utbryteren ikke vil oppleve det som en straff å ikke få fremtidig gevinst.

Periodelengden bestemmer hvor langt frem i tid bedriften må vente på en eventuell gevinst. Jo kortere periodelengde, jo nærmere 1 vil diskonteringsfaktoren være (ibid). Det er naturlig at bedriftene vil vektlegge hva som skjer i neste periode mer dersom det er snakk om en periodelengde på en dag, sett i forhold til ett år.

Vi vil nå fremstille teorien som forklart over ved bruk av ligninger. Det er tre mulige utfall for de to bedriftene:

Π^M = profitt til aktørene om de samarbeider og deler monopolprofitten

Π^D = profitt til aktøren som bryter avtalen og setter pris under monopolpris

Π^N = profitt til begge om de ender opp i en Nash-likevekt (lav pris)

Det er logisk at Π^D er størst, deretter Π^M og at Π^N er den laveste profitten.

$$\Pi^M (1/1-\delta) \geq \Pi^D + \Pi^N (\delta/1-\delta)$$

(Sørgard, 2003: 198)

Høyre side av uttrykket viser nåverdien av hva bedriften vil oppnå nå og i all fremtid ved å holde seg til avtalen, mens venstre side illustrerer mulig profitt ved å senke pris under monopolprisen. Sistnevnte gir monopolprofitt i nåværende periode, og null profitt i alle kommende perioder ($p = mc$).

Uttrykket over kan omformuleres og viser da hva som behøves for at det fremdeles skal være interessant for bedriften å opprettholde monopolpris og holde seg til avtalen:

$$\delta \geq \Pi^D - \Pi^M / \Pi^D - \Pi^N$$

(Sørgard, 2003: 199)

Denne ulikheten viser vilkåret, at høyre siden er mindre enn venstre siden. Det må ikke nødvendigvis være slik. For gitt diskonteringsfaktor viser ulikheten hva som skal til for at et stabilt samarbeid skal kunne inntreffe. Jo høyere diskonteringsfaktor, jo mer trolig er det at koordinert prissetting blir utfallet. Altså viser ulikheten hva som kreves for at det skal være

interessant for bedriftene å opptre i henhold til avtalen. Vilkåret gis av overskuddet i ulike scenarier.

2. Responsmuligheter.

I kapittel 4.2.1 om strukturell analyse, viser vi at graden av gjennomsiktighet i markedet vil være av betydning for aktørers mulighet til å reagere på utbrytere. Det vil typisk være mulig å reagere raskt i gjennomsiktige markeder. Disse markedene kjennetegnes av at pris er lett observerbar, som i dagligvarehandelen eller i bensinmarkedet. Aktøren som bryter med avtalen, har dermed ikke mulighet til å være alene med lav pris lenge før den andre aktøren følger etter, og gevinsten blir følgelig kun kortvarig. Dersom begge aktører vet at slike reaksjoner vil møte dem om de bryter fra avtalen, har de incentiver til å ikke bryte ut. Av dette følger det at det er stor sannsynlighet for at samarbeid kommer i stand og varer lenger jo mer gjennomsiktige markedene er.

Det er derimot ikke er mulig å oppdage avvikere vil det være mer fristende å bryte ut. Markeder med lav grad av gjennomsiktighet kjennetegnes av få transaksjoner, generelt lite informasjon og et lavt antall kunder. Prisavvik vil her være vanskelig å oppdage og sanksjonere mot rivalen. Utbryteren kan være lenge alene med lav pris og kapre stor gevinst og markedsandeler på bekostning av sin *"godtroende samarbeidspartner"*. Hvis vi resonnerer på samme måten vil det tilsi at i slike tilfeller vil aktørene ha mindre interesse av å inngå samarbeid. De er redde for å bli lurt, og koordinert prissetting vil lite trolig komme i stand i slike markeder.

3. Differanse i gevinst.

Dersom tapet ved priskonkurransen er stort i forhold til situasjonen uten priskonkurransen, er det trolig at incentivene for å unngå priskonkurransen er betydelige.

$\Pi^M \geq \Pi^N \rightarrow$ Aktørene tjener mer ved å samarbeide enn ved å opptre alene. Deres incentiver til å inngå samarbeid og praktisere monopolpris er store. Til større Π^M er i forhold til Π^N , jo kraftigere er incentivene til å opprettholde samarbeidet og prisnivået. Sannsynligheten for at avtalen vil ha lang varighet styrkes ytterligere av en høy Π^M i forhold til Π^N .

$\Pi^M \leq \Pi^N \rightarrow$ Aktørene tjener mer på å opptre alene enn ved å samarbeide. Utfallet er veldig lite sannsynlig, siden det alltid vil være bedre å være monopolist fremfor å ha konkurranse fra rivaler.

4. Antall aktører.

En situasjon med stabile priser og markedsandeler kan oppstå dersom det er enighet om prisvalg og solgt mengde. Det vil være mindre omfattende å koordinere atferd dersom det er få aktører i et marked. Markeder med få og relativt store tilbydere kalles duopol-markeder. Hver enkelt kan påvirke pris i mye større grad enn dersom det er mange aktører.

Dette kan lettere forstås hvis en ser på en situasjon med perfekt konkurranse. Der vil det være mange aktører. Her tar bedriftene hensyn til sine rivaler i prissettingen, men det uten noen form for kontakt seg i mellom. Hver aktør er så liten at den ikke kan påvirke pris, men tar denne for gitt. Eksempler på dette er markeder for tannkrem, melk og penner. Det vil være nesten umulig å få alle aktørene til å heve pris simultant og opprettholde nivået. For å få i gang et samarbeid kreves det blant annet at alle medlemmene stoler på hverandre.

5. Etableringshindringer.

Koordinert prissetting vil si at prisnivået er høyere enn ved perfekt konkurranse. Det vil si at andre aktører kan fristes til å entre markedet, ta opp konkurransen og tilby en lavere pris enn de etablerte aktørene. Dette gjør at det høye prisnivået ikke vil være levedyktig. Løsningen på problemet har vi dersom det er høye etableringshindre som medfører at nye aktører vanskelig kan etablere seg. Slike etableringshindre kan være naturgitte, strategiske eller strukturelle. Eksempler er investering i overkapasitet, spesiell teknologi, patenter, know how og innovasjoner. Felles for de alle er at de bidrar til at samarbeidet med høy pris kan fortsette utforstyrret, uten å ta hensyn til nye konkurrenter.

6. Symmetriske bedrifter.

Symmetriske bedrifter med lik kostnadsstruktur vil trolig komme frem til samme utsalgspris. Ved priskrig vil tapet for de ulike bli det samme, som gir dem like incentiver til å opprettholde prisnivået.

7. Stabilitet.

For bedrifter som opererer i markeder der rammebetingelsene er stabile vil lettere kunne holde pris uendret på samme nivå. Store forandringer i markedets utvikling kan gjøre et samarbeid mer ustabil og lettere for konkurransemyndighetene å avsløre (Ivaldi et al, 2003: 11). Dersom innkjøpskostnader og etterspørsel påføres betydelige endringer vil det kunne medføre at prisen må endres, noe som kan være vanskelig å synkronisere. Dette impliserer at

konkurransemyndigheter har en god mulighet til å oppdage samarbeid etter store sjokk i markedet, eksempelvis etterspørsels- eller tilbudssjokk.

3.3.6 Hvordan unngå priskrig?

I dette kapitlet vil vi se på hva aktørene selv kan gjøre for å redusere sannsynligheten for at skadelig priskrig oppstår. Priskonkurranse den tøffeste formen for konkurranse. Hvorvidt aktørene har mulighet til å gjennomføre de ulike forslagene vil avhenge av næringsstruktur, finansiell situasjon, etterspørsel med mer. For de fleste bedrifter vil det være mulig å tilpasse seg etter i hvert fall noen av *"levereglene"* vi presenterer.

1. Frivillig kapasitetsbegrensning:

Hver aktør vil akseptere at de må produsere mindre for å *"dele"* markedsandeler. Når aktører ikke konkurrerer hardt om markedsandeler, vil sannsynligheten for at de reduserer pris være lavere enn dersom de stadig prøver å kapre andeler fra hverandre. Sannsynligheten for at prisene holdes høyere enn ved en Nash-likevekt øker om enhver velger å godta å produsere mindre mengder enn hva som er mulig.

2. Produktdifferensiering:

Aktørene kan endre sine varer eller tjenester slik at de skiller seg fra rivalens. Forandring kan være med hensyn til bruksområde, design, tilleggsprodukter med mer. Slik kan produktene dekke ulike behov og tiltrekke forskjellige kundegrupper. Varer som ikke er identiske vil heller ikke være i direkte konkurranse med hverandre, men skape egne markeder. Priskrig vil ikke forekomme i like sterk grad som i tilfellet der aktørene konkurrerer direkte mot hverandre.

3. Spillet gjentas i flere perioder:

Som forklart tidligere i spillteorien vil stilltiende samarbeid ha stort potensiale for å oppstå dersom spillet gjentas et uendelig antall ganger. Aktører vil erfare at de straffes dersom de praktiserer en aggressiv prissetting, og vil av dette lære at de må holde prisene på et stabilt nivå for å ikke tape ved å starte priskrig.

4. Klausuler og kontrakter:

Klausuler og kontrakter kan binde aktører til å holde prisene høye og stabile. Spesielt vil det fungere om det sanksjoneres ved brudd på momentene i avtalene. De aller fleste avtaler vil være ulovlig ut i fra bestemmelsene i konkurranseloven. Unntaket kan være dersom en avtale kommer innunder gruppefritaket, se kapittel 3.5.

3.3.7 Spillteoriens relevans

Spillteori er et hjelpemiddel for å sette seg inn i hvordan aktørene har tenkt og hvilke handlinger de har tatt for å ende opp med det gjeldende utfallet. Dersom konkurransemyndigheter kan forstå hvorfor bedrifter samarbeider, vil det være til hjelp i arbeidet med å utarbeide tiltak og drive etterforskning for å redusere antallet tilfeller og sannsynligheten for at ulovlig samarbeid oppstår.

Ved å se på sannsynlige handlingsvalg og potensialet for fredelig sameksistens kan spillteorien være til hjelp for å skille mellom stilltiende samarbeid og samarbeid som er oppstått grunnet kontakt mellom aktørene. Det vil være viktig for konkurransemyndighetene å vite hvilke tilfeller som er oppstått grunnet kontakt og hvilke som er oppstått uten kontakt. Det vil være sløsing med ressurser å lete etter bevis dersom disse ikke finnes, og lovbrudd ikke er begått.

Spillteori kan brukes av konkurransemyndighetene sammen med strukturell analyse som et virkemiddel for å sile ut næringer og bedrifter der det er trolig at samarbeid vil oppstå. De kan resonnerer seg frem til hvor det er sannsynlig at lovbrudd vil begås og slik rette sitt arbeid mer direkte mot disse områdene. Dermed vil de utnytte sine ressurser mest mulig effektivt.

Ut fra momentene for relevans over kan vi konkludere med at spillteori kan benyttes som bistand i konkurransemyndighetenes arbeid. Dette i hovedsak for å forstå handlingsvalg, resonnerer seg frem til ulike utfall og forenkle arbeidet med å skaffe bevis.

3.4 Konkurranseloven

Konkurranseloven setter rammene for hvilke midler som kan benyttes i kampen mot lovbrudd, samt vilkårene for hvilke samarbeidsformer bedrifter kan inngå. Konkurranseloven av 1993⁵ ble avløst av dagens konkurranselov av 2004. Denne loven regulerer hva som er lov og ikke lov i konkurransesammenheng (Kolstad, 2007:106). Konkurranseregulering er imidlertid ikke noe nytt i Norge. Det har siden 1926 vært lovbestemmelser for konkurransen i markedene, den gang da gjennom trustloven (Sørgard, 2010c: 11).

Konkurransereglene har som overordnet funksjon å sørge for effektiv bruk av samfunnets ressurser ved å legge til rette for virksom konkurranse. Dette uten å være til hinder for insentivene til profittsøking. Konkurranse er ikke et mål i seg selv, men er et middel til å oppnå effektiv bruk av knappe ressurser som vil gi mer velferd for alle (Konkurransetilsynet, 2008b: 5).

Utgangspunktet for en konkurranseregulering er at den skal bidra til like rammebetingelser for alle samfunnsaktører, og at ingen skal kunne tiltvinge seg konkurransefordeler gjennom ulovlige konkurransebegrensninger (NOU, 2003 (12): 27). Det er behov for konkurranseregler for å hindre en skadelig utnyttelse av markedsrett. Et annet viktig moment er at sanksjonene ved brudd på reglene skal virke avskrekkende og slik skremme individer fra å bryte loven (Staahl Gabrielsen, 2009: 11-12).

I hovedsak er det Konkurransetilsynet som administrerer og håndhever konkurranseloven. Det innebærer at de skal sikre en effektiv ressursbruk til fordel for forbrukerne, samt hindre monopoler og kartelldannelser, se tabell 3-1 neste side. Håndhevelsen av konkurranseloven påvirker atferden til de næringsdrivende. Konkurransetilsynet bruker omdømmeundersøkelser til å måle effekten av dette (Konkurransetilsynet, 2008b: 6,26).

Et viktig poeng med den nye konkurranseloven i 2004 var at mer ansvar ble flyttet over fra konkurransemyndighetene til foretakene. Dette kommer spesielt godt til uttrykk gjennom forbudsbestemmelsene i lovens §§ 10 og 11. Bedriftene må nå selv ta ansvar for å opptre

⁵ Lov om konkurranse i ervervsvirksomhet av 11.juni 1993 nummer 65.

innenfor konkurranselovens bestemmelser. Før 2004 hadde bedriftene mulighet til å søke om dispensasjon for sine handlinger til Konkurransetilsynet.

Konkurransetilsynets roller og oppgaver

Kontrollere at næringsdrivende respekterer forbudene i konkurranseloven mot samarbeid som avgrenser konkurransen og mot misbruk av dominerende stilling.

Føre kontroll med at fusjoner, oppkjøp og andre foretakssammenslutninger ikke avgrenser konkurransen vesentlig.

Sette i gang tiltak som gjør markedene mer gjennomsiktede.

Håndheve artiklene 53 og 54 i EØS-avtalen.

Påpeke offentlige tiltak og reguleringer som har uheldige virkninger på konkurransen.

Konkurransetilsynet plikter å veilede foretak vedrørende forståelse av denne lov, lovens rekkevidde og dens anvendelse i enkeltsaker

Konkurransetilsynet er rådgiver for FAD og utfører oppgaver for departementet i aktuelle spørsmål, først og fremst på konkurransepolitiske området.

Hvert år utarbeider FAD et tildelingsbrev med rammer for Konkurransetilsynet det kommende året.

Tabell 3-1: Konkurransetilsynets roller og oppgaver

3.4.1 Konkurranselovens hovedområder og formål

I dette kapitlet vil vi presentere konkurranselovens formål, virkeområde og hovedpilarer.

Konkurranselovens formål jf. § 1 i konkurranseloven:

- Effektiv bruk av samfunnets ressurser
 - Forbrukerens interesser skal det tas spesielt hensyn til
 - Konkurransetilsynet håndhever loven og fokuserer på virkningene av konkurranse
- (Sørgård, 2010b: 16)

Konkurranseloven er utarbeidet slik at den skal balansere de samfunnsmessige fordelene og ulempene (Widme, 2008:3), det vil si at den tar hensyn til interessene til forbrukerne, produsentene og samfunnet som helhet. Resultatet blir at både spesifikke forbrukerinteresser og samfunnets generelle interesse i velfungerende markeder bringes inn i formålsvurderingen.

Forbrukernes interesser regnes likevel som viktigere enn samfunnets generelle interesser, noe som følger av Konkurranselovens formål, der den angående håndhevelse av loven sier ”*skal det tas særlig hensyn til forbrukernes interesser*”. Årsaken til at forbrukernes interesser skal veie tyngst, er at disse regnes som den svakere part i de aller fleste situasjoner, og dermed trenger ekstra beskyttelse fra konkurranseloven (Sørgard, 2010b:33).

Formålet med lovens endringer i 2004 var å styrke håndhevingen og reaksjonene mot karteller og misbruk av markedsrett. Sanksjonene skulle bli strengere og det skulle bli lettere å oppdage forhold i næringslivet som brøt med konkurranseloven (Olsen og Rønhovde: 2009: 8). Med den nye loven ble det norske lempningsprogrammet introdusert. Formålet med lempning er å øke lønnsomheten av å bryte ut av ulovlig samarbeid, i tillegg til å hindre at karteller oppstår. Lemping var et nytt begrep i norsk konkurranserett. Dette vil vi utdype ytterligere i kapittel 4.3.

Konkurranseloven har flere funksjoner, og regulerer mange områder og gjelder alle konkurranserettslige forhold med virkning ”*her i Riket*”. Med det menes at loven kommer til anvendelse på alle tilfeller som er egnet til å påvirke norske konkurranserettslige forhold (Hjelmeng, 2010c: 5). De tre hovedområdene i konkurranseloven går under betegnelsen *Konkurranselovens hovedpilarer* og lyder som følger:

- Regulering av avtaler/samarbeid
 - Reguleringen av utøvelse av markedsrett
 - Kontroll med fusjoner og oppkjøp
- (Hjelmeng, 2010c: 3)

3.4.2 Rolledeling og myndighet

De sentrale konkurransemyndighetene er Fornyings-, administrasjon og kirke departementet (heretter forkortet FAD), Kongen og Konkurransetilsynet, se konkurranseloven § 8. Konkurransetilsynet er underlagt FAD (Regjeringen, 2009a).

FAD har ansvar for fornyingsarbeidet i offentlig sektor, forvaltningspolitikk og konkurransepolitikk (ibid). Gjennom konkurransepolitikken skal FAD bidra til økt

verdiskaping til det beste for forbrukerne og næringslivet. I tillegg skal de sørge for at konkurransehensyn blir tilstrekkelig ivaretatt på alle politikkområder (Regjeringen, 2009b).

En god konkurransepolitikk er tydelig og forståelig. Næringsdrivende vil da tenke seg godt om før de inngår ulovlig samarbeid om priser, tilbud og markedsdeling. Strafferabatt og amnesti for å varsle om kartellsamarbeid vil gjøre at det lønner seg å bryte ut (Konkurransetilsynet, 2008b: 5).

Konkurransetilsynets oppgaver består blant annet av å sørge for mer gjennomsiktighet i markedet, håndheve EØS- lovverket og kontrollere at de næringsdrivende følger bestemmelsene i konkurranseloven (Konkurransetilsynet, 2008b: 6). Konkurransetilsynet er et uavhengig fagorgan (Gjersvik, 2011a).

Ved undersøkelser og kontroll er det Konkurransetilsynet som har særlige virkemidler til rådighet. Selskaper som inngår foretakssammenslutninger har meldeplikt til Konkurransetilsynet. Derimot er det departementet som står for klagebehandling i forbindelse med vedtak av Konkurransetilsynet. Dette gjelder saker som angår påbud om opphør etter konkurranseloven § 12 (Kolstad et. al 2006:13).

Resultater klagebehandlingen i en straffesak vil påtalemyndighetene kobles inn (Kolstad et. al 2006:12). Påtalemyndighetene nevnes ikke blant konkurransemyndighetene etter lovens bestemmelser, men de har likevel viktige oppgaver i konkurransehåndhevelsen. Hovedregelen er at påtalemyndighetene, normalt representert ved Økokrim, tar ut tiltale og fører straffesak for domstolene, jamfør konkurranselovens § 30. Økokrim er den sentrale enhet for etterforskning og påtale av økonomisk kriminalitet og miljøkriminalitet og arbeider for best mulig allmennprevensjon gjennom behandling av straffesaker og finansiell etterretning. Dersom påtalemyndighetene selv skulle ønske å etterforske og sette tiltale i en sak, uten at Konkurransetilsynet har anmeldt saken, er det ikke noe i veien for dette (Kolstad et al 2007:14).

Kongen kan pålegge Konkurransetilsynet å ta opp saker til behandling. Dette kommer til uttrykk i bestemmelsen i konkurranselovens § 8, annet ledd og annet punktum. Kongen i

statsråd kan tillate atferd som er i strid med forbudsbestemmelsen etter konkurranselovens § 13 og gi ordre til Konkurransetilsynet om å omgjøre dens vedtak etter § 12. Denne myndigheten kalles for ”*ministertillatelse*”, og denne rettigheten kan ikke delegeres til departementet (Kolstad et al, 2007:13). Se figur 3-4 hentet fra Hjelmeng, 2010c (14) for fremstilling av oppgavefordelingen slik den defineres i konkurranseloven.

Figur 3-4: Konkurranselovens rollefordeling

Den økende økonomiske interaksjonen mellom Norge og utlandet har skapt et behov for harmonisering av konkurransereglene (NOU, 2003 (12): 29). I 2004 ble norske lovregler harmonisert med EUs lovverk. Dette betyr at de norske forbudsbestemmelsene skal tolkes i samsvar med de tilsvarende reglene i EØS-avtalen (Østbye, 2008:116). EØS- konkurranselov gir Konkurransetilsynet hjemmel til å anvende og håndheve EØS-avtalen (Hjelmeng, 2010c: 10).

EØS- avtalen gjelder all samhandel som påvirkes mellom Norge og andre EØS-land, og avtalen sees på som en ”*kopi*” av EU-artiklene 53 og 54. EU-retten omfavner alle forhold som kan påvirke den interne samhandelen i EU (Hjelmeng, 2010c: 5). EU er opptatt av konvergens mellom lovverkene i medlemslandene for å gjøre det lettere for forbrukerne å forholde seg til lovverket (Gjersvik, 2011a). Det vil eksempelvis være lettere å finne informasjon og søke om lempning i andre land, dersom lovverkene er like (ibid).

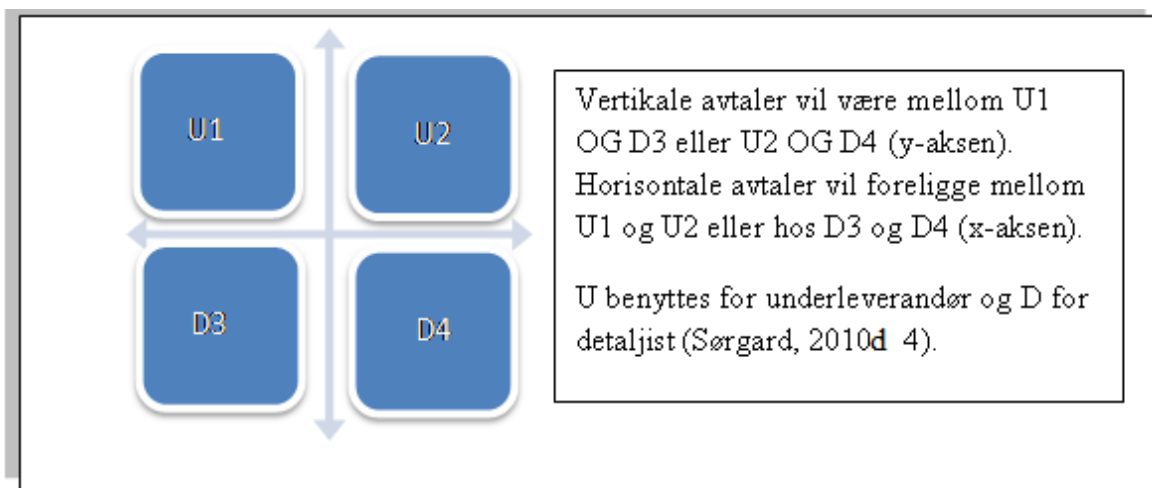
Kolstad et al (2007: 29): presiserer at: ”*Hovedtanken bak EUs regelverk er at i alle fall innholdet i de materielle handlingsreglene bør være det samme, selv om det her – må*

respekteres at nasjonale tradisjoner bestemmer hvordan de skal gjennomføres og håndheves”. Dette gir noe frihet over hvordan det enkelte konkurransetilsyn vil arbeide med den enkelte lov. Norske konkurransemyndigheter har frihet med hensyn til lempningslovverket. Utformingen vi har i Norge er ulik den som praktiseres i EU-landene (Gjersvik, 2011b).

3.5 Konkurransbegrensende avtaler mellom foretak

Konkurransbegrensende avtaler mellom foretak defineres i konkurranselovens § 10. Denne paragrafen har samme innhold som EF-traktatens artikkel 81 og EØS avtalen artikkel 53. For at konkurranseloven skal komme til anvendelse må det dreie seg om to uavhengige selskap som har inngått samarbeid med kontakt seg i mellom. Konkurranseloven likestiller skriftlige og muntlige avtaler. Stilltiende samarbeid rammes ikke (Konkurransetilsynet, 2010).

Konkurranseretten skiller mellom vertikale og horisontale avtaler, og § 10 omfavner begge avtaleformene (Konkurransetilsynet, 2010). Dermed vil ulovlig samarbeid inkludere både horisontale og vertikale avtaler i vår utredning. Avtalepartenes plassering i produksjons- eller distribusjonskjeden avgjør hvilken type avtale som foreligger (Kolstad et al, 2007: 230). Se figur 3-5 for grafisk illustrasjon over avtaleformene.

Figur 3-5: Vertikale og horisontale avtaler

Vertikale avtaler er avtaler mellom parter på ulike trinn i omsetningskjeden. Dette er mest vanlig mellom leverandør og distributør. Et eksempel på en vertikal avtale er dersom en produsent av dagligvarer har restriksjoner på den prisen dagligvarebutikkene kan sette ut mot forbrukerne. Restriksjoner kan opptre som bindende videresalgspriser mellom forhandler og detaljist eller kvantumsrabatter. Bindende minimum videresalgspriser er alltid forbudt fordi det ofte vil medføre at konsumentens utfall forverres. Konkurrenter kan ikke avtale pris seg i mellom.

Horisontale avtaler er avtaler mellom aktører på samme ledd i omsetningskjeden. Det kan være to foretak som konkurrerer innenfor lignende produkt- eller tjenesteområde rettet mot samme kundegruppe, og som sammen kommer frem til en felles utsalgspris til sluttbrukerne. Dette kalles prissamarbeid. Andre eksempler er avtaler om salg i bestemte geografiske områder og inndeling av kundemassen. Dersom to aktører i dagligvarebransjen avtaler utsalgspris på varer eller en bilselger i Oslo har avtalt med en bilselger i Bergen at de kun skal selge til henholdsvis østlendinger og bergensere og henviser "feil" kundegruppe til riktig aktør, har vi en horisontal avtale. Sistnevnte kalles en avtale om eksklusive territorier. Dette er forbudt dersom det dreier seg om å legge restriksjoner på passivt salg. Per se vil si at en handling er forbudt uansett konsekvens, og utdypes mer inngående kapittel 3.5.2. Passivt salg er når du kun selger til kunder som tilhører "ditt" område og henviser andre kunder videre til å handle i "sitt" område (Sørgard, 2010c:10).

Horisontale avtaler kan bidra til å redusere konkurransetrykket mellom potensielle konkurrenter, og blir dette ansett som mer alvorlig og mer skadelig enn vertikale avtaler. En annen årsak til at vertikale avtaler ikke vurderes som like alvorlige er at slike avtaler ofte vil ha positive utfall for konsumentene. Dersom leverandør bestemmer sluttprisen vil det ikke lenger være to uavhengige aktører som setter pris med hensikt å oppnå høyest mulig profitt. I tilfeller der sluttprisen er satt, vil aktøren ta høyde for dette i sine valg. Utfallet kan bli at konsumenten får lavere pris (Sørgard 2010d: 14).

Brudd på § 10, 1.ledd: Foretak som bryter § 10 kan straffes av Konkurransetilsynet med bøter på inntil 10 % av konsernets omsetning i det foregående år. Dette kommer frem i § 29 i konkurranseloven. Konkurransetilsynet kan velge å anmelde saker som gjelder personer eller foretak til Økokrim. Strafferammen er fengsel i inntil 3 år, i særlig alvorlige tilfeller 6 år, eller

bøter for mildere overtredelser jamfør konkurranselovens § 30. Straffesanksjoner og botens størrelse utdypes i kapittel 3.5.3.

For omtale av § 10, andre ledd viser vi til kapittel 3.4.1.

§ 10, 3.ledd: Det er ikke alle tilfeller av samarbeid som rammes av forbudet i § 10 første ledd, de tilfellene som ikke rammes betegnes som gruppefritaket. Selv om problematikken rundt gruppefritaket faller utenfor vår problemstilling, velger vi likevel å gi en kort redegjørelse for hva dette innebærer. Dette for å vise at det finnes visse former for samarbeid som kan være lovlige.

Gruppefritaket gjelder for avtaler som gir effektivitetsgevinster som oppveier for den konkurransebegrensningen samarbeidet medfører. For at avtalen skal være lovlig må fire kumulative vilkår oppfylles.

- 1. Samarbeidet bidrar til å bedre produksjonen eller fordelingen av varene eller til å fremme den tekniske eller økonomiske utvikling.*
- 2. Det samtidig sikrer forbrukerne en rimelig andel av de fordeler som er oppnådd.*
- 3. Foretakene pålegges ikke restriksjoner som ikke er absolutt nødvendige for å nå disse mål.*
- 4. Samarbeidet gir ikke foretakene mulighet til å utelukke konkurransen for en vesentlig del av de varene det gjelder*

For å kunne dekkes av gruppefritaket må foretakene selv legge frem bevis for at vilkårene oppfylles (Konkurransetilsynet, 2008a). Tilfeller som er ulovlig per se vil uansett ikke komme innunder gruppefritaket.

3.5.1 Prosjektsamarbeid

Prosjektsamarbeid innebærer at aktører leverer varer og tjenester i fellesskap, og omfatter både horisontalt og vertikalt samarbeid (Konkurransetilsynet, 2005: 1). I bransjer der prosjektsamarbeid er vanlig er ofte det største problemet knyttet til å vite hva som er lovlig i henhold til konkurranseloven. Problematikken rundt prosjektsamarbeid velger vi å forklare

ved å se på en aktuell sak fra en bransje der kartellsamarbeid er utbredt. I det følgende vil vi presentere en sak som belyser hva som er utfordringen i forhold til definisjonen av ulovlig samarbeid etter konkurranselovens § 10.

4. november 2004 mottok Konkurransetilsynet et brev fra Entreprenørforeningen Bygg og Anlegg (heretter forkortet EBA). Dette er en bransjeforening for landets ledende entreprenører. I brevet ber EBA om en konkurransemessig vurdering av notatet *”Konkurranselovgivningens forhold til arbeidsfellesskap/prosjektsamarbeid”* (ibid). EBA ønsker å få klarhet i hvordan konkurranselovgivningen forholder seg til prosjektsamarbeid for å kunne formidle denne informasjonen videre til medlemsbedriftene sine. Organisasjonen sier i brevet at prosjektsamarbeid er vanlig praksis i næringen, spesielt for små og mellomstore bedrifter. En av årsakene er at det ofte er umulig for en aktør å levere inn et anbud på et større prosjekt uten å samarbeide med andre aktører (ibid).

Vi vil benytte svarbrevet fra Konkurransetilsynet datert 5.februar 2005 for å illustrere problematikken rundt prosjektsamarbeid. Fokuset er på den informasjonen som kan knyttes direkte opp mot § 10. Konkurransetilsynet har valgt å gi en skriftlig veiledning på brevet, noe de kun gjør i tilfeller der *”det vil være hensiktsmessig å avklare spørsmål som ikke tidligere er avklart i gjeldende rett”*, dette kommer frem i retningslinjene for deres veiledningsplikt. For å gi slik veiledning kreves blant annet at det ikke foreligger praksis fra EU eller Norge på området (Konkurransetilsynet, 2005: 1).

Konkurranseloven fra 1993 gav muligheter for unntak fra § 10 for enkelte typer prosjektsamarbeid. Da den nye Konkurranseloven kom i 2004, mistet Konkurransetilsynet adgangen til å gi slike dispensasjoner (Konkurransetilsynet, 2005: 2). Dette medførte at problemet med prosjektsamarbeid meldte seg.

Samarbeid som foregår mellom aktører som ikke er konkurrenter vil ikke rammes av § 10. Dette fordi at konkurransen i markedet ikke påvirkes. I tilfeller der kun en liten andel av kostnadene er felles, som en innsatsvare, vil dette ikke være ulovlig i følge konkurranselovens § 10. Årsaken er at den totale konkurransemessige atferden ikke påvirkes (Konkurransetilsynet, 2005: 4 - 5).

Konkurransetilsynet skriver at: *”Særlige omstendigheter i enkeltsaker vil kunne gi ulikt utfall i vurderingen av konkurranselovens bestemmelser”* (Konkurransetilsynet, 2005: 7). Det er

ikke mulig for dem å gi noe eksakt svar eller klare retningslinjer på hva som vil tillates av samarbeid for aktører i disse spesielt utsatte bransjene. Brevet avsluttes med en oppfordring om å søke ekstern hjelp ved usikkerhet rundt lovens bestemmelser.

Ut fra dette kan vi konkludere med at ikke alt prosjektsamarbeid nødvendigvis er ulovlig, men at nøye undersøkelser og forholdsregler må tas før man inngår samarbeid med en konkurrent. Vi vil her gi en liten kontrollsjekk for hva enhver bedrift bør være oppmerksom på enhver tid.

Faresignaler på ulovlig samarbeid hvor anbudssamarbeid er utgangspunktet:

- Det samme selskapet leverer bortimot alltid det beste anbudet uten at det er spesielle grunner for dette
- Anbudene fra flere ulike konkurrenter er tilnærmet identisk bygget opp.
- Pris/kvalitetsforskjellen er stor mellom det vinnende anbudet og de øvrige tilbyderne
- Det er kun en bedrift som stiller på anbudsbeifaringen til tross for at flere bedrifter leverer anbud

(Konkurransetilsynet, 2011b:8)

Prosjektsamarbeid er det samme som anbudssamarbeid, og de to begrepene benyttes om hverandre. Eksempelvis benytter Arnhild Dordi Gjønnnes i NSR betegnelsen anbudssamarbeid og Konkurransetilsynet bruker begge begrepene i sitt virke.

3.5.2 Per se forbudet

Per se betyr *"i og for seg"* (Caplex, 2011). Kartellsamarbeid, som vi ser på i denne oppgaven, er ulovlig per se. Med det menes at samarbeidet er ulovlig, uavhengig av i hvilke form det kommer til uttrykk og hvilke konsekvenser det medfører. Pris- og anbudssamarbeid, markeds- og kundedeling, eksklusjonstiltak og begrensning av parallellimport vil ikke være lovlig under noen omstendigheter (Widme, 2008:5).

En handlingsregel som er så rigid vil gi både fordeler og ulemper. Konkurransemyndighetene har valgt å være på den sikre siden ved å arbeide mot og forhindre alle karteller (Sørgard, 2010b: 34). Utfallet blir at de risikerer å avsløre og stoppe karteller som er skadelige, og kan hindre kartell som er gode for forbrukerne. I sistnevnte tilfelle vil forbrukerne kunne gå glipp

av en liten gevinst. Sannsynligheten for dette er liten og det er i tillegg vanskelig å argumentere for at dette blir utfallet (Jensen, 2010a:7). Ett argument som taler for per se forbud for samarbeid er at det blir vanskeligere for bedrifter å koordinere atferd og det er lettere å unngå at avtaler tvinges frem mellom konkurrenter (ibid).

Argumenter aktører bruker for å overbevise om at et kartell er av det gode:

- Ved samarbeid vil vi få en god allokering av produksjonen slik at alle produserer mest mulig effektivt
- Hvis vi ikke samarbeider vil konkurransen svekkes med monopolsituasjon som ytterste konsekvens, dette på grunn av eksempelvis for høye faste kostnader (Jensen, 2010a: 5).

Det motsatte av et per se forbud er en effektbasert tilnærming, der konsekvensene vil bli skjønnsmessig vurdert i hvert enkelt tilfelle. Dette viser at samme handling vil kunne bli godtatt i ett tilfelle og nektet i et annet, bestemt ut i fra hvilken tilnærming som benyttes.

3.5.3 Sanksjoner

I strafferetten, herunder konkurranseretten, brukes sanksjoner som en *"fellesbetegnelse på ulike reaksjoner mot lovovertridelser. Begrepet omfatter både straff (for eksempel fengsel), og andre reaksjoner"* (Gisle, 2007: 285). Vi vil i dette kapitlet presentere formålet med å bruke sanksjoner, samt de sanksjoner Konkurransetilsynet kan benytte seg av.

Sanksjoners virkninger:

1. Hovedformålet er å straffe den som har brutt loven slik at han ikke fristet til å begå lovbrudd igjen.
2. Sanksjonering er ment å virke allmennpreventivt ved å vise omverdenen at straffede oppførsel ikke godtas og lønner seg ikke.

I forarbeidene til konkurranseloven trekkes det frem at utmålingen av boten skal harmoniseres med reglene i EU/EØS så langt det lar seg gjøre. Det vil si at bøtenivået begrenses til 10 % av

foretakenes årlige omsetning. Faktorer som varighet og grovhet har innvirkning på botens størrelse. Det skal i tillegg tas hensyn til hvorvidt foretaket har bistått i oppklaringen av saken.

Bedrifter som blir ilagt bot, kan legge sin sak frem for domstolene, og alle sidene av saken skal da prøves. I praksis er bøtenivået i Norge ennå ikke harmonisert med EU. I følge Konkurransetilsynet har bøtenivået her til lands de siste årene lagt på i gjennomsnitt 2-4 % av foretakenes årlig omsetning (Gjersvik, 2011b). I et intervju med Lars Sjørgard meddeler han at han ikke har noe fasitsvar på hvorfor det er slik, men sier det kan ha historiske forklaringer (Sjørgard, 2011). Konkurransetilsynet trekker frem at bøkene er ment å økes gradvis i fremtiden for å bli mer harmonisert med nivået som praktiseres i EU (Gjersvik, 2011b).

Konkurranselovens § 29 forteller at Konkurransetilsynet kan ilegge overtredelsesgebyr ved brudd på lovens bestemmelser. Dette er en sivilrettslig sanksjon, som vil si at det kun rammer foretak. Det er bare påtalemyndighetene som har kompetanse til å ta ut tiltale mot personer. Medvirkning kan straffes. (Kolstad et. al 2006: 12- 14).

Enkelte grovt uaktsomme og forsettlig overtredelser av konkurranselovens § 10 kan straffes etter § 30. Straff etter denne paragrafen gjelder for foretak og/eller personer. For at § 30 skal komme til anvendelse må Konkurransetilsynet velge å anmelde saken til Økokrim, siden tilsynet kan ikke selv straffe foretak eller personer etter § 30. Straff etter § 30 kan altså kun idømmes av Økokrim.

Enkelte tilfeller av ulovlig samarbeid vurderes som mindre alvorlige enn andre. Konkurransetilsynet vil da kunne pålegge bedriftene å avslutte handlingene, jamfør § 12 i konkurranseloven. Bøter kan benyttes sammen med pålegg om å avslutte en handling (Konkurransetilsynet, 2010).

I flere tilfeller vil lovbrudd som er allerede er avsluttet bli straffet. Dette gjelder karteller som oppdages etter at de er avsluttet. Det hevdes fra et strengt teoretisk rettsøkonomisk synspunkt at det er sløsing med ressurser på å oppdage og få sanksjonert en allerede opphørt overtredelse. Dette siden overtredelsens skade har skjedd. Det blir dermed en sentral rolle for Konkurransetilsynet å få kritikerne til å se at ressursene som benyttes i etterforskning er av et gode. Dette siden overtredelsen nå blir sanksjonert for sin urettmessige handling (Østbye, 2008:158-159). Når konkurransemyndighetene benytter sanksjoner mot ulovlig samarbeid,

gjøres allmennheten mer bevisst på at kampen mot kartellsamarbeid er et satsingsområde og frykten for å bli oppdaget øker. Dette gir en preventiv virkning.

For å redusere sjansen til at lovbrøtere bryter loven flere ganger, er det innført en praksis i EU som sier at gjengangere skal straffes strengere. For flere bedrifter fungerer ikke bøter som straff, fordi gevinsten ved samarbeid er såpass mye høyere enn hva de risikerer å betale i bøter om de oppdages. De velger da å fortsette samarbeidet, selv om de oppdages og straffes med bøter. Dette kan forhindres om bøtene økes for hver gang lovbrøterne oppdages. I Norge er det ennå ingen saker der samme lovbrøtere har blitt straffet to ganger for samme forhold, slik at problemet med gjengangere ikke har vært til stede. Dette kan endres dersom det vil bli ilagt dommer i pågående saker i asfaltbransjen. Konkurransetilsynet sier at utmålingen i den enkelte sak vil være konkret, men at det særlig legges vekt på faktorer som grovhet, varighet og foretakenes omsetning. Gjentakelse og gjengangere vil kunne straffes strengere, men det er ikke selvsagt (Gjersvik, 2011a).

Dersom en bedrift vurderer å inngå i et ulovlig samarbeid, men ombestemmer seg før avtalen er fullbyrdet, må det komme klart og tydelig frem at bedriften trekker seg. Dette stemmer overens med handlingsregelen: *"State that you will leave, and leave if the discussion does not cease"*. Det vil kreves dokumentasjon for at denne bedriften ikke har delt konkurrentenes formål og videre at dette er formidlet til konkurrentene. Oppfylles ikke dette kravet kan selskapet siktes for medvirkning. De kan da ilegges overtredelsesgebyr etter konkurranselovens § 29 første ledd, bokstav g, og straffes etter samme lov § 30 tredje ledd etter regelen om medvirkningstillegg (Hjelmeng, 2010a: 11-12).

I de tilfeller en bestemt person er mistenkt, skal etterforskningen i tråd med bestemmelsen i straffeprosessloven § 226 tredje ledd, søke å klarlegge det som både taler for og mot vedkommende (Berg Olsen, 2007: 148).

En konsekvens av sanksjonsbruk er at det settes fokus på og tydeliggjøres hva som faktisk er ulovlig opptreden. Hvilken konkret virkning en sanksjon viser seg å få kan være vanskelig å resonnerer seg frem til på forhånd, og vil i tillegg kunne variere fra sak til sak. Samme sanksjon kan medføre ulike konsekvenser, avhengig av situasjonsspesifikke særegenheter. Grunnet dette må bruken av sanksjoner gjennomgås grundig for å oppnå ønsket virkning.

3.6 Kunnskapsformidling som etterforskningsmetodikk

For å kunne bekjempe ulovlig samarbeid på en mest mulig effektiv måte er det viktig å ha tilstrekkelig kunnskap om emnet. Vi vil i dette kapitlet ta for oss hvordan kunnskapen til bedrifter med hensyn til konkurranseloven kan styrkes. Informasjon om konkurranseloven bør i førstehånd meddeles målgrupper som mest sannsynlig står i fare for å bryte konkurranseloven. I og med at ledelsen i bedrifter har ansvaret for at egen virksomhet opptrer innenfor lovens grenser, vil vi fokusere på hva ledelsen må formidle til sine ansatte og hvordan ledelsen selv kan gjøre en innsats i kampen mot ulovlig samarbeid.

Mange vil hevde at ledelsen i de aller fleste tilfeller er klar over at ansatte bryter konkurranseloven, noe som drøftes av våre intervjuobjekter i kapittel 5.2. De kan ha oppfordret til dette eller gitt signaler om at lovbrudd godtas. I flere tilfeller kan ledelsen selv bryte loven. Et kriteri for at dette skal skje er at de oppnår større gevinst ved samarbeid enn ved individuell opptreden. Dersom det er tilfellet at ledelsen ikke ønsker å være lovlydig, vil verdien av å spre kunnskap være liten eller uten funksjon. Ledelsens incentiver til å opptre innenfor konkurranselovens rammer vil uansett ikke endres nevneverdig. Informasjonsspredningstiltak blir mest effektivt dersom samarbeid utført av ansatte eller ledelsen skyldes manglende eller utilstrekkelig kunnskap og disse har et ønske om å være lovlydige aktører.

Det kan være tilfeller der ansatte har incentiver til å begå lovbrudd uten at ledelsen vet om dette. Årsaker kan være egeninteresse i form av at ansatte kan ha et stort press på seg for å oppnå gitte mål, eller at de får bonus ut fra sin innsats. Dersom et samarbeid med en rival gjør arbeidet med å oppnå disse målene enklere, vil incentivene til å bryte konkurranseloven bli høyere. Det er mulig at økt informasjon om hva samarbeid kan medføre i form av sanksjoner og ved å vise alvorlighetsgraden av dette vil medføre at aktøren tenker seg om to ganger. I tilfeller der ansatte hevder at de ikke hadde tilstrekkelig kunnskap om konkurranseloven, må dette sies å være et ledelsesansvar å gi dem dette. Videre i kapitlet vil vi anta at ledelsen ønsker at virksomheten skal operere innenfor lovens rammer.

3.7 Informasjonens innhold

Det er vesentlig at innholdet i informasjonen som formidles kan benyttes av bedriftene i deres spesifikke arbeidshverdag som nevnt i kapittel 3.6. Berg Olsen (2007: 197-216) trekker frem tolv punkter som er essensielle å fokusere på for å bekjempe økonomisk kriminalitet:

1. Kultur og verdigrunnlag
2. Etske retningslinjer
3. Rekruttering av ærlige ansatte
4. Bevisstgjøring og opplæring
5. Forebygging og stansing av forsøk
6. Reduksjon av mislighetsmuligheter
7. Overvåking av ansatte og aktive søk etter signaler
8. Intern revisjon
9. Ekstern revisjon
10. Gransking og håndtering av overtredelser
11. Felles innsats mot økonomisk kriminalitet
12. Kontinuerlig forbedring

I det følgende vil vi drøfte momentenes relevans for kunnskapsformidling med sikte på å bekjempe ulovlig samarbeid.

Punkt 1, 2 og 5: Kultur og verdigrunnlag/Etske retningslinjer/Forebygging og stansing av forsøk

Reglene som utformes bør ha tydelige instruksjoner som definerer hvordan den enkelte aktør skal forholde seg til konkurranseloven. De må være tilpasset bedriften og den enkelte må forstå hvordan han skal opptre for å unngå ulovlig samarbeid. Ledelsen må forsikre seg om at alle

personer tilknyttet virksomheten har lest, forstått og akseptert reglene. På den måten kan man unngå misforståelser og diskusjon i etterkant av lovbrudd.

Ett av hovedmomentene på veien mot å få alle som er tilknyttet virksomheten til å godta og leve etter reglene er at ledelsen må gå foran som et godt forbilde. Dersom ansatte ser at lover, regler og retningslinjer ignoreres av toppledelsen, gir dette et sterkt signal om at den enkelte selv må definere hva som er akseptabelt (Olsen, 2007: 201). I bedrifter med gode arbeidsforhold og tilfredse medarbeidere vil det være lavere sannsynlighet for at ulovlig samarbeid begås.

Det er viktig at bedriften sanksjonerer mot personer som begår brudd på etiske retningslinjer og regler. Hvis dette ikke skjer vil ikke ansatte ha incentiver til å handle innenfor de gitte rammene. *”En bedriftskultur som ikke tolererer misligheter, skaper forventning om at den sosiale fordømmelsen av normbrudd kan bli betydelig”* (Olsen, 2007: 199). Straff ved brudd på reglene, samt det at kulturen er bygd opp rundt at lovbrudd er uakseptabelt, vil medføre at terskelen for å begå slike handlinger blir høyere.

De siste årene har det blitt mer og mer vanlig at bedrifter utarbeider interne retningslinjer med verdigrunnlag og etiske leveregler. Mange arbeidstakere anser dette som viktig i valget av arbeidsgiver. Olsen trekker frem at: *”enhver form for ledelse, styring og kontroll blir mest effektiv når utøvelsen skjer innenfor en kultur med et felles verdigrunnlag som fundament”* (Olsen, 2007: 197). Videre trekker han frem hvor viktig en god strategi er for å forebygge at kriminelle handlinger inntreffer. Dette skyldes i stor grad at strategien danner utgangspunkt for forventning til etisk standard og krav til oppførsel, samt det å følge rutiner (Olsen, 2007: 199).

Punkt 3: Rekruttering av ærlige ansatte

For å redusere sjansen for at ulovlig samarbeid forekommer er det en fordel at de ansatte har en innebygget nulltoleranse mot å bryte loven. Det er vanskelig å forsikre seg hundre prosent mot at dem man rekrutterer ikke vil begå lovbrudd i fremtiden, men ved å ta forholdsreglene som nevnes her vil sannsynligheten for å ansette lovlydige personer øke.

Kandidatenes personlighet og preferanser bør avdekkes etter beste evne i rekrutteringsprosessen. Det er ikke tilstrekkelig å spørre om personen er ærlig, eller om hans syn på å bryte loven i og med at svarene neppe kan regnes som troverdige. Grundigere undersøkelser bør iverksettes.

Olsen trekker frem at CV, vitnemål og attester bør bakgrunnssjekkes for å avsløre eventuell forfalskning (Olsen, 2007: 202). En del saker i media de siste årene har avdekket at personer har forfalsket vitnemål fra anerkjente skoler⁶. Andre kilder som kan være av interesse er å undersøke regnskaper, kontrollere referanser og lignende, avhengig av stilling personen skal ansettes til. Dette vil kunne gi signaler om personens tilbørighet til å bryte loven og eventuelle tidligere lovbrudd kan avdekkes. På den andre siden har det vist seg at medarbeidere som har meldt fra om kritikkverdige forhold i selskaper de arbeider i, har måtte fratru sin stilling og har hatt problemer med å få seg ny jobb etterpå. Det synes å være en mistro mot å ansette medarbeidere som har stått frem som varslere, jamfør eksempelvis BA-HR/Tønne- saken⁷.

Punkt 4: Bevisstgjøring og opplæring

Bevisstgjøring og opplæring innebærer at de ansatte får instruksjoner i hvordan de skal oppføre seg for å handle innenfor de gjeldende retningslinjer og leveregler. Det er ikke alltid mennesker oppfatter like regler på samme måte. Dersom ledelsen ikke tydelig forklarer hvilken handling som aksepteres og hva som er uønsket kan misforståelser oppstå.

For å gjøre opplæringen effektiv bør den enkelte kunne assosiere seg med og benytte kunnskapen direkte i sin arbeidshverdag. Ulike stillingsbeskrivelser, som innkjøpssjefer, forhandlere og daglig ledere vil kunne oppleve forskjellige utfordringer knyttet til ulovlig samarbeid. I hovedsak vil dette gjelde ansatte som har direkte kontakt med konkurrenter, og som tar avgjørelser med hensyn til pris og/eller kvantum. En metode for kostnads- og tidseffektiv opplæring er å arrangere kurs og seminarer der personer med de spesifikke stillingene inviteres.

Punkt 6 og 7: Reduksjon av mislighetsmuligheter/Overvåking av ansatte og aktive søk etter signaler

Alle bedrifter har noen forretningsområder som er mer utsatt for lovbrudd enn andre. Dette kalles mislighetsområder, og de vil være unike for hver bedrift. Mislighetsmulighetene bør

⁶ Den mest kjente saken er her om Liv Løberg som forfalsket tre studiebevis og "pyntet på" CV-en. Etter avsløringene sa hun selv opp sin stilling som administrasjonssjef for Statens autorasjonskontor for helsepersonell. Hennes plass på fylkestinget i Akershus kunne imidlertid ikke fratredes siden hun er folkevalgt. Dokumentforfalskning straffes med fengsel inntil 2 år, jamfør straffeloven § 183 (Hauge et al, 2010).

⁷ Kari Breirem stilte spørsmål til lederne i advokatselskapet BA-HR som hun arbeidet om hvorfor selskapet Aker RGI skulle bruke BA-HR til å betale en faktura til daværende helseminister Tore Tønne. Saken ble kjent i media da Breirems advokat lekket fortrolige dokumenter til pressen, han ble rett etter sagt opp (Bjørndal, 2007).

reduseres så mye som mulig for å sikre seg lavest mulig risiko for at personer tilknyttet virksomheten bryter lovverket. Tiltak må settes i verk for å fjerne mislighetsområdene. Dersom ikke alle mislighetsområder elimineres bør de gjenværende mislighetsområdene kontrolleres hyppig. Reduksjon av mislighetsmuligheter kan gjøres ved å endre strukturoppbygging, ansvarsdelegering og stillingsbeskrivelser. Personer som arbeider tett på mislighetsområder kan settes under overvåkning. Det er imidlertid viktig å ta forholdsregler og sette seg inn i hva som er lovlig med hensyn til personovervåkning.

Ved å avdekke mislighetsområdene får ledelsen gode indikasjoner på hvor risikoen for lovbrudd er høyest. Dersom de i tillegg vet hvilke signaler som kjennetegner ulovlig samarbeid vil sannsynligheten deres til å avdekke og stanse lovbrøyttere øke. Det vil i tillegg kunne ha en forebyggende virkning i og med at ansatte i større grad vil ha tro på at de kan avsløres.

Konkurransetilsynet må informere ledelsen om hvilke signaler og hvilken oppførsel som tyder på at ulovlig samarbeid forekommer eller har forekommet. Det kan tenkes at slike signaler opptrer på bedriftens mislighetsområder og at det dermed kan søkes aktivt etter disse her.

Punkt 8 og 9: Intern og ekstern revisjon

Revisorer bør få tilstrekkelig opplæring for å kunne bistå i kampen mot brudd på lovverket. De må vite hvilke signaler i tallene som kan bety at lovbrudd forekommer eller har forekommet. Interne og eksterne revisorer bør samarbeide og utfylle hverandre. De har to funksjoner i kampen mot ulovlig samarbeid:

1. Forebyggende ved at frykten for å bli oppdaget øker dersom ansatte vet at regnskap, priser og kvantum nøye overvåkes og analyseres.
2. Avdekke lovbrudd ut i fra regnskapene eller ved å se på historisk utvikling i variabler.

Punkt 10 og 11: Gransking og håndtering av overtredelser/Felles innsats mot økonomisk kriminalitet

Det er mulig å tenke seg bedriftsledere som oppdager ulovlig samarbeid blant sine ansatte velger å sanksjonere internt uten å melde fra til konkurransemyndighetene. Dette kan ha flere forklaringer, eksempelvis at de ikke ønsker at bedriftens omdømme skal svekkes. Olsen

mener slik opptreden er egoistisk. Det begrunner han blant annet med at mulighetene for å utvikle sunne holdninger i samfunnet og utveksle kunnskap om økonomisk kriminalitet forsvinner ved slike interne oppgjør (Olsen, 2007: 213).

Det er i alles interesse å dele informasjon, erfaringer og kunnskap om allerede begåtte lovbrudd med konkurransemyndighetene. For en bedrift vil det være i dens egeninteresse å melde fra om lovbruddet, mye grunnet den preventive og avskrekkende effekten en anmeldelse vil ha på de ansatte. De vil skremmes fra å begå lovbrudd i fremtiden. Olsen sier at: *”virksomheter som konsekvent forfølger mistanker om økonomisk kriminalitet gjennom å dokumentere fakta og anmelde sakene til politiet, bidrar positivt og viser samfunnsansvar”* (ibid).

Konkurransetilsynet må få frem hvor viktig det er at ledelsen bidrar aktivt og konsekvent ved å etterforske og sanksjonere mot brudd på konkurranseloven. Dette for å hindre all tvil blant ansatte angående hvordan de skal oppføre seg og hva som tillates på arbeidsplassen.

Punkt 12: Kontinuerlig forbedring

Bedriftene må lære av historien og tilpasse seg til endringer i markedets utvikling og retningslinjer må følgelig oppdateres. Dersom lovbrudd har forekommet, må de analysere hvorfor, og se på hva de kan endre for å hindre gjentakelse. Konkurransetilsynet kan utarbeide en punktvis liste for hvordan denne prosessen kan gjennomføres.

Olsens tolv punkter gir god informasjon om hva som bør være innholdet i den informasjonen Konkurransetilsynet meddeler bedrifter i norsk næringsliv. Det er Konkurransetilsynets oppgave å avdekke og forebygge ulovlig samarbeid, og videre anmelde de mest alvorlige tilfellene til Økokrim, jamfør redegjørelse i kapittel 3.4. Dermed blir det Konkurransetilsynet som må formidle kunnskap og informasjon til bedriftene for å øke sannsynligheten for at disse ikke begår lovbrudd.

Det vil være i bedrifters egeninteresse at deres virksomhet engasjerer seg og gjør de grep de kan for å unngå at personer tilknyttet virksomheten begår lovbrudd. I kapittel 3.2 viste vi at skadene på nasjonal velferd er store ved kartellsamarbeid.

Del 3 - Kartellpolitikk

4.0 Kartellpolitikk

Dette kapittelet vil ta for seg hvordan kartellpolitikken virkeområde og innhold. Vi vil presentere metoder Konkurransetilsynet benytter i sin kartelletterforskning. Lempning er et sentralt virkemiddel i kartellpolitikken og vil utdypes grundig. Det innebærer at vi vil forklare hvordan lempningsprogrammet er utformet, dets funksjon, innholdet i en lempningssøknad, og avslutningsvis presenteres krav til bevis og gangen i en saksbehandling.

4.1 Hvordan virker kartellpolitikken?

Kartellpolitikk er det arbeid som Konkurransetilsynet gjør for å bekjempe ulovlig samarbeid. Det er to krav som gjelder med hensyn til hva som regnes som optimal kartellpolitikk. De er:

1. Aktørene i et kartell må frykte for å bli avslørt. Det vil si at de må vite at dersom de avsløres så vil det medføre straff. Overtredelsesgebyret må virke avskrekkende. I tillegg må de ha tro på at de kan avsløres. Dersom aktørene ikke anser det å avsløres som en mulighet vil "alle" samarbeide ulovlig. Dette gjelder dersom det gir høyere profitt å samarbeide enn å opptre uavhengig.

2. Krav nummer to er at reglene for hvordan lempning kan oppnås må være forståelige. Bedrifter og personer som ikke har kjennskap til at de kan oppnå lempning ved å bryte ut av samarbeidet vil ikke ha incentiver til å bryte ut. Dette vil være tilfellet dersom regelverket er komplisert og vanskelig å forstå. Lempningspolitikken vil da ikke virke etter dens hensikt.

For konkurransemyndighetene er det ønskelig at karteller avsløres og opphører å fungere, og det er videre av interesse å redusere forekomsten av ulovlig samarbeid. Dermed må det settes inn tiltak både preventivt og mot pågående lovbrudd. Tiltak settes inn for:

1. Preventivt å redusere sjansen for at karteller oppstår
2. Å kjempe for å avsløre etablerte karteller

Punkt nummer en er ment å ha en forebyggende effekt ved å påvirke deltagerbetingelsen. For å redusere sjansen for at karteller oppstår, settes det inn tiltak som gjør ulovlig samarbeid mindre lønnsomt.

Punkt nummer to er ment å påvirke eksisterende karteller. I anledning av ny konkurranselov i 2004 ble begrepet lempning introdusert, som vi nevnte i kapittel 3.4. Dette tiltaket ble iverksatt for å øke sannsynligheten for at aktører i et kartell skal bryte ut av det ulovlige samarbeidet. Nyere forskning fra Europa viser at jo flere straffefritak som tilbys, desto flere saker avsløres gjennom amnestiordninger. Denne effekten kalles ”*run to the courthouse*” (Søreide, 2011: 34).

4.2 Strukturell analyse og atferdsanalyse

Vi vil i dette kapittelet presentere strukturell analyse og atferdsanalyse. Dette er to av metodene som benyttes av Konkurransetilsynet i deres kartelletterforskning.

4.2.1 Strukturell analyse

Strukturell analyse benyttes for å finne frem til bransjer og utsatte bedrifter med stor sannsynlighet for at ulovlig samarbeid forekommer. Metoden gir en pekepinn på hvor videre etterforskning bør settes inn og hvor fokuset bør rettes.

Kjennetegn ved utsatte næringer:

- Få bedrifter i bransjen
- Stabil etterspørsel
- Homogene produkter
- Overskuddskapasitet
- Gevinsten ved å samarbeide er mye større enn ved å la være å samarbeide

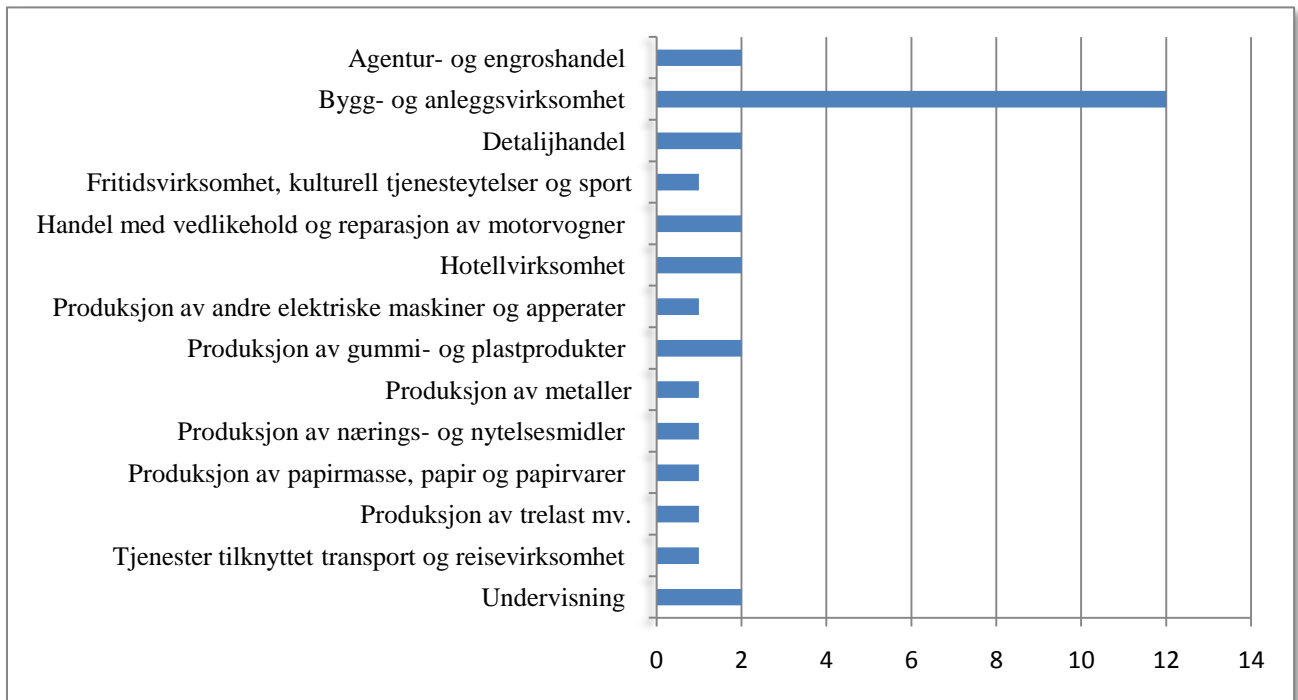
(Jensen, 2010b: 3)

Et problem med strukturell analyse er at altfor mange næringer merkes som problematiske (ibid). Det er langt fra alle karteller som oppstår i slike bransjer og naturligvis er det heller

ikke alle bedrifter i slike bransjer som begår ulovlig samarbeid. Kjennetegnene er ment som en veiledning, og må benyttes med forsiktighet og underbygges med videre bevis og etterforskning før konklusjoner tas. Ett annet moment er at konkurransemyndighetene kan benytte strukturell analyse for å velge ut næringer de bør rette sine tiltak mot, med hensyn til informasjonsspredning og holdningskampanjer. Dette ble utdypet i kapittel 3.6.

Aktører i næringslivet kan benytte informasjonen fra den strukturelle analysen til å undersøke om deres virksomhet er i faresonen for at ulovlig samarbeid kan forekomme. Ut i fra det kan de ta forholdsregler og gjøre endringer for å redusere ansattes muligheter til å begå lovbrudd. Dette forutsetter at ledelsen vil handle lovlydig.

Undersøkelser utført av NHO viser de mest utsatte bransjene, basert på tall av oppdagede former for ulovlig samarbeid, se figur 4-1 (NHO, 2007:75).

Figur 4-1: Strukturell analyse over utsatte bransjer

Figur 4-1 viser at bygg- og anleggsvirksomhet er den bransjen som synes å være mest utsatt for ulovlig samarbeid. De øvrige bransjene er forholdsvis like, og det er ikke noen andre som skiller seg ut. Dette bildet kan imidlertid endre seg over tid.

4.2.2 Atferdsanalyse

Målet med atferdsanalyse er å avdekke ”mønstre” i bedriftenes opptreden som tilsier at samarbeid forekommer. For å kunne konkludere kreves håndfast bevis og materiale.

Atferdsanalyse brukes når det foreligger tydelig mistanke om lovbrudd. Aktørers opptreden i markedet observeres og analyseres med intensjon om å oppdage at ulovlig samarbeid foregår eller har forekommet.

Konkurransetilsynet etterforsker eksempelvis ved å se på prissetting, kvantum og historisk utvikling i disse. De gjør grundige undersøkelser ved å screene viktige variabler, som aktørene ikke kan manipulere (Jensen, 2010b: 5). I tillegg foretas rutinemessige kontroller av utvalgte bedrifter.

Det mest vanlige signalet om at en avtale er inngått er dersom rivaler øker prisene parallelt. Et annet mulig signal på samarbeid kan være dersom pris øker og import reduseres på samme tid. Denne opptreden kan tyde på at en avtale om egne hjemmemarkeder er kommet i stand (ibid). Ved å ha egne hjemmemarkeder blir en monopolist ovenfor sine kunder, og kan følgelig selv bestemme mengde og pris.

Stabile priser og markedsandeler kan indikere at kundene er fordelt mellom aktørene, samt at prisene er avtalt. Samarbeidspartnere kan i slike tilfeller vegre seg fra å gjøre endringer i pris og kvantum i redsel for at kundene skal fatte mistanke om pågående samarbeid (Jensen, 2010b: 6).

Faren ved å basere seg ene og alene på denne metoden er at aktørenes opptreden like gjerne kan være tilfelle i en normal konkurransesituasjon (ibid). Metoden bør således kun brukes med forsiktighet, da som bistand til ytterligere etterforskning.

4.3 Lempningsprogrammet

Lempningsprogrammet ble innført i 2004, som omtalt i kapittel 3.4.1. Konkurransetilsynet definerer lempning som ”*helt fritak fra eller delvis nedsettelse av bøter for å avsløre alvorlige brudd på konkurranseloven.*”. Lempningsprogrammet er bygget opp til fordel for den første som sier i fra, og videre svekkes den interne usikkerheten i kartellene.

Lempingspolitikken har som hovedformål å øke privatpersoners og bedrifters incentiver til å bryte ut av og avslutte et ulovlig kartellsamarbeid. Lønnsomheten av et samarbeid reduseres ved at Konkurransetilsynet opererer med høye bøter og straffer.

Lempningsreglene virker forebyggende ved at de bidrar til å forsterke kartellets ustabilitet. Alle aktørene er klar over at de andre kan komme til å søke om lempning, noe som kan medføre at den interne disiplinen i kartellet svekkes. Det blir dermed vanskeligere å opprettholde det ulovlige samarbeidet og det vil være en reell sannsynlighet for noen av aktørene i kartellet bryter ut (NOU, 2003 (12), 137). I tillegg vil det virke avskrekkende for aktører som vurderer samarbeid dersom de vet at samarbeid er i konkurransemyndighetenes søkelys og at store ressurser benyttes på å avsløre brudd på konkurranselovens § 10.

Lempning opptrer i form av at fullt eller delvis amnesti og tilbys kun foretak. Fullt amnesti vil si at bedriften som først melder fra til Konkurransetilsynet og oppfyller kravene til lempning ikke blir straffet med overtredelsesgebyr. Delvis amnesti betyr at boten reduseres etter bestemte prosentsatser. Se tabell 4-1 for fordeling av lempningsprosenten, dataene er hentet fra Olsen og Rønhovde (2009:48). Nummer i rekken forteller den gjeldenes bedrifts plassering i innlevering av lempningssøknad i en bestemt sak.

Nummer i rekken	1	2	3	4
Lempningsprosent	100 %	30 – 50 %	20- 30 %	Inntil 20 %

Tabell 4-1: Fordeling av amnesti

4.3.1 Årsaker til at lempningsprogrammet ikke fungerer optimalt

Det er flere mulige forklaringer på at et lempningsprogram ikke fungerer optimalt. Vi vil i dette kapitlet nevne noen av årsakene.

Aktører som ikke har tro på at konkurransemyndighetene har ressurser nok til å avsløre dem vil ikke ha noen grunn til å avslutte sitt samarbeid. Bedriftene må vurdere det som en reell mulighet at de kan komme til å bli avslørt. Det må foreligge troverdighet til konkurransemyndighetenes metoder.

Veldig høye bøter vil kunne slå en bedrift konkurs. I visse markeder vil en konkurs medføre at konkurransen svekkes kraftig, noe som ikke er ønskelig sett fra myndighetenes side. Det vil

medføre at konkurransemyndighetene reduserer eller annullerer boten. Terskelen for å inngå i et kartellsamarbeid påvirkes dermed ikke av lempningspolitikken. Bedriften anser ikke det å bli straffet med bøter som en trussel. Den vet at dens tilstedeværelse i markedet er ønskelig (Jensen, 2010b: 18).

Lempningsprogrammet må være forståelig. Aktører som ikke klarer å sette seg inn i hva programmet går ut på vil heller ikke ha incentiver til å levere inn lempningssøknad. Informasjonen må være lett tilgjengelig, og det må foreligge klare instruksjoner for fremgangsmåten for å levere inn en lempningssøknad. Usikkerhet gjør at aktører vegrer seg.

Straffen dersom ulovlig samarbeid oppdages må være såpass streng at aktørene vurderer det mer lønnsomt å søke om lempning enn å fortsette å samarbeide. Karteller som er veldig lønnsomme kan fortsette å fungere selv om de ilegges bøter, fordi gevinsten de oppnår overstiger botens størrelse i stor grad.

Drøftingen vår viser at for at lempningsprogrammet skal være effektivt må bøtene være avskrekkende, men ikke for høye, og aktørene må se det som en mulighet at de kan avsløres. Regelverket må være forståelig.

4.4 Fremgangsmåte for lempningssøknad

Vi vil her presentere de kravene og prosessene en bedrift må gjennom for å kunne søke om lempning, dette kalles å levere inn en lempningssøknad.

Atferden som er begått skal beskrives detaljert med hensyn til hvilke markeder med tilhørende produkter som ble berørt, og hvilken type ulovlig atferd som ble gjennomført. Eksempler er deling av markeder, prissamarbeid i form av avtalte priser, samarbeid om anbud og lignende.

Det skal komme frem av lempningssøknaden hvor lenge det ulovlige samarbeidet har pågått. Søknaden skal inneholde bevis og en liste over vedlegg. Det skal oppgis om det er søkt om lempning til konkurransemyndigheter i andre land og eventuelle andre opplysninger som vil kunne vurderes vesentlige for at saken skal oppløses (Konkurransetilsynet, 2008).

Lempningssøknaden skal inneholde navn og adresse på deltagere i kartellet, samt generell firmainformasjon som organisasjonsnummer og selskapsstruktur på bedriften som leverer inn søknaden (Konkurransetilsynet, 2008).

Ved søknad sendt per epost ønsker Konkurransetilsynet i tillegg å bli informert om at søknad er sendt via telefon. Dette for å sikre at lempningssøknaden med alle vedlegg kommer frem uten forsinkelser og kan bli umiddelbart behandlet (Gjersvik, 2011a).

For å oppnå lempning stilles følgende krav:

- *Selskapet må være først ute med å informere Konkurransetilsynet om overtredelsen.*
 - *Konkurransetilsynet kan ikke kjenne til overtredelsen eller være i besittelse av tilstrekkelige bevis.*
 - *Selskapet må levere alle bevisene det har kjennskap til.*
 - *Selskapet må inngå samarbeid med Konkurransetilsynet i den videre etterforskningen.*
 - *Selskapet må avslutte sin deltagelse i kartellet.*
 - *Selskapet kan ikke ha tvunget andre selskap til å delta i kartellet*
- (Konkurransetilsynet, 2011).

4.4.1 Bevis og saksbehandling

En lempningssøknad skal inneholde tilstrekkelig bevis som gjør det mulig å vise at et ulovlig samarbeid pågår eller har pågått. Aktørene kan selv velge hvordan bevisene fremlegges. Valgene er:

1. Bevis i riktig form
2. Hypotetisk fremstilling av bevis

Olsen og Rønhovde (2009:12): *"I kartellssaker er bevis fra foretakene kritisk for å felle kartellet. Hemmeligholdelsen rundt et kartell gjør dette vanskelig, og bevisene kan ofte være muntlige og lette å ødelegge. Dette vanskeliggjør konkurransemyndighetens jobb".* Et sentralt virkemiddel for Konkurransetilsynet i den sammenheng er bevissikring etter konkurranseloven § 25. Denne lovparagrafen gir Konkurransetilsynet adgang til uanmeldte

foretakskontroller og sikring av bevis (Kolstad et. al, 2006: 129). Dette vil følgelig redusere risikoen for tapte bevis.

Konkurransetilsynet må få en rettskjennelse før de kan iverksette bevissikring, denne prosessen tar vanligvis 1-3 dager (Gjersvik, 2011a). For at de skal få slutning fra retten om å utføre bevissikring må det foreligge rimelig grunn til å anta at Konkurranseloven er overtrådt. Konkurransetilsynet vurderer særlig grundig behovet for å fremsette anmodning til retten om adgang til søk i private hjem. Muligheten for å foreta bevissikring i private hjem er i noen saker viktig, men det gjennomføres også mange bevissikringer hos foretak uten at det er behov for å kontrollere private hjem. Adgang til å foreta bevissikring er en konkret vurdering som gjøres i hvert enkelt saksforhold (Gjersvik, 2011b).

Ved behov for videre etterforskning kan Konkurransetilsynet ta beslag i eventuelt bevismateriale i form av originale dokumenter. Bevisene i kartellsaker er ofte skjøre. At tilsynet kan ta beslag i førstehåndsdokumenter gir store fordeler med at de er enklere å tyde og det vil lettere å fange opp merknader i margin og lignende. Videre kan originalmapper og annet originalmateriale Konkurransetilsynet tar beslag i få ny betydning når hele beslaget blir analysert i sammenheng. Originalbeslag representerer også den fordelene både for Konkurransetilsynet og den kontrollerte, at bevissikringen kan gjennomføres på kortere tid enn om all informasjon måtte kopieres. Ved beslag av originaldokumenter tilstreber Konkurransetilsynet så langt som mulig at bedriftene skal kunne være *"going firms"* både under og etter bevissikringen. Konkurransemyndighetene i EU må ta beslag i kopier. De aller fleste kontroller disse foretar gjøres på grunnlag av innleverte lempningssøknader, noe som tilsier at en del bevis foreligger (Gjersvik, 2011a). De man kontrollerer er pliktig til å gi opplysninger og å utlevere dokumenter og annen elektronisk informasjon etter konkurranseloven § 24 første og annet ledd under etterforskningsarbeidet (Hjelmeng, 2010c: 21).

Informasjonen vi presenterer i del 4 viser klart at kartelletterforskning er komplisert og kostnadskreven. Lempningsprogrammer kan være veldig effektive, men det setter store krav til hvordan det er utformet. Aktørene må finne det attraktivt å søke om lempning.

Del 4 – Konkurransetilsynet og intervjuobjektene

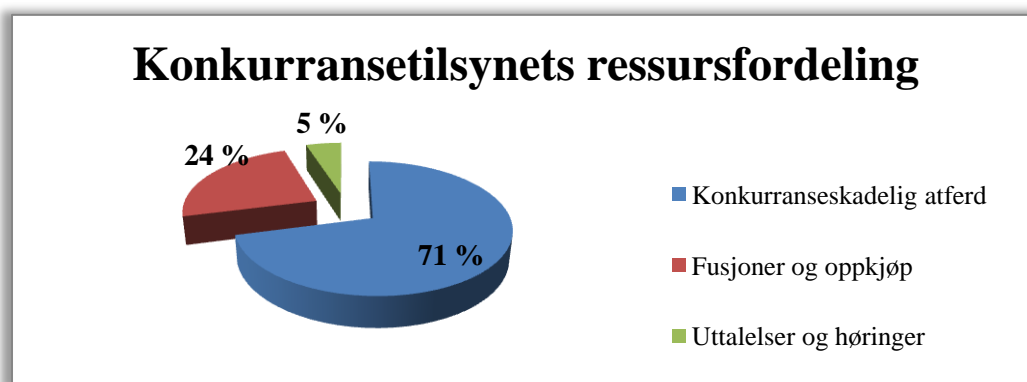
Oppgavens del 4 består av to kapitler. Kapittel 5 som tar for seg Konkurransetilsynets satsing på kartellbekjempelse og deres resultater samt utfordringer. I kapittel 6 vil vi presentere resultatene fra samtaler og intervjuer med våre intervjuobjekter.

5.0 Konkurransetilsynet

Kapittel 5 er viet til Konkurransetilsynet og deres kartellsatsing. Vi forklarer hvorfor kartellbekjempelse er Konkurransetilsynets største satsingsområde og undersøker hvilke planer Konkurransetilsynet har for med hensyn til fremtidige tiltak og eventuelle endringer av dagens prosesser. Til slutt ser vi på hva som antas å være de største utfordringer fremover. Henvisninger og uttalelser i kapittel 5 er hentet fra intervjuer vi har hatt med Ingunn Bruvik Gjersvik, samt fra Konkurransetilsynets årsrapport for 2010.

5.1 Konkurransetilsynets satsingsområder

Konkurransetilsynets kamp mot karteller er trappet kraftig opp etter innføringen av det nye lovverket i 2004. Fra 2008 har kartellbekjempelse hatt høyest prioritet av alle deres arbeidsområder. Hovedforklaringen er at ulovlig pris- og anbudssamarbeid kan føre til svært store skader for samfunnet som helhet. Figur 5-1 nedenfor viser Konkurransetilsynets ressursfordeling for året 2010. Denne bekrefter at avdekking og bekjempelse av ulovlig samarbeid har høyeste prioritet.

Figur 5-1: Konkurransetilsynets ressursfordeling

Budsjettet var i 2010 på 85,4 millioner kroner (Gjersvik, 2011b). Det betyr at 60,6 millioner (71 %) gikk med til etterforskning av saker med konkurranseskadelig atferd, herunder ulovlig samarbeid. Pengene brukes til å styrke Konkurransetilsynets etterforskning, blant annet ved nye ansettelser, investeringer i infrastruktur, informasjonstiltak, kompetansetiltak og økonomiske analyser og utredninger. Informasjon og kommunikasjon er et prioritert og integrert virkemiddel for å gi økt forståelse for konkurransereglene og gi mer oppmerksomhet rundt Konkurransetilsynets vurderinger (Konkurransetilsynet, 2008b:21,28).

Likevel har det vist seg at til nå har risikoen for å bli avslørt vært relativt lav. Det finnes eksempler på kartell som har eksistert i mer enn 35 år før det ble oppdaget⁸. Ulovlig samarbeid foregår ofte over landegrensene og genererer stor skade på nasjonal velferd, som nevnt innledningsvis. Dette er noen av faktorene som gjør at kartellsamarbeid har fått stadig større oppmerksomhet av konkurransemyndigheter i Norge og i utlandet.

Konkurransetilsynets satsingsområder

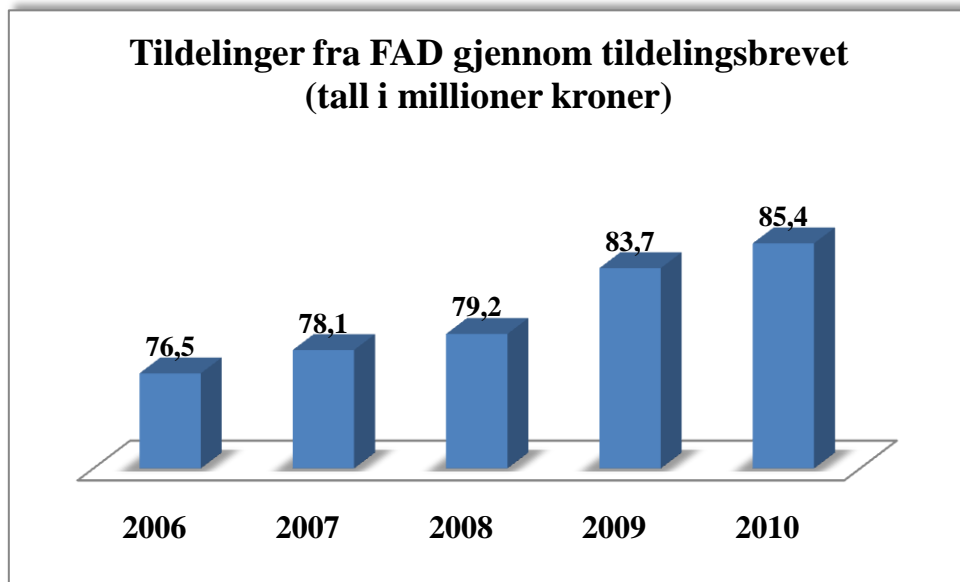
- *Følge opp alle indikasjoner på grovt lovbrudd*
- *Bedre kunnskapen om lemping*
- *Prøve ut tiltak som kan øke evnen til å avdekke kartell på lengre sikt*
- *Styrke organiseringen av etterforskningsarbeidet*
- *Øke kompetansen til medarbeiderne*

(Konkurransetilsynet, 2008b: 6)

Det er tildelingsbrevet fra FAD som setter rammebetingelsene for hvor mye tid og ressurser Konkurransetilsynet kan benytte i sitt arbeid. Det er FAD som bevilger Konkurransetilsynet midler til deres arbeid. FAD beskriver der helt konkret hvilke resultater Konkurransetilsynet skal oppnå i løpet av året, samt hvordan midlene skal fordeles på de ulike tiltakene (Gjersvik, 2011b). Vi har ved hjelp av tallmateriale fra årsrapportene i 2008 og 2010 utarbeidet figur

⁸ Dette viste seg å være tilfelle i ABB/Siemens- saken, der de to selskapene seg i mellom hadde avtalt stabile markedsandeler i mer enn 35 år. Et internt notat hos et av selskapene avdekket det ulovlige samarbeidet (Sørgard, 2010a:5).

5-2, som viser de årlige tildelingsmidlene fra 2006 til og med 2010 (Konkurransetilsynet, 2007 og 2011a).

Figur 5-2: Konkurransetilsynets midler fra tildelingsbrevet

5.2 Konkurransetilsynets tiltak

Vi vil her presentere noen av de tiltakene og metodene som Konkurransetilsynet benytter seg av for å styrke satsingsområdene som vi presenterte punktvis i forrige kapittel.

Konkurransetilsynet har arbeidet med diverse "outreach"-aktiviteter, for å spre kunnskap om lempningsordningen. Blant annet produsert tilsynet en kortfilm som ble vist på Flytoget våren 2008, hvor det oppfordres til å bryte ut av pågående kartellsamarbeid. Filmen skal underbygge deres fokus mot ulovlig samarbeid. Nærmere omtale av dette finnes i kapittel 5.3.1.

I tillegg bruker Konkurransetilsynet brosjyrer der fremgangsmåten for lempningssøknader beskrives enkelt. Tidligere omdømmeundersøkelser har vist at kjennskapen til tilsynets arbeid er for lav blant ledere i norsk næringsliv, en trend som forsøkes motarbeides ved bruk av informasjonskampanjer (Konkurransetilsynet, 2008b:21). Kurs og møtevirksomhet blant

annet ovenfor NHO og ulike bransjeorganisasjoner, offentlige og private innkjøpere og andre som jobber med anbudsprosesser er en viktig del av informasjonsformidlingen.

Satsing på humankapital ved å kurse og øke bemanningen spesifikt mot etterforskningsområdet er viktige tiltak som etter all sannsynlighet vil gi resultater. I 2008 ble bemanningen i etterforskningsseksjonen forsterket med ytterligere personale med spesialkompetanse innen ulovlig samarbeid (Konkurransetilsynet, 2008b: 6). For å øke kompetansen blant de ansatte generelt, gjennomføres flere kurs for ansatte innen alle seksjoner. Det ble samme år ferdigstilt et moderne laboratorium der man kan sikre og analysere databeslag (ibid). Laboratoriet er et svært viktig analyseverktøy i arbeidet med digitale beslag (Gjersvik, 2011a).

NHO og Konkurransetilsynet har inngått et samarbeid for å bekjempe kartellforekomsten i Norge. Det har i den forbindelse vært gjennomført en rekke seminarer de siste årene der Konkurransetilsynet har veiledet grundig om regelverket, på seminarer og annet. Konkurransetilsynet og NHO ønsker med dette samarbeidet å arbeide preventivt ved å forebygge og forhindre ulovlig samarbeid, via å øke kunnskapen og kjennskapen til hva som er lovlig og ulovlig, samt informere om muligheten for lemping (Gjersvik, 2011b). Samarbeidet med NHO er viktig i og med at NHO er en stor aktør og representant for privat næringsliv. NHO bidrar derfor med å spre informasjon raskt til målgruppen som i førstehånd bør ha kjennskap til lovverket.

Konkurransetilsynet har opprettet et direktenummer (55 59 75 38), hvor eksperter svarer på spørsmål og henvendelser knyttet til amnesti (lempningstelefonen). Innringer har mulighet til å være anonym.

Konkurransetilsynet vil i tiden fremover i større grad anmelde saker til Økokrim (Konkurransetilsynet, 2008b:6). Anmeldelser til Økokrim vil øke avskrekkingseffekten og således virke forebyggende. Samtidig kan dette påvirke incentivene til å ville be om lempning.

5.3 Konkurransetilsynets resultater

Konkurransetilsynet kan vise til gode resultater med hensyn til sin kartelletterforskning for 2010. De synes å ha lyktes med sin økte satsing på området. Dette kommer klart frem i: ”*Årsmeldingen 2010*”, der de viser til at antallet lempningssøknader har økt og flere karteller er blitt avdekket og stanset (Konkurransetilsynet, 2010). I tiden fra 1980 frem til i dag har over 30 karteller blitt avdekket i Norge. Til sammen har 61 personer blitt straffet med bøter, men ingen er ennå fengslet.

Fra og med til 2005 til mars 2011 er det blitt levert inn 11 lempningssøknader, hvorav 6 av disse kom i 2010 (Gjersvik, 2011b). Tallene bekrefter at lempningsprogrammet har en økende suksess i Norge, se tabell 5-1.

	2006	2007	2008	2009	2010
Antall mottatte lempningssøknader	0	2	0	3	6

Tabell 5-1. Konkurransetilsynets mottatte lempningssøknader

Konkurransetilsynet mottok sin første lempningssøknad i 2007. Vi ser av tabellen at rekordmange lempningssøknader ble levert inn i 2010 (Konkurransetilsynet, 2007). Dette gir forventninger om at lempningsprogrammet har begynt å virke slik det var ment og at satsingen gir resultater.

Bevissikring er et nyttig verktøy. Selv om lempningssøknad er levert inn, vil det være nødvendig at Konkurransetilsynet foretar egen etterforskning. For nærmere redegjørelse av metodikken rundt uanmeldte foretakskontroller henvises det til kapittel 4.5.1. Tabell 5-2 nedenfor illustrerer hvor mange tilfeller av bevissikring Konkurransetilsynet har gjennomført i perioden 2006 til 2010.

	2006	2007	2008	2009	2010
Bevissikring etter konkurranselovens § 25 - saker/steder	2/4	2/6	3/5	2/7	4/19

Tabell 5-2: Gjennomførte bevissikringer

Tabell 5-2 viser at Konkurransetilsynet øker antallet bevissikringer år for år. Vi antar at det er stor sannsynligheten for at denne trenden vil fortsette i og med at fremgangsmåtene til de som deltar i ulovlig samarbeid blir stadig mer komplekse. De som bevist begår disse lovbruddene har ofte høy faglig ekspertise og kjenner metodikken som er vanskelige å gjennomskue, og det

kan være tilfældigheter som gjør at de avslører seg selv (Gjersvik, 2011b). Denne utviklingen vil følgelig nødvendiggjøre økt bruk av uanmeldte foretakskontroller i form av bevissikringer. Bevissikring sees på som et svært viktig verktøy for å avkrefte eller bekrefte mistanker om ulovlig samarbeid.

Videre har vi sett nærmere på hvilke resultater etterforskningen bidrar til i form av Konkurransetilsynets vedtak etter § 10, se tabell 5-3. Forklaringen til at det er såpass få vedtak som gjøres hvert år er at mange av kartellsakene er store og komplekse, og dermed vanskelige og tidkrevende å etterforske.

Type vedtak	2006	2007	2008	2009	2010
Vedtak i § 10 saker - gebyr og opphør – saker/selskap	0	0	2/4	2/2	0
Vedtak i § 10 saker – kun gebyr – saker/selskap	0	1/1 ⁹	0	½	0
Vedtak i § 10 saker – kun opphør saker/selskap	0	½	1/2	0	0

Tabell 5-3: Besluttede vedtak

Resultatene av Konkurransetilsynets etterforskning kommer i etterkant av analyser og evalueringer av beslag og forklaringer. Dette kan være en tidkrevende prosess som ofte medfører at en sak ikke blir avgjort samme år som den ble opprettet (Konkurransetilsynet, 2008b:20). Per 25.3.2011 er fem kartellsaker under etterforskning hos Konkurransetilsynet (Gjersvik, 2011a).

5.3.1 Vurdering av egne tiltak

Noe av det viktigste Konkurransetilsynet gjør utover å fatte vedtak om overtredelser er å spre informasjon og kunnskap om konkurranseloven. Gjersvik mener at ulovlig samarbeid kan foregå på ulike nivåer i en virksomhet, avhengig av faktorer som for eksempel bransje, størrelse og ansvarsdeling. Dette betyr at informasjon må rettes mot både ledere og ansatte.

⁹ Dette vedtaket omhandlet brudd på både konkurranselovens § 10 og 11.

For å kunne handle innenfor konkurranselovens rammer er det absolutt nødvendig å ha kjennskap til hva som aksepteres og ikke. Spesielt viktig er det å informere små og mellomstore bedrifter om konkurransereglene. Dette ettersom disse ofte har svakere juridisk kompetanse innomhus, og gjerne mangler nødvendig kunnskap om hvordan de skal opptre dersom de møter situasjoner der ulovlig samarbeid kan bli utfallet. Undersøkelser utført i regi av Konkurransetilsynet viser at kunnskapsnivået med hensyn til konkurranseloven er for dårlig, som forklart tidligere i kapittelet ¹⁰.

For og nå frem til målgruppen, altså de som står i fare for å begå ulovlig samarbeid, eller som allerede bryter loven, startet Konkurransetilsynet en informasjonskampanje på Flytoget. En av forklaringene til valg av kanal er fordi halvparten av Flytogets passasjerer er forretningsreisende. Gjersvik sier Konkurransetilsynet har jevnlig kontakt med innkjøpere, anbudsansvarlige og kontraktsrådgivere, og kurser dem i hvordan de skal oppdage og håndtere uregelmessigheter. Slik opplæring skjer også direkte rettet mot markeder som er utsatt for ulovlig samarbeid.

Andre metoder for å spre informasjon er via kurs, møtevirksomhet, konferanser, brosjyrer og internettsider. Hjemmesiden til Konkurransetilsynet er en viktig informasjonsformidler ovenfor publikum, næringsliv og media om Konkurransetilsynet og konkurranseloven. Dette bekreftes gjennom besøkstall. I 2010 var det bortimot 520 000 personer innom siden, dobbelt så mange som i 2009 (Konkurransetilsynet, 2011a).

Det er vanskelig å måle effekten av de ulike tiltakene som presenteres her separat, men Gjersvik tror det arbeidet Konkurransetilsynet gjør har en god effekt med hensyn til hva som er målet. I USA og EU blir nesten alle kartellene som avsløres, oppdaget med utgangspunkt i innleverte lempningsøknader. Dette bekrefter at lempningsprogrammet i disse områdene er ett av de viktigste virkemidlene i kartelletterforskningen. I Norge foreligger det ennå ikke lignende statistikker. Spesielt USA har hatt stor suksess med lempningsprogrammet. Dette var det første land i verden som innførte lempning, og har god og lang erfaring med en slik ordning. Et mulig problem for Norge er at landet er såpass lite at "alle kjenner alle" og mange i lederstillinger har gått på de samme studiestedene, NHH, BI og NTNU. Det er følgelig ofte tette bånd i små miljøer mellom aktørene. Dette kan gjøre det enda vanskeligere

¹⁰ Det foretas i disse dager en ny undersøkelse, men resultatene foreligger ikke før denne oppgaven ferdigstilles.

å melde fra om lovbrudd, spesielt om det foregår blant ens nære omgangskrets. I Norge er regelverket nytt og noe utradisjonelt, i den forstand at lempning finnes kun på konkurranserettens område. Programmet er såpass nytt at det må regnes med en del tid før aktørene vil ha tilstrekkelig kjennskap, trygghet og tillit til og selv ta i bruk lempning.

Konkurransetilsynet er opptatt av at det fremover også skal fremsettes flere og reelle lempningssøknader fra aktører som har deltatt i ulovlig samarbeid. Gjersvik har flere mulige forklaringer på hvorfor det etter innføringen av lempningsprogrammet har tatt tid før det har begynt å løsne med hensyn til innkommende lempningssøknader. Videre har det muligens i lempningsprogrammets første leveår vært for lite tydelighet og forutsigbarhet knyttet til lempning når det gjelder personer. Det vises her til mulig uklarhet omkring hvorvidt man kan bli fengslet selv om foretaket slipper bøter, i og med at lempning som det er i dag kun gjelder for foretak. I følge Gjersvik er det å søke lempning en risikovurdering, der eventuell usikkerhet om hvordan et slikt program fungerer vil veie negativt. Usikkerhet kan dermed føre til at personer vegrer seg for å bryte ut av kartellet og melde fra i frykt for å få personstraff. Dette har Konkurransetilsynet aktivt forsøkt å endre, gjennom å eliminere usikkerhet og dermed styrke lempningsprogrammets effekt. I desember 2008, ble det lagt frem en uttalelse hvor Konkurransetilsynet i samarbeid med Økokrim, kom med forslag om å endre lempningsprogrammet til og også gjelde for lempning av fengselsstraff for enkeltindivider¹¹. Lovendringsforslaget fra desember 2008 ble stoppet. Det videre arbeidet med Konkurranseloven vil skje gjennom en fullstendig lovrevisjon

Noe tidligere samme år, den 6. mars 2008, offentliggjorde Konkurransetilsynet et policynotat utarbeidet i samarbeid med Økokrim med det for øye å øke forutberegneligheten for lempingssøkere. I policynotatet heter det om muligheten for anmeldelse og politietterforskning at:

”Selv om Konkurransetilsynet ikke anmelder enkeltpersoner ansatt i foretak som oppfyller vilkårene for lempning, vil Økokrim/politiet kunne få anmeldelse eller opplysninger om mulig overtredelse av konkurranseloven § 10 fra andre enn Konkurransetilsynet. For å minimere den usikkerhet dette kan medføre i forbindelse med en lempningssøknad, redegjøres her for hvordan Økokrim/politiet vil forholde seg til slike anmeldelser/opplysninger.

¹¹ Høringsuttalelse – forslag til lovendringer for å styrke håndhevelsen av konkurranseloven av 23.02.2009 (Konkurransetilsynet, 2009a).

Det følger av påtaleinstruksen § 7-3 andre ledd at etterforskning ikke "bør" iverksettes før Konkurransetilsynet har vært forelagt anmeldelsen (mistanken) om overtredelse av konkurranselovens bestemmelser. Det innebærer i praksis at Økokrim/politiet ikke vil åpne etterforskning i slike saker uten først å ha oversendt saken til Konkurransetilsynet for nærmere undersøkelse, etterforskning eller vurdering. Det har i praksis aldri skjedd at Økokrim/politiet har igangsatt straffeprosessuell etterforskning i tilfeller hvor tilsynet har gitt uttrykk for at straffeprosessuell etterforskning ikke er ønskelig. Straffeprosessuell etterforskning mot enkeltpersoner for brudd på konkurranseloven § 10 vil ikke være ønskelig, hvor disse enkeltpersonene er ansatte i et foretak som oppfyller vilkårene om lempning for samme forhold.

Økokrim har også gjort det klart overfor Konkurransetilsynet at det normalt ikke vil iverksette etterforskning i saker om overtredelse av konkurranselovens bestemmelser uten at forholdet er anmeldt fra Konkurransetilsynet eller at tilsynet er forelagt anmeldelsen/mistanken etter påtaleinstruksen § 7-3 annet ledd og har stilt seg positiv til straffeprosessuell etterforskning."

Historien viser at Konkurransetilsynets tilnærming har vært entydig, og tilsynet vil ikke anmelde enkeltindivider i et foretak der det er søkt om lempning. Konkurransetilsynet er opptatt av å bygge tillitt til lempningsprogrammet. All den tid det ikke foreligger lovregulering i forhold til enkeltpersoners stilling, vil det være viktig å kommunisere tydelig om den policy som praktiseres på dette området. Gjersvik håper tydelig kommunikasjon om Konkurransetilsynets ståsted og praksis til nå, vil overbevise og gjøre potensielle utbrytere trygge på at de ikke vil straffes som enkeltpersoner om de leverer inn lempningssøknad.

Samtidig er det klart at Konkurransetilsynet ønsker å benytte muligheten som ligger i konkurranselovens straffestrussel. Fengselsstraff er i følge undersøkelser den reaksjon som i størst grad fremstår avskrekkende overfor næringslivsaktører. Det vil altså være nærliggende for Konkurransetilsynet i en litt omfattende kartellsak uten lempingssøknad, å be påtalemyndigheten forfølge sentrale enkeltpersoner.

5.3.2 Fremtidsutsikter

Kartellbekjempelse i form av å forebygge og avdekke kartellet vil fortsette å være Konkurransetilsynets viktigste satsingsområde.

Ved siden av å fatte vedtak i kartellsaker, er informasjonsformidling et veldig viktig tiltak sett fra Konkurransetilsynets side. Det vurderes av den grunn kontinuerlig nye måter for hvordan kunnskapen om ulovlig samarbeid skal formidles til bedriftene. I denne prosessen benyttes andre land som inspirasjonskilder Konkurransetilsynet deltar fast i ulike internasjonale forum med fokus på forebygging og avdekking av karteller.

Gjersvik tror en stor nasjonal kartellsak vil kunne medføre stor mediepublisitet. Et alvorlig lovbrudd vil legitimere bruk av strenge sanksjoner, som vil vekke oppmerksomhet i media og dermed gi store allmennpreventive virkninger. Gjersvik sier Konkurransetilsynet er innstilt på at fengselsstraff vil bli tatt i bruk dersom det kommer opp en sak som krever dette. Fengselsstraff regnes som å fungere mer avskrekkende enn bøter, siden det rettes direkte mot enkeltindivider og friheten berøves. I tillegg øker den allmennpreventive avskrekkings-effekten betraktelig i forhold til ved bruk av bøter.

En annen utfordring Gjersvik trekker frem er å få flere kartelldeltagere til å levere inn lempningssøknader. Lempningsprogrammet må oppleves som en ”gulrot” for bedriftene og være mer fristende enn det er å fortsette samarbeidet. Mange bedrifter vegrer seg for å søke lempning i frykt for å få personstraff, som forklart i forrige kapittel. Som gjort rede for har Konkurransetilsynet ingen intensjon om å anmelde personer som kommer først og ber om lempning, og innfri de gitte kravene. Likvel er det nok slik at potensielle lempningssøkere ville føle det enda tryggere å søke om lempning dersom det var nedfelt i lovteksten at lempning også gjaldt for enkeltpersoner.

Gjersvik forteller at etterforskningsarbeidet blir stadig mer krevende siden de kriminelles aktørenes metodikker blir mer og mer komplekse. Tidligere ble avtaler gjerne skrevet i bøker og på papir, mens i dag er aktørene mer observante på at de ikke etterlater seg skriftlige bevis. Avtaler kan skje via telefon, hemmelige møter, e-post, og gjennom andre elektroniske informasjonsplattformer. Andre avtaler består gjerne av et nikk over bordet eller en tommel opp. Metodene og avtalene er godt innarbeidet slik at lite møtevirksomhet og kontakt behøves for å opprettholde avtalene. Antallet bevis minimaliseres.

Gjersvik sier at det er åpenbart at bedriftene skal følge konkurranseloven. Det kan likevel være hensiktsmessig å innføre og kommunisere egeneretningslinjer for å sikre at brudd på regelverket ikke forekommer. Hun mener at bedriftens ledelse har et særlig ansvar når det

gjelder å gjøre ansatte bevisst på regelverk som skal følges. Ledelsen må være tydelig på at bedriften praktiserer nulltoleranse med hensyn til brudd på konkurranseloven. Det kan være hensiktsmessig å etablere systemer internt som effektivt fanger opp avvik for slik effektivt forhindre at ulovlig samarbeid foregår. Videre er det nyttig å lære opp ansatte slik at de kjenner igjen faresignaler på ulovlig samarbeid. Gode varslingsrutiner må være tilstede, slik at ansatte vet hvordan de skal opptre dersom de oppdager ulovlig samarbeid. Det er viktig at det meldes fra til Konkurransetilsynet om mistanker om ulovlig samarbeid. Konkurransetilsynet kan da vurdere hvordan saken eventuelt skal etterforskes videre, uten at det risikeres bevisforspillelse eller samordning av forklaringer internt.

17.12.2010 ble det i statsråd satt ned et lovutvalg som ser nærmere på behovet for å revidere konkurranseloven. Lovutvalget skal se på lempningsprogrammet og sanksjonssystemet, og vurdere hvorvidt det tosporete sanksjonssystemet er hensiktsmessig. Med det tosporete sanksjonssystemet menes at det er mulig at foretak kan gå fri for ulovlig samarbeid ved å søke lempning, mens enkeltpersoner kan straffes for samme overtredelse. Utvalget skal vurdere behovet for ytterligere harmonisering med EØS-reglementet og et tettere samarbeid mellom konkurransemyndighetene i EØS-området. Dette for å sikre en mer effektiv håndheving av konkurranselovene. Utvalget skal gi sin innstilling innen 1.2.2012 (Regjeringen, 2011:46).

I fremtiden vil Konkurransetilsynet ha fokus på nåværende tiltak og fortsette den pågående arbeidsprosessen. Samtidig vurderes nye metoder for å nå ut til de aktørene som trenger informasjonen mest og eventuelle endringer på dagens tiltak. Dette for å sikre en kontinuerlig forbedring og tilpasning til den raske utviklingen som skjer innen emnet økonomisk kriminalitet.

Drøftingen vår av Konkurransetilsynets kartellsatsing viser at det pågående arbeidet er omfattende og krevende. Store resurser benyttes for å bekjempe ulovlig samarbeid, men kontinuerlig forbedring er nødvendig i og med at lovbrøtterne bruker stadig mer avanserte metoder. Spesielt utfordrende er det å få bedrifter til å ta i bruk lempningsverktøyet, samt å få innført amnesti også for personstraff.

6.0 Intervjuobjektene vurderinger

Vi vil i dette kapittelet presentere resultater fra samtale med våre intervjuobjekter, kildehenvisningen er dermed intervjuene og samtale som finnes i vedleggene. Vi ser på likheter og forskjeller i deres besvarelser og begrunnelser, og trekker paralleller opp mot gjeldende teori.

6.1 Tiltak

Næringslivets Sikkerhetsråd arbeider for å forebygge all form for økonomisk kriminalitet, rettet i og mot norsk næringsliv. Seniorrådgiver Arne Røed Simonsen forteller oss at et av de viktigste tiltakene organisasjonen fokuserer på i dette arbeidet er å spre nødvendig informasjon om økonomisk kriminalitet til bedriftene. De benytter seg av flere informasjonsplattformer. Facebooksiden til Næringslivets Sikkerhetsråd oppdateres daglig med nyheter og kommentarer, hjemmesidene inneholder det nyeste innen økonomisk kriminalitet samt et månedlig nyhetsbrev sendes ut til et bestemt utvalg bedrifter. På denne måten blir informasjonen tilgjengelig for fleste mulig. I tillegg arrangeres det hver september en stor konferanse: ”Sikkerhetskonsferansen”. Næringslivets Sikkerhetsråd har regelmessige kampanjer mot økonomisk kriminalitet og arbeider opp mot regjeringens handlingsplan.

Simonsen forteller oss at det er essensielt at hver enkelt bedrift har en organisasjon som er bygd opp med gode systemer, interne kontrollrutiner og teknologi som gjør at uregelmessigheter avdekkes. Disse må tilpasses den enkelte bedrift. Systemene og metodene må tilpasses til hvilke former for lovbrudd den enkelte bedrift mest sannsynlig vil kunne bli utsatt for. For å få til det må problemområder avdekkes. Dette forklarte vi i Olsens punkt nummer 6, reduksjon av mislighetsmuligheter i kapitell 3.7.

Et nyttig tiltak som Simonsen presenterer er å trene opp ansatte for å lære dem hvordan de skal oppføre seg og håndtere situasjoner der ulovlig samarbeid kan bli utfallet. Slik kan ansatte lettere kjenne igjen situasjoner der samarbeid blir foreslått, og sjansen for å bli lurt til ulovligheter reduseres. Flere bedrifter har tatt i bruk ulike metoder.

Arnhold Dordi Gjønnnes ved NHO mener at det viktigste virkemiddelet for å forhindre at ulovlig samarbeid oppstår er kompetansebygging med konkurranseloven i bunn. Det er svært viktig å få bedriftene til å forstå alle konkurransereglene korrekt. De fleste aktører ser ut til å

forstå at kartell er ulovlig, men like velkjent er det ikke at enkelte andre typer samarbeid er ulovlige. Reglene for prissamarbeid er allmennkjent, men det synes mer komplekst å forstå at eksempelvis anbudssamarbeid er ulovlig. Arbeidsfellesskap er også et vanskelig tema. Det skyldes at det knytter seg usikkerhet til hva konseptet er, og det vil kunne oppstå uten at aktørene vet at det de gjør er lovregulert og ulovlig. Videre er det problemer knyttet til hvordan lovens bestemmelser stiller seg til situasjoner der en bedrift ikke har tilstrekkelig med ressurser til å gjennomføre et prosjekt på egenhånd. Vil de da kunne inngå samarbeid med konkurrenter? Dette er komplisert og må forklares ytterligere til de ansatte. Arbeidsfellesskap i form av prosjektsamarbeid ble gjort rede for i kapittel 3.4.1.

Lars Sjørgard ved NHH forteller om et tiltak som praktiseres i Sverige og i England kalt ”*næringsforbud*”. Det innebærer at personer som dømmes for brudd på konkurranseloven ikke lenger får lov til å arbeide innenfor den bransjen der lovbruddet er begått. Årsaken til dette er fordi man antar at den kriminelle kulturen og holdningene i personen er så sterkt forankret og sannsynligheten for gjentakelse er stor slik at fengsel eller bøter ikke er tilstrekkelig sanksjon. Det har vist seg at det er flere gjengangere som bryter loven og tiltaket vil dermed redusere sannsynligheten for å kunne begå samme type lovbrudd, samt spredning av den skadelige kulturen i bransjen.

6.1.1 Etske retningslinjer i organisasjonen

Flere av våre intervjuobjekter sier seg enig med Olsen i viktigheten av at virksomheter har egne etiske retningslinjer.

Sjørgard sier at bedriftene må utarbeide interne retningslinjer (”*compliance*”) for hva som er akseptert av ansatte og samarbeidspartnere. Det må komme klart frem at det ikke under noen omstendigheter tillates at konkurranseloven og annet lovverk brytes. Eventuelle brudd på de interne retningslinjene og loven må slås hardt ned på. Dette vil ha en god forebyggende effekt.

Gjønnnes mener bedriftsledelser må ta et større ansvar med hensyn til å handle innenfor konkurranselovens regler, og spesielt innenfor kompliserte områder som nevnt over. Mange bedrifter, fortrinnsvis de store, har egne juridiske enheter og ”*compliance-programmer*”. Flest mulig bedrifter bør innføre dette, siden det er et godt tiltak i arbeidet med å redusere forekomsten av brudd på konkurranselovens § 10.

Simonsen trekker frem at det i tillegg er helt essensielt at de ansatte og deres ledere etterlever disse reglene. Et steg på veien er å sette i gang holdningskapende arbeid. Næringslivets Sikkerhetsråd har utarbeidet noe de har valgt å kalle en ”*Etisk revisjon*”. Denne består av fire spørsmål som fungerer som en veiledning og kontrolliste for å forebygge ulovlig samarbeid i en virksomhet. Spørsmålene lyder som følger:

1. Har virksomheten etiske retningslinjer?
2. Kjenner du innholdet?
3. Forstår du betydningen av innholdet?
4. Etterlever lederen disse?

6.1.2 Lempningsprogrammet

I intervjuet med Sørgard trekker han frem en årsak til at Konkurransetilsynet de første årene etter innføringen ikke har mottatt mange lempningssøknader. Det har en naturlig sammenheng med at fritaket for straff ikke har tilbakevirkende kraft. Det betyr at dersom en bedrift har begått et lovbrudd før mai 2004, og melder fra om dette, vil ikke lempningsreglene gjelde. Ut fra dette kan det tenkes at det må gå noen år før bedrifter kan søke om lempning.

Gjønnes tror bedrifter kan avstå fra å søke om lempning fordi det kan virke stigmatiserende. I tillegg tror hun at bedriften kan være redd for tap av omdømme. Selskapene frykter for bevissikring med total gjennomgang av virksomheten i frykt for hva som kan avsløres for offentligheten. En slik ”*offentlig oppvask*” kan for mange oppleves ubehagelig.

Tina Søreide ved CMI sier at det er helt nødvendig og utfordrende å kopiere lovanvendelser mellom land. Samme lov vil ofte ha ulike virkninger og konsekvenser, som vil være avhengig av landet, straffesystemet og beboernes særtrekk. Hun trekker frem eksempler som landets tradisjoner med hensyn til rettsapparat og lover, demokratiets funksjon, kvaliteten på institusjonen og andre underliggende forhold. Dette kan forklare hvorfor Konkurransetilsynet i Norge har hatt utfordringer med innføringen av et lignende lovverk som det amerikanske.

Et annet moment som Sørgard trekker frem er at det i Norge ennå ikke har vært noen store kartellsaker der personer har blitt straffet med fengsel. Som personstraff er det foreløpig kun bøter som er tatt i bruk. Sørgard ser det videre som et problem at bøtenivået er for lavt i Norge. Mange bedrifter vil med så lave straffer kunne tjene mer på ett samarbeid, enn hva det vil koste dem i bøter dersom de blir oppdaget. Sørgard sier at det i dag er rundt 10 % sannsynlighet for at et kartell oppdages. Det er en relativt lav sannsynlighet, som sammen med lave bøter kan gjøre ulovlig samarbeid og medførende lovbrudd fristende. Nytt for bedriften sees på som større ved å fortsette det ulovlige samarbeidet enn det kostnaden vil være ved oppdagelse, og bedriftene holder seg dermed til avtalen. Dette er et viktig moment fra kartellpolitikken ble utdypet i kapittel 4.1.

Gjønnes trekker frem at foretak kan frigis for bøter av Konkurransetilsynet, men likevel bli straffet av Økokrim dersom saken anmeldes. Dette vil kunne gjøre at foretak vegrer seg for å be om amnesti.

6.1.3 Hvordan kan lempningsprogrammet forbedres?

Sissel Jensen ved NHH forklarer i samtale med oss at viktige momenter for at lempningsprogrammet skal være attraktivt for bedrifter er at bøtene de risikerer ved å samarbeide er høye nok til å virke avskrekkende. Hvis dette ikke er tilfellet vil heller ikke lempning være av interesse. Hun mener at dagens bøter gjerne er for lave, noe Sørgard trakk frem i kapittel 6.1.2. Han tror at den forebyggende effekten vil kunne forsterkes dersom personstraff i form av fengsel kombinert med høyere bøter blir tatt i bruk.

Gjønnes trekker frem viktigheten av at det å søke om lempning må være attraktivt og medføre positive konsekvenser for bedriftene. Dette er et viktig moment i kartellpolitikken, og ble behandlet i kapittel 4.1. Lempningsprogrammet må utformes som en ”gulrot” for bedriftene. Det skal lønne seg for bedriften å søke om lempning, noe som medfører at resultatet de oppnår ved å søke lempning er bedre enn dagens situasjon. Dette gjelder med hensyn til økonomisk utfall, men også med tanke på selskapets renommé. I motsatt fall vil de ikke ha incentiver til å levere inn lempningssøknad og de vil heller fortsette kartellsamarbeidet.

Gjønnes mener at det i mange tilfeller råder uvisshet rundt hva amnestiordningen går ut på. Bedriftene er ikke klar over at de vil kunne oppnå amnesti dersom de melder i fra, de vet ikke hva som kreves av bevis, og hvordan de skal gå frem for å utforme en lempningsøknad. En forklaring er at informasjonen fra konkurransemyndighetene er manglende eller ikke god nok. En annen forklaring er at lempningsprogrammet er relativt nytt og ukjent i Norge. Videre er det ikke usannsynlig at den enkelte bedrift ikke kan assosiere egen situasjon med informasjonen som formidles. De tenker gjerne at lempning er noe andre kan søke, men ikke dem selv.

6.1.4 Aksept for lovbrudd/kriminell ledelse

Simonsen mener at prissamarbeid ofte ikke vil kunne gjennomføres uten at bedriftens ledelse vet om dette. Han sier at det ikke er slik at enkeltindivider setter pris på varer og tjenester uten å involvere sine overordnede. Intuitivt vil sannsynligheten for at ledelsen vet om samarbeidet eller oppfordrer til dette eventuelt deltar selv, være høy.

Det er flere årsaker til at ansatte vil inngå samarbeid med konkurrenter. For eksempel kan det være for å oppnå sine personlige mål, bli forfremmet eller bli overlegne sine medarbeidere. Ledelsen vet at samarbeid foregår, men i og med at bedriften tjener på dette økonomisk, aksepteres det som skjer. Ledelsen har en lav terskel for å begå og godtar lovbrudd dersom det fører til økt profitt. Økonomisk vinning går foran en etisk riktig forretningsdrift. I diskusjonen av Olsens punkter har vi valgt å anta at ledelsen ønsker at virksomheten handler innenfor konkurranselovens rammer, men det kan også tenkes at dette ikke er tilfellet. Antakeligvis vil det finnes tilfeller der ledelsen har nulltoleranse og der ledelsen er tilbørlig til ulovlig samarbeid.

I tilfeller der lovbrudd aksepteres kan det tenkes at ledelsen oppfordrer ansatte til å bryte loven i sin arbeidshverdag. Dette kan være fordi det er hard konkurranse i markedet, og inngåelse av ulovlig samarbeid sees på som nødvendig for å oppnå gode presentasjoner. I den sammenheng presenterte Leonard og Weber (1970) teorien om krimogene markedskrefter. Den baser seg på at bedriftene tvinges til kriminell atferd for å kunne overleve i bransjen grunnet markedsmekanismene. De mener at man har vært altfor lite opptatt av å forstå markedskreftene som årsak til kriminell atferd, og de stiller seg kritiske til strafferettens tradisjonelle fokus på enkeltindivider (Gottschalk, 2010: 97-99).

I ansettelsesprosessen til bedrifter som har en slik strategi vil det nødvendigvis ansettes personer som man tror er tilbøyelige til å begå lovbrudd. Dersom bedriften blir avslørt vil ledelsen oppføre seg uvitende, og de ansatte vil få skylden. Sørgard bekrefter at det ofte kan være interesse- og incentivkonflikter i bedrifter som medfører at ulovlig samarbeid inngås.

6.1.5 Urimelige krav

I mange bransjer er det høyt konkurransepress, og kravene som blir satt til ansatte kan være urimelig store. Dette vil kunne skape et ugunstig press. Sørgard sier at det kan forekomme tilfeller der disse målene er tilnærmet uopnåelige noe som medfører at ansatte begår lovbrudd for å prestere som forventet. Ønsket om å prestere legitimerer ulovlig samarbeid.

Ledere som ønsker at sine ansatte skal være lovlydige, kan ubevisst presse dem til lovbrudd. For å unngå slike tilfeller er det viktig at ledelsen blir bevisst på at slike tilfeller kan forekomme. De må ta høyde for dette i utviklingen av nye mål, planlegging av bonus- og lønnsordninger, forfremmelseskriterier samt i medarbeidersamtaler. Det må tydeliggjøres ovenfor ansatte at det er viktig å prestere, men at førsteprioritet er å handle innenfor konkurranselovens rammer.

6.1.6 Internasjonalt samarbeid

Jensen tror at en økende andel av karteller har forgreininger som strekker seg mellom flere land. Dersom etterforskning og bevissikring settes i verk i Norge, vil kartellmedlemmer i andre land få beskjed om dette, og mulighet til å ødelegge bevis. Dette medfører at konkurransemyndigheter over landegrensler må arbeide sammen og utveksle informasjon og bevis. Det vil gjøre arbeidet mer effektivt og sannsynligheten for å gripe inn før bevis forspilles øker. Konkurransetilsynet har de siste årene styrket sitt samarbeid med utenlandske konkurransemyndigheter, da spesielt med de nordiske landene.

6.1.7 Konkurransetilsynets arbeid

Simonsen nevner forbedringspotensialer i det arbeidet som gjøres av Konkurransetilsynet i dag. Han sier at dersom ulovlig samarbeid skal kunne bekjempes er det nødvendig med økt

publisering og presseoppmerksomhet, flere store saker må nå frem i media. Dette vil gjøre at informasjonen om samarbeidssakene når ut til det brede lag. For at dette skal kunne skje er det nødvendig at flere saker etterforskes. I tillegg må strengere sanksjoner tas i bruk. Folk må forstå at det å bli avslørt svir skikkelig. Dersom Konkurransetilsynet lykkes med dette, vil flere tenke seg ekstra godt om før de bryter konkurranseloven og inngår i ett kartellsamarbeid. Den almennpreventive virkningen vil styrkes som følge av dette.

Flere holdningskampanjer er satt i verk av Konkurransetilsynet, men Næringslivets Sikkerhetsråd mener at det ligger et større potensial i å ekspandere saker enn i disse kampanjene. Simonsen konkluderer med at en kombinasjon av økt mediepublisitet og strengere sanksjoner vil være gunstig for Konkurransetilsynets arbeid.

6.1.8 utfordringer

Gjønnes forklarer at NHO synes det er for lite fokus på de utenforstående og uskyldige bedriftene som holder seg utenfor ulovlig samarbeid. Hun sier at også disse er skadelidende på grunn av tapt konkurranseevne og de fortjener et sterkere fokus fra konkurransemyndighetenes side.

Samarbeidet mellom Økokrim og Konkurransetilsynet er vesentlig forbedret de siste årene. Foreløpig er det uformelt, og er ikke ment å være kjent for allmennheten. Søreide mener at dersom dette var kjent blant aktørene i næringslivet, ville det kunne ha en forebyggende effekt mot at ulovlig samarbeid begås. Dette fordi terskelen for å bryte konkurranseloven blir høyere dersom potensielle lovbrøttere vet at lovbrudd vil bli meldt fra til Økokrim. Saker som behandles av Økokrim har en høyere strafferamme enn saker som behandles utelukkende av Konkurransetilsynet.

Gjønnes mener en utfordring for fremtiden er at bedriftene bør bli profesjonelle aktører ved å øke kjennskapen til konkurransereglene. Hun oppfordrer dem til å skape en intern kultur som ikke aksepterer ulovlig samarbeid, noe som krever en strategi godt forankret i konkurranseretten. Lover og regler vil ikke være en garantist for at ulovlig samarbeid forekommer. Det vil alltid være ulovlig samarbeid uavhengig av tiltakene Konkurransetilsynet og samarbeidspartnere iverksetter.

Sørgard sier at det kan tenkes at det rår en ukultur i Norge som viser seg i at bedriftene må føle at det *"brenner under føttene"* før lempningssøknader sendes inn. Søreide mener at nordmenn generelt har en mentalitet som ikke aksepterer lovbrudd og vi sees på som gode på å bekjempe problemene. Norge har derfor alle forutsetningene for et godt konkurransemiljø.

Næringslivets sikkerhetsråd fokuserer på viktigheten av økt informasjonsspredning til bedriftene som tidligere nevnt. Økt mediepublisering og offentliggjøring av enkeltsaker vil bidra til at flere tenker seg om før lovbrudd begås, samt at flere forstår at området fokuseres på fra Konkurransetilsynets side. En viktig faktor som vil forsterke denne effekten er at strengere sanksjoner må tas i bruk. Utfordringen knytter seg til hvordan man skal oppnå høyere grad av mediedekning.

Simonsen mener at det generelle fokuset mot samarbeid, og da i hovedsak prissamarbeid, må økes. Prissamarbeid er nesten like utbredt som korrupsjon, og rettslig er strafferammenene er de samme. Dette gir signal om at begge formene for kriminalitet ansees som like alvorlige. Likevel er det saker angående korrupsjon som det omtales i media, mens sakene som tar for seg ulovlig samarbeid når ikke frem i mediebildet. Hvorfor er det slik, og hvor er alle sakene om ulovlig samarbeid? Økt fokus vil øke den allmennpreventive effekten. For å understreke dette utdyper Simonsen at 15.03.2011, ble Regjeringens Handlingsplan mot økonomisk kriminalitet lagt frem, der er korrupsjon et satsingsområde og dekker omtrent tre sider. Konkurranseskriminalitet vies en side helt til slutt. Dette selv om denne formen for økonomisk kriminalitet er vel så skadelig som korrupsjon. For å styrke kampen mot ulovlig samarbeid må Regjeringen øke sin satsing. Simonsen trekker frem et annet problemområde som mer fokus bør rettes mot, det gjelder samarbeid som er allment akseptert og normalt, men som er vel så skadelig som annet samarbeid. Han velger å ikke gå mer i dybden på dette.

Ut i fra intervjuer og samtaler med intervjuobjektene kan vi konkludere med at deres meninger og uttalelser i stor grad bekrefter det som kommer frem i kartellteorien. Flere av forslagene til intervjuobjektene er momenter som Konkurransetilsynet allerede har vurdert og arbeider med å forbedre, men det er også nye momenter og ideer de kan ta i betraktning i videre satsing. Konkurransetilsynet sier at bøtenivået skal opp og at fengselstraff vil tas i bruk om lovbruddet er alvorlig nok. Samarbeidet med internasjonale konkurransemyndigheter utbedres kontinuerlig. Konkurransetilsynet søker jevnlig etter nye metoder for å nå ut til næringslivet med kunnskap om ulovlig samarbeid etter konkurranselovens § 10.

Del 5 - Avslutning

7.0 Selvstendige vurderinger

Vår kunnskap om problematikken rundt ulovlig samarbeid og kartellsatsing har økt betraktelig gjennom dette semesteret. Vi har dannet våre egne synspunkter på hva vi mener er gode tiltak og på hvilke områder vi mener forbedring er nødvendig.

Vi tror det er flere årsaker til at aktører velger å samarbeide med sine rivaler. Noen gjør det for å øke sin inntjening, mens andre kan samarbeide uten å være klar over at de bryter konkurranseloven. Det kan være fordi de ikke har kjennskap til konkurranseloven eller ikke forstår at deres handlinger er ulovlige.

Vi mener det er et ledelsesansvar å sørge for at ansatte kjenner til og handler innenfor konkurranselovens rammer. Enhver organisasjon bør ha interne retningslinjer og etiske leveregler som innebærer nulltoleranse for lovbrudd. I tillegg vil det være et ledelsesansvar å bygge opp gode rutiner for å forebygge og avdekke ulovlig samarbeid.

Konkurransetilsynets kartellsatsing er omfattende og har gitt gode resultater. De har satt i gang satt flere tiltak, men alle tiltakene fungerer ikke like bra. Dette fordi enhver sak de etterforsker og behandler er unik, og dermed vil ikke alle tiltak vil slå likt ut. Vi mener likevel at det finnes visse tiltak som vil kunne bidra til å redusere forekomsten av ulovlig samarbeid i nesten samtlige tilfeller. Tiltakene vi her nevner finner vi støtte for i teorien og i uttalelser fra våre intervjuobjekter:

- ✓ Økt satsning på informasjonsformidling i form av blant annet seminar, foredrag, kursvirksomhet og reklamemateriale. Vi tror det kan være mange tilfeller der ansatte deltar i ulovlig samarbeid uten å vite at de faktisk bryter loven, eller uten å ha som intensjon å gjøre noe ulovlig. Ola og Kari Nordmann vet for lite om konkurranseloven og hvilke strafferammer som praktiseres ved brudd. Økt kjennskap til dette vil kunne forhindre lovbrudd. Kulturer som ikke aksepterer slike lovbrudd vil mer sannsynlig utvikle seg dersom det fokuseres på hvor skadelig ulovlig samarbeid er for nasjonal velferd. Slik informasjon kan formidles via de kanaler Konkurransetilsynet benytter i dag, men da gjerne til en større andel av befolkningen. Kunder som ikke tolererer

lovbrudd hos sine leverandører vil kunne bidra til at leverandørene øker sitt fokus på å opptre lovlydig.

- ✓ Økt sanksjonsbruk ved å ta i bruk strengere straffer og fengsel. Høyere straffer og fengselsstraff vil trolig virke avskrekkende.
- ✓ Økt grad av mediepublisering (avisoppslag, nyheter på tv og lignende) vil virke avskrekkende, spesielt dersom strengere straffer benyttes.
- ✓ Vi ser en risiko med for stort fokus på lempningsprogrammet, ettersom dette arbeidet kan gå på bekostning av ordinær etterforskning.

En utfordring for fremtiden mener vi vil være å redusere forekomsten av stilltiende samarbeid. Dette er ikke ulovlig etter konkurranselovens bestemmelser, se kapittel 3.1, men ettersom det gjør skade på samfunnet på linje med ulovlig samarbeid, kan det argumenteres for at det er uønsket. Konkurransetilsynet kan ikke gripe inn mot slike tilfeller. Det trengs andre reguleringer og tiltak for å forhindre dette. Vårt forslag består i at det offentlige kan innføre markedsreguleringer. Eksempelvis vil innføring av maksimumspris i utvalgte bransjer kunne forhindre at prisnivået legger seg for høyt, eksempelvis i dagligvarebransjen.

8.0 Oppsummering med konklusjon

Problemstillingen vår tar for seg tiltak for å forebygge og begrense ulovlig samarbeid slik det defineres i konkurranselovens § 10. Utfallet av samarbeid er i de aller fleste tilfeller et dårligere tilbud rettet mot sluttbrukerne. Samarbeid kan opptre i to former, stilltiende og via avtaler. Kun sistnevnte er ulovlig.

Den mest vanlige formen for samarbeid i næringslivet går ut på at aktører avtaler for eksempel pris på varer eller tjenester de selger, eller de fordeler kunder og anbud mellom seg. Dette medfører i de fleste tilfeller at konkurransen i markedet svekkes eller forsvinner fullstendig og bedriftene vil kunne opptre som helt eller delvis monopolister. Resultatet er at tilbyderne kan ta en høyere pris enn hva som ville vært tilfellet i en konkurransesituasjon. Hovedforklaringen på hvorfor bedrifter ønsker å samarbeide er dermed at de oppnår høyere gevinst ved samarbeid sammenlignet med hva de oppnår ved individuell tilpasning.

Individuell tilpasning, der utfallet blir for eksempel høyere priser enn optimal likevektspris, kan oppstå uten at aktørene har hatt kontakt med hverandre. Tilfeller som dette rammes ikke av konkurranseloven, men bidrar til å redusere nasjonal velferd i form av for eksempel økte priser, og er uønsket på linje med vanlig kartell. Det er mange kriterier som skal innfris for at stilltiende samarbeid skal kunne oppstå, som bestemmes av kjennetegn ved de ulike markedene. Noen bransjer er mer utsatt enn andre, som dagligvare og anbudsbaserte markeder. For aktører i en utsatt bransje vil det være en god ide å ta forutsetninger og sette i verk tiltak for å redusere sannsynligheten for at personer tilknyttet egen bedrift bryter konkurranseloven.

Vi har benyttet spillteori for å vise aktørers sannsynlige handlingsforløp, både i fortid og i fremtid. Dette kan forenkle etterforskningsarbeidet ettersom Konkurransetilsynet lettere kan vite på hvilke forretningsområder, og i hvilke faser av spillet de skal intensivere sin innsats. De kan resonnerer seg frem til hva som har skjedd i ulike saker.

Kartellbekjempelse er Konkurransetilsynets viktigste satsingsområde. Kartellpolitikk er den innsatsen Konkurransetilsynet gjør for å bekjempe utbredelsen av ulovlig samarbeid og består av forebyggende arbeid og etterforskning. Hovedmomentene i kartellpolitikken er at aktørene i et kartell må frykte for at de skal avsløres og reglene for hvordan lempning kan oppnås må

være klare og tydelige. Viktige tiltak i kartellbekjempelsen til Konkurransetilsynet er styrking av kompetansen til medarbeiderne i tilsynet, økt oppfølging av lovbrudd, informasjonsspredning, investering i moderne datalaboratorium, utarbeidelse av reklamemateriale, lempning og samarbeid med Økokrim, NHO og utenlandske konkurransemyndigheter.

Et av Konkurransetilsynets viktigste tiltak er å formidle kunnskap om konkurranseloven til næringslivet, særlig med hensyn til rådgivning av innkjøpere i utsatte stillinger. Informasjon formidles gjennom kursvirksomhet, seminarer og foredrag. Det er essensielt å vite hva som er lovlig i henhold til konkurranseloven for at gjeldende aktører skal kunne handle innenfor lovverket.

I fremtiden vil Konkurransetilsynet arbeide med å forbedre pågående tiltak, og søke etter nye og mer effektive metoder for å styrke sin kartellsatsning. Det arbeides kontinuerlig med å øke bøtenivået for å synkronisere det ytterligere med nivået som praktiseres i EU.

I 2004 ble lempningsprogrammet innført i Norge. Lempning er i dag ett av de viktigste midlene i kampen mot ulovlig samarbeid. Implementeringen har imidlertid vært tidkrevende og utfordrende. Det er først i nyere tid at Konkurransetilsynet har mottatt et økende antall lempningssøknader. Forklaringen på dette kan skyldes at konseptet lempning er relativt ukjent og nytt i Norge. Aktørene må bli kjent med lempning og dets virkemåte, samt opparbeide seg tillit til at det fungerer før de selv tar det i bruk. Konkurransetilsynets årsrapport fra 2010 viser at den økte satsingen på kartellbekjempelse gir gode resultater.

Ulovlig samarbeid er utbredt og trolig finnes det store mørketall. Problemet vil nok alltid være aktuelt, men det er flere tiltak som kan settes i verk for å redusere forekomsten. Denne masteroppgaven er ment å vurdere pågående forslag, komme med forslag til forbedringer for at kartellbekjempelsen skal bli mer effektiv.

9.0 Forslag til videre forskningsarbeid

Vi vil i dette kapitlet presentere problemområder som kan utredes i masteroppgaver og doktorgradsavhandlinger. Forslagene er en kombinasjon av problemstillinger vi har tatt til vurdering under oppgaveprosessen, ideer diskutert med intervjuobjekter og området vi selv kunne tenkt å se nærmere på.

9.1 Bakgrunn for alternative problemstillinger

I USA ble lempningsprogrammet innført i 1993, og har siden vært konkurransemyndighetenes viktigste middel i kampen mot ulovlig samarbeid. I og med at Norge ennå ikke har oppnådd stor suksess med antallet lempningssøknader, kan det være til stor hjelp å undersøke hva USA har gjort for å introdusere lempning til næringslivet. Deres suksessfaktorer kan kanskje implementeres i Norge for å få flere bedrifter til å ville søke om lempning. Ettersom lempningsprogrammer har lyktes i flere land, kan det være nyttig å se nærmere på kilden i referansehenvisning nummer en.

I samtale med Tina Søreide diskuterte vi ytterligere aktuelle tema for videre forskningsarbeid. Den problemstillingen som lå nærmest vår oppgave, var å se nærmere på hvorfor det er nasjonale forskjeller i håndhevelsen av felles internasjonalt lovverk. Det viser seg at konkurranselovene er ulike i de europeiske landene, til tross for harmoniseringen gjennom EUs lovverk. I den sammenheng hadde vært mulig å se nærmere på de bakenforliggende årsakene til dette i noen utvalgte land. En nyttig bok om privat håndhevelse av EØS- avtalens konkurranseregler vises det til i referansehenvisning 2.

Søreide argumenterer i et debattinnlegg i Dagens Næringsliv (05.02.2011) for at ulovlig samarbeid og korrupsjon kan henge tett sammen. Dette kan formuleres til en hypotese i en doktorgradsavhandling. Korrelasjonen mellom korrupsjon og karteller kan der undersøkes nærmere. Hva som er årsaken til at de korrelerer eller eventuelt ikke gjør det, blir det sentrale spørsmålet. Tina Søreide arbeider per dags dato med denne problematikken i boken: *"The International Handbook on the Economics of Corruption – Volume 2"* (se referansehenvisning nummer 3), som publiseres i løpet av inneværende år. Denne boken har et internasjonalt perspektiv og kan brukes som bakgrunnsinformasjon for hypotesen.

9.2 Referansehenvisninger for videre forskningsarbeid

1. Mobley, Samantha (2010): *"Global Leniency Manual 2010"*.
2. Hjelmeng, Erling (2003): *"Privat håndhevelse av EØS-avtalens konkurranseregler"*.
3. Søreide, Tina og Susan Rose- Ackerman (2011): *"The International Handbook of Economics of Corruption"*.

9.3 Avsluttende kommentarer

Vi vil her presentere de problemstillingene som ble nøye analysert i forkant og under arbeidsprosessen. Ettersom mye av informasjonsgrunnlaget er det samme som er benyttet i forhold til valgt problemstilling, vises det til oppgavens kildehenvisninger. Den første går ut på å undersøke hva bedriftene selv ser på som mulige tiltak de kan gjennomføre for å begrense omfanget av ulovlig samarbeid. Andre spørsmål som kan være nyttig å få svar på, er mulige tiltak de mener kan settes i verk av organisasjoner som Konkurransetilsynet. Undersøkelsene bør gjennomføres anonymt for å øke sjansen til å få reelle og troverdige svar. Det er fare for at bedrifter ikke kommer med forslag de anser som gode i redsel for at det skal kunne skade deres eget pågående lovbrudd. Slike undersøkelser vil derfor ikke kunne gi eksakte svar, og svarene må brukes med forsiktighet.

Det kan undersøkes hvilke tiltak bedrifter som har blitt etterforsket for og eventuelt dømt for ulovlig samarbeid har satt i verk for å forebygge nye lovbrudd. Det kan utarbeides en oversikt over risikofaktorer ved bedrifter som har medført at lovbrudd har inntruffet. Slik kan bedrifter ta forholdsregler og opparbeide rutiner for å minimere forekomsten. Dette vil kunne gjøres mer treffsikkert dersom risikofaktorene er kjent.

Vi synes det var mer utfordrende å bestemme oss for valg og vinkling av problemstilling med passende avgrensninger enn å finne aktuell problemstilling. Kapittelet bekrefter dette ved å vise de ulike problemstillingene som har blitt drøftet underveis i oppgaven, der alle kunne vært spennende temaer.

Vedlegg

Vedlegg A – Intervju med Arne Røed Simonsen

17.03.2011

- 1. Dere samarbeider med Konkurransetilsynet om å bekjempe brudd på Konkurranseloven. Hva er bakgrunnen for dette samarbeidet? Hva er det mest sentrale i dette samarbeidet?**

NSR er opptatt av konkurransekriminalitet og finner det dermed naturlig å samarbeide en del med Konkurransetilsynet. Samarbeidet vi har med Konkurransetilsynet er ikke organisert etter faste retningslinjer. Noe av det vi gjør er i samarbeid med dem, annet ikke. De har innlegg på noen av konferansene som vi arrangerer, og vi utveksler informasjon.

- 2. Hva kan dere gjøre, og hva gjøre dere for å forhindre at ulovlig samarbeid oppstår i bedrifter?**

NSR jobber for å forebygge all form for økonomisk kriminalitet, i og mot norsk næringsliv. NSR ser på all form for ulovlig samarbeid som vil være til skade og undergrave samfunnsstrukturen. Økonomisk kriminalitet øker de offentlige utgiftene og dette rammer oss alle. Et viktig tiltak i den sammenheng er informasjonsspredning, og i det arbeidet benyttes følgende informasjonsplattformer:

Facebook → På Facebook har vi en egen side. Der legger vi daglig ut kommentarer til nyheter, informasjon, og egne nyheter.

Månedlige nyhetsbrev → vi sender ut ett elektronisk nyhetsbrev til ett utvalg bedrifter hver måned med oppdateringer og nyheter innenfor emnet økonomisk kriminalitet.

Hjemmesider → mye informasjon er å finnes på våre hjemmesider. Disse oppdateres jevnlig for å gjøre den nyeste informasjonen tilgjengelig

Bladet Sikkerhet → her skriver vi egne artikler, samt formidler artikler fra våre samarbeidspartnere, seks årlige utgivelser.

Sikkerhetskonferansen → hvert år i september har vi en stor konferanse om økonomisk kriminalitet. Informasjon om denne finnes på internettsiden: www.sikkerhetskonferansen.org.

Undersøkelser → Vi har i flere år hatt en årlig undersøkelse om kriminalitet og sikkerhet i næringslivet, herunder konkurransekriminalitet (*Kriminalitets- og sikkerhetsundersøkelsen i Norge, Krisino*).

Arbeid mot Regjeringen → Vi arbeider inn mot regjeringens handlingsplan mot økonomisk kriminalitet.

- 3. Hva anser dere som det viktigste virkemiddelet for å forhindre at ulovlig samarbeid oppstår blant norske bedrifter?**

Som nevnt er informasjonsspredning, publisering, holdningskampanjer og bruk av sanksjoner viktige virkemidler for å hindre ulovlig samarbeid. For bedriften er det viktig å ha en organisasjon som er bygd opp slik at den har systemer på plass som gjør at uregelmessigheter avdekkes. Hva som skal til for at dette skal fungere vil variere fra bedrift til bedrift.

Jevnlige internkontroll rutiner må tas i bruk. I tillegg vil ulike former for samarbeid kreve forskjellige systemer og metoder for å kunne avdekkes og forhindres. I visse bransjer er prissamarbeid vanlig, mens i andre vil anbudssamarbeid, eller geografisk deling av markedet være mer sannsynlig. Hver bedrift må prøve å avdekke utsatte områder og sette inn tiltak direkte rettet mot disse.

Bedriftene bør utarbeide etiske retningslinjer og sette i gang holdningsskapende arbeid som gjør at de ansatte etterlever de interne reglene.

Vi (NSR) har utarbeidet en ”*Etisk revisjon*” i form av fire spørsmål. Denne kan fungere som en veiledning og kontrolliste for å forebygge korrupsjon. Spørsmålene er som følger:

1. Har virksomheten etiske retningslinjer?
2. Kjenner du innholdet?
3. Forstår du betydningen av innholdet?
4. Etterlever lederen disse?

Dersom alle disse spørsmålene kan besvares positivt, vil det tyde på at etikken virker etter hensikten i selskapet.

Flere bedrifter har satt i verk ulike former for opptrening av ansatte for å lære dem å håndtere situasjoner der ulovlig samarbeid kan forekomme. De lærer dem å motstå slike tilbud, hvordan de skal opptre, og hvordan de skal forholde seg til foreslåtte tilbud.

4. Ser dere forbedringspotensiale i det arbeidet Konkurransetilsynet gjør i dag?

Det finnes forbedringspotensial i det arbeidet som gjøres i dag. For at ulovlig samarbeid skal kunne bekjempes behøves det at flere store saker når frem i media. Det trengs publisering og presseoppmerksomhet slik at informasjonen om sakene når frem til det brede lag. For at dette skal kunne skje må flere saker etterforskes, og strengere sanksjoner bør tas i bruk. Folk må forstå at det kan svi skikkelig å bli oppdaget. Lykkes Konkurransetilsynet med dette, vil flere tenke seg ekstra godt om før de bryter loven og inngår et ulovlig samarbeid.

En kombinasjon av økt mediepublisitet og strengere sanksjoner vil være gunstig for å forenkle Konkurransetilsynets arbeid.

5. Hvilke konsekvenser synes dere er mest urovekkende ved ulovlig samarbeid? Hvorfor ønsker NHO å bidra til at ulovlig samarbeid bekjempes?

Skadene ved ulovlig samarbeid er todelt. På den ene siden kommer skadene på samfunnet som helhet, og på den andre siden for forbrukerne og næringslivets selvstendighet.

Samfunnsødeleggende element → Offentlig sektor og samfunnet må bruke mer penger enn hva som hadde vært tilfelle om det var frikonkurranse. Næringslivet fungerer ikke optimalt, og det vil gå på bekostning av de andre næringsdrivendes overlevelsessevne. Konsekvenser vises både i offentlig og privat sektor.

Forbrukerne og næringsens selvstendighet → Forbrukerne må betale en høyere pris og opplever en lavere kvalitet enn hva som er situasjonen ved frikonkurranse. Valgmulighetene reduseres. Aktører vil kunne føle seg presset til å delta i ulovlig samarbeid.

6. Vet dere hvordan bedrifter reagerer dersom de oppdager at noen av deres ansatte har begått ulovlig samarbeid med forretningsforbindelser?

Det er vanskelig å svare på dette spørsmålet.

Hvorvidt avdekkede forhold anmeldes til konkurransemyndighetene vil avhenge av flere faktorer, eksempelvis arbeidsreglement, policy i bedriften og virksomhetsstrukturen.

I en undersøkelse fra 2009 svarer 40 % av bedriftene av de tilfellene av kriminalitet som kommer frem ikke anmeldes, de behandler lovbrudd internt. Dette gjelder for generelle lovbrudd, og det er uvisst hvor stor andel av dette som dreier seg om økonomisk kriminalitet. Likevel kan tallet brukes på en indikator på at bedriftene heller gjør opp internt, enn å risikere store medieoppslag og gjennomgang av bedriften. På den annen side vil prissamarbeid ofte ikke kunne gjennomføres uten at bedriftens ledelse vet om dette. Det er ikke slik at enkeltindivider setter pris på varer og tjenester uten å involvere sine overordnede. Intuitivt vil sannsynligheten for at ledelsen vet om samarbeidet, oppfordrer til dette eventuelt deltar selv være høy. Slike forhold vil dermed ikke avdekkes, og heller ikke meldes fra om. Det fremkommer ikke tallmateriale og statistikker på dette, slik at mørketall kan være høye.

7. Hva er de største utfordringene fremover i kampen mot å forebygge og bekjempe ulovlig samarbeid i norsk næringsliv?

Som forklart behøves det større åpenhet og oppmerksomhet omkring saker. Økt publisering i media og strengere straffer vil være gode virkemidler og hindre nye lovbrudd. I visse bransjer foregår det samarbeid som er akseptert og normalisert. Jeg vil ikke gå mer i dybden her, men dette må avskaffes og arbeides mot i og med at skadevirkningene er der som for annet ulovlig samarbeid.

En av de største utfordringene er at fokus mot prissamarbeid må økes. Prissamarbeid er nesten like utbredt som korrupsjon, strafferettslig er det ikke stor forskjell i og med at strafferammene er henimot de samme. Dette gir signal om at begge formene for kriminalitet vurderes som like alvorlige. Likevel er det saker angående korrupsjon som det skrives om i aviser og media, mens sakene som tar for seg ulovlig samarbeid ikke er like vanlige å lese om. Hvorfor er det slik, og hvor er alle sakene om ulovlig samarbeid?

15.mars 2011 ble Regjeringens Handlingsplan mot økonomisk kriminalitet lagt frem. Der er korrupsjon et satsningsområde og dekker omtrent tre sider. Helt til sist er knapt en side viet til konkurransekriminalitet. Dette selv om denne formen for økonomisk kriminalitet er vel så skadelig som korrupsjon. Det sier litt om at fokuset må økes, også fra Regjeringens side, for å styrke kampen mot ulovlig samarbeid.

Vedlegg B – Intervju med Arnhild Dordi Gjønnnes

1.3. 2011

1. Hva gjør dere for å forhindre at ulovlig samarbeid oppstår? Har dere planer om å sette i verk ytterligere tiltak i tiden fremover?

Vi (NHO) og Konkurransetilsynet inngikk ett bredt og formalisert samarbeid i 2008, og har siden da arbeidet sammen i noe vi har valgt å kalle ”Konkurransprosjektet”. Dette går ut på at vi reiser ut til bedrifter rundt om i landet, og holder foredrag om konkurranse i næringslivet og regelverket knyttet til å drive konkurranse. Dette er et forebyggende arbeid i bekjempelsen av ulovlig samarbeid som vi kommer til å fortsette med i tiden fremover. Det vil ikke bli satt i verk ytterligere tiltak utover dette.

2. Hva anser dere som det viktigste virkemiddelet for å forhindre at ulovlig samarbeid oppstår blant norske bedrifter?

Det viktigste virkemiddelet for å forhindre at ulovlig samarbeid oppstår er kompetansebygging med konkurranseloven i bunn. Det er svært viktig å få bedriftene til å forstå alle konkurransereglene helt korrekt. De fleste aktører ser ut til å forstå at kartell er ulovlig, men like velkjent er det ikke at enkelte typer samarbeid er ulovlig. Reglene for prissamarbeid er allmenkjent, men det er mer komplekst å forstå at for eksempel anbudssamarbeid er ulovlig. Ikke minst vil arbeidsfellesskap kunne oppstå uten at aktørene vet at dette er lovregulert. Arbeidsfellesskap er et vanskelig tema. Hva er dette, og hvordan lovens bestemmelser stiller seg til når en bedrift ikke har nok med ressurser alene, hva med da å inngå samarbeid med konkurrenter? Det er ikke et fasitsvar på dette, og det regnes som en utfordring for konkurranselovverket.

3. Hvilke konsekvenser synes dere er mest urovekkende ved ulovlig samarbeid? Hvorfor ønsker NHO å bidra til at ulovlig samarbeid bekjempes?

Vi synes det er for lite fokus på de utenforstående og uskyldige bedriftene som holder seg utenfor ulovlig samarbeid. Disse er også skadelidende av tapt konkurranse. Det er bra at det er et sterkt fokus på forbrukernes interesser, men det bør settes et enda sterkere søkelys på de bedrifter som ikke begår lovbrudd.

4. Hvilke tiltak og prosedyrer mener dere bedrifter bør innføre for å unngå at ulovlig samarbeide inntreffer hos dem?

Det bør bli et sterkere ledelsesansvar å sørge for at økonomisk kriminalitet ikke forekommer. Konkurransopolitikkens rolle i bedriftene kan med fordel forsterkes. Dette krever et høyere fokus på konkurranseretten. I store selskaper finnes det egne juridiske enheter og ”compliance- programmer”. Det er gode tiltak. Små foretak burde om mulig etablere juridiske avdelinger og innføre ”compliance”- programmer.

5. Ser dere noen sentrale årsaker til at bedrifter vegrer seg for å søke om lempning?

Dette er usikkert, men det kan tenkes at det å søke om lempning kan virke stigmatiserende. Bedriftene kan frykte for tap av omdømme, være redd for bevissikring med total gjennomgang av virksomheten, såkalt ”offentlig oppvask”. Reglene for straff kan være vage

noe som kan skape usikkerhet. Selskapene kan få skattefritak av Konkurransetilsynet ved å melde fra, men blir likevel straffet av Økokrim.

Det å sende inn en lempningssøknad og fritaksmuligheten må virke som en gulrot. For bedriftene må det fremstå som et bedre alternativ å melde seg selv til Konkurransetilsynet, enn å bli innmeldt av andre, eller avslørt av konkurransemyndigheter. Dette setter krav til lempningsprogrammets utforming, det må være fristende å søke lempning. Uansett hvordan samarbeidet oppdages, vil selskapets lovbrudd ved avsløring gjøres offentlig, skape mye oppmerksomhet og mediepublisitet. Det må sørges for at dem som selv angir seg blir fremstilt på en positiv måte. Hvis ikke vil ikke lempning tas i bruk. For bedriftene må det være mer attraktivt å angi seg selv enn å bli angitt. Lempning benyttes som et virkemiddel for med formål å "spreng" kartellet.

6. Tror du det finnes tilfeller der ledelsen selv vet om at ulovlig samarbeid forekommer, og godtar og eventuelt oppfordrer til dette?

I enkelte tilfeller vil det kunne være slik, men hvor ofte har jeg ikke noe svar på. Uansett vil det være vanskelig og tilnærmet umulig å finne bevis for at dette har vært tilfelle.

7. Hva er de største utfordringene fremover i kampen mot å forebygge og bekjempe ulovlig samarbeid i norsk næringsliv?

Det vil være å holde fokuset på problemet fra næringslivets og Konkurransetilsynets side. Bedriftene bør bli profesjonelle aktører og bør øke kjennskapen til konkurransereglene. Det må arbeides mot å skape en kultur internt for å hindre ulovlig samarbeid. Slikt krever filosofi og strategi rundt konkurranserett. Lov og regler er ingen garantist for at ulovlig samarbeid ikke vil skje igjen.

Vedlegg C – Intervju med Ingunn Bruvik Gjersvik

18.03.2011

SANKSJONER.

1. Hvor fritt står Norge med hensyn til at konkurranseloven skal harmoniseres med EU?

Konkurranseloven § 10 er harmonisert med EUs regelverk. Utformingen av lempningsreglene varierer imidlertid noe mellom landene. EU er opptatt av konvergens mellom regelverkene, dette for å gjøre det lettere for brukerne å forholde seg til lovverket, for eksempel når en skal søke lempning i flere land. Det må være lett å finne tydelig og god informasjon, selv om regelverkene er ulike.

Hvorfor er bøtenivået i Norge så lavt som 0,5 % av foretakenes omsetning?

I absolutte tall er gebyrene i forhold til i EUs bøtenivå lave i og med at de norske foretakene som har blitt ilagt overtredelsesgebyr har hatt lavere omsetning enn foretak bøtelagt av EU - kommisjonen. Det vil i enhver sak være tale om en konkret utmåling av overtredelsesgebyr, der det i tillegg til foretakenes omsetning ses hen til overtredelsens grovhet og varighet. Det er en klar målsetting at gebyr i saker vedrørende alvorlige overtredelser av konkurranseloven skal virke avskrekkende, og at gebyr skal økes over tid slik at vi oppnår en harmonisering i forhold til bøtenivået i EU. Det er foreløpig et begrenset antall vedtak etter konkurranseloven § 10. I vedtak fattet etter den nye loven har gebyrene i flere saker vært i størrelsesorden ca. 2-4 % av foretakenes omsetning. Konkurransetilsynet beveger seg oppover i bøtenivå i alvorlige overtredelsessaker, men avpasser også utmålingen i forhold til tilsynets tidligere praksis.

2. Tror dere fengsel vil bli brukt i større grad som straff på konkurranselovens § 10?

Konkurransetilsynet ønsker å benytte muligheten som ligger i konkurranselovens straffetrussel, der det ligger til rette for dette. Undersøkelser viser at fengselsstraff er den reaksjonen som i størst grad fremstår avskrekkende overfor næringslivsaktører. Fengsel svir mer enn bøter, ettersom det påvirker enkeltpersoners frihet. Bruk av fengselsstraff vil øke den allmennpreventive effekten. I en alvorlig kartellssak uten lempningssøknad, vil det være aktuelt å be påtalemyndighetene forfølge enkeltpersoner.

ETTERFORSKNING OG TILTAK.

3. Hvorfor er ulovlig samarbeid så vanskelig å avdekke?

Det er et vilkår for å konstatere brudd på konkurranseloven § 10 at det kan påvises en form kontakt mellom foretakene. Bevis for kontakt må skaffes, noe som er vanskelig grunnet ofte skjulte og uformelle ordninger. Bevisene i konkurransesaker regnes som skjøre, og faren for bevisforspillelse er stor. Et ulovlig samarbeid behøver ikke å ha en skriftlig avtale og kontinuerlig kommunikasjon. Tette bånd og små miljøer gjør at et nikk over bordet kan være nok for å holde en avtale i gang. De som er offer for et ulovlig samarbeid, vil ofte være uvitende om dette. Etter hvert som flere karteller blir avdekket, blir også aktørene flinkere til å

disiplinere seg når det gjelder å etterlate spor om sin ulovlige aktivitet. Det vanskeliggjør følgelig prosessen med å skaffe bevis.

Bevissikring er et viktig verktøy i den sammenheng. For å kunne gjennomføre bevissikring kreves en kjennelse fra retten til å gjennomføre og ta beslag. Ofte forstår de siktede raskt at det er nødvendig å samarbeide med Konkurransetilsynet under bevissikring, og de rådes til dette av sine advokater, slik at prosessen foregår effektivt.

4. Hva anser dere som det viktigste middelet i kampen mot kartellsamarbeid?

Lempning er et svært sentralt virkemiddel for å avdekke karteller. Hovedtyngden av avklarte saker både i EU og USA skyldes at bedriftene har sendt inn lempningssøknader.

Å fatte vedtak om overtredelsesgebyr i konkrete saker er selvsagt også svært viktig for den avskrekkende effekten.

Avdekking av karteller er i stor grad avhengig av at markedsaktører tar kontakt med tilsynet. En viktig del av Konkurransetilsynets metodikk er derfor informasjonsvirksomhet for å legge til rette for at både lempningssøkere og tipsere tar kontakt med Konkurransetilsynet. Informasjonsvirksomhet i form av å informere om regelverket, drive møtevirksomhet, holde konferanser, vise reklamefilmer og dele ut brosjyrer er veldig viktig for å øke kjennskapen til plikter og muligheter i regelverket. Tilsynet har gjennom flere år drevet informasjonskampanjer ved å oppsøke markedsaktørene der de er å finne, på bransjetreff, fagseminarer og i paraplyorganisasjoner for å informere om kjennetegn på lovovertrødelse og om lempingsordningen spesielt. Konkurransetilsynet har blant annet et samarbeid med NHO om forebygging og avdekking av ulovlig samarbeid mellom bedrifter, der det deriblant har blitt avholdt en rekke seminarer.

Det er viktig å gjøre spesielt små og mellomstore bedrifter oppmerksomme på konkurransereglene. Dette siden de representerer en stor andel av norsk næringsliv samtidig som det ofte er her kunnskapen er svakest når det kommer til juridisk ekspertise. Mange vet ikke hvilke handlingsalternativer de har om de skulle komme bort i ulovlig samarbeid.

5. Hva anser dere som den største utfordringen i fremtiden med hensyn til kartellsamarbeid? Etterforskning, avdekking og forebygging?

Gitt dagens regelverk er det å gi informasjon, fatte vedtak og sanksjonere overtredelser. Dette er like viktig i lokale markeder som i nasjonale. Likevel er det ikke til å komme unna at en stor nasjonal sak, eventuelt der det ilegges fengselsstraff, vil kunne gi store preventive virkninger grunnet bedre mediedekning. Økt kjennskap til og bruk av lempningssøknader er stadig en utfordring, men vi konstaterer at arbeidet som har vært gjort i denne forbindelse gir resultater i form av at flere selskaper den siste tiden har søkt Konkurransetilsynet om lempning.

6. På hvilke områder vil dere satse sterkt i fremtiden? Har du forslag til ytterligere tiltak Konkurransetilsynet kan sette i verk for å bekjempe ulovlig samarbeid?

Forebygging og avdekking av karteller vil også fremover være Konkurransetilsynet viktigste satsingsområde. Tildelingsbrevet fra FAD, det departementet som bevilger midler til Konkurransetilsynet, beskriver hva tilsynet skal oppnå

Vi mener at de tiltakene vi satser på i dag har god virkning. Et viktig tiltak i vår forebyggende satsning er at vi er i dialog med innkjøpere, anbudsansvarlige og kontraktsrådgivere, og kurser

dem i hvordan de kan oppdage uregelmessigheter og videre hvordan de skal håndtere dette. Vi foretar mye kursing i konkurranseloven mot utsatte markeder, blant annet i samarbeid med NHO.

Vi har fokus på nåværende tiltak, men vurderer fortløpende nye tiltak blant annet for hvordan tilsynet best mulig skal nå ut til markedsaktørene med informasjon om konkurransereglene lempningsordningen. Vi henter mye inspirasjon fra internasjonale forum tilsynet deltar i.

BEDRIFTENE INNSATS.

7. Hva mener dere bedriftene selv bør gjøre for å forebygge ulovlig samarbeid i bedriften?

Et viktig tiltak vil være å sørge for at ansatte har god kunnskap om konkurransereglene. Bedriftene skal åpenbart følge konkurranseloven, men ofte vil det være behov for å bedre de ansatte bevissthet om regelverket og egen atferd i forhold til konkurrenter. Det bør ligge naturlig til ledelsesansvaret å legge til rette for at de ansatte får den nødvendige kjennskap til regelverket. Ledelsen må være tydelig på at det er null aksept for ulovlig samarbeid.

Mange bedrifter finner det hensiktsmessig å opprette interne retningslinjer for forebygging av ulovlig atferd og rutiner for varsling ved mistanke om ulovligheter. En mulighet kan være å etablere systemer som fanger opp avvik og etablere varslingsrutiner som klargjør hva en skal gjøre om en avdekker misligheter. Alle bør være kjent med at Konkurransetilsynet skal varsles ved mistanke om ulovlig samarbeid.

Bedriftene må ta innover seg at det er i alles interesse at ulovlig samarbeid ikke begås. Undersøkelser viser at priser øker i gjennomsnitt 50 % ved kartell. Dersom en tenker på hvor mye det offentlige kjøper inn årlig, utgjør dette endel meter med veier og noen sykehjemsplasser. Fellesskapet rammes hardt. For foretak som bryter konkurranseloven, vil det i tillegg til bøter være både risiko for tap av omdømme og private søksmål, som samlet vil kunne utgjøre en formidabel byrde for foretaket.

8. Tror dere bedriftslederne vet at ulovlig samarbeid forekommer i egen bedrift, selv om de nekter for dette?

Ikke nødvendigvis alltid. Det er jo enkeltpersoner som begår dette og handlingene kan foregå på alle nivå i bedriftens hierarki.

LEMPNING.

9. Hvorfor tror dere lempningsprogrammet har møtt utfordringer i Norge?

Lempningsprogrammet er ennå forholdsvis nytt i Norge. Lempningsordningen finnes kun på Konkurranserettens område. Det er derfor ikke unaturlig at det tar litt tid å bygge opp kjennskap og tillit og gjøre aktørene trygge på at de kan komme til Konkurransetilsynet.

Det er nok også mulig at det en periode har eksistert en viss uklarhet omkring risikoen for fengselsstraff i og med at lempningsordningen formelt sett kun omfatter foretak. Privatpersoner kan således i utgangspunktet risikere å anmeldes for det samme lovbruddet bedriften søker lempning for. Det å foreta en vurdering av om lempningssøknad skal fremsettes, innebærer en form for kost/nytte analyse for foretaket, der all usikkerhet rundt

hvordan ordningen fungerer og hvilke konsekvenser som kan forventes, vil veie negativt. Derfor er det også viktig for Konkurransetilsynet å være tydelig på hvordan ordningen fungerer og praktiseres. Lempningsprogrammet må virke som en gulrot og skal gjøre det lettere å bryte ut av karteller.

Konkurransetilsynet har foreslått å endre lempningsprogrammet til å gjelde mulig lempning av fengselsstraff for enkeltindivider. Lovendringsforslaget fra desember 2008 er nå stoppet. Det videre arbeidet med konkurranseloven vil skje gjennom en fullstendig lovrevisjon i utvalget som er nedsatt for å evaluere konkurranseloven.

Gjersvik trekker frem at Konkurransetilsynets har funnet en praktisk løsning på den ovennevnte utfordringen dagens lovverk byr på, ved at det er utarbeidet en uttalelse fra Konkurransetilsynet om unnlattelse av å anmelde i saker der det er fremsatt søknad om lempning. Det er også viktig for Konkurransetilsynet å kommunisere at denne uttalelsen blir etterlevd - frem til nå har Konkurransetilsynet ikke anmeldt privatpersoner tilhørende bedrifter som har søkt om lempning. For aktørene representerer det en trygghet i å vite hva Konkurransetilsynet ønsker og en slik uttalelse vil dermed fungere så fremt aktørene er kjent med den.

Uttalelsen er tilgjengelig på www.kt.no, men det kan per i dag være noe kronglete å finne frem. Konkurransetilsynet arbeidet med å gjøre informasjon om lempningsordningen på sine hjemmesider lettere tilgjengelig.

Det kan også være et moment at Norge er et lite land, der det litt enkelt sagt ofte kan være slik at *"alle kjenner alle"* innenfor en bransje. Dette kan påvirke lempningsprogrammet, i den forstand at det kan være vanskeligere å *"stå frem"* under slike forhold.

11. Hvorfor tror dere lempningsprogrammet har vært vellykket i USA?

Mye av deres suksess skyldes bruk av fengselsstraff. De var først ute i hele verden med et lempningsprogram og aktørene kjenner godt til programmet og er fortrolig med dette. Landet har hatt mange store saker og fått snøballen til å rulle.

Det kom inn kun to lempningssøknader høsten 2009 i Norge mot seks i 2010. Årsaken til det lave tallet i oppstarten kan være en kombinasjon av at ordningen er ny, og at det ikke har vært tilstrekkelig tydelighet og forutsigbarhet rundt lempningsprogrammet. Konkurransetilsynet har de senere årene signalisert tydeligere personer som er omfattet av lempningssøknad ikke vil bli anmeldt. Økokrim har også gjort det klart at det normalt ikke vil iverksettes etterforskning i saker om overtredelse av konkurranseloven § 10 uten av forholdet er anmeldt fra Konkurransetilsynet, eller at Konkurransetilsynet er forelagt anmeldelsen/mistanken etter påtaleinstruksen § 7-3 annet ledd og stilt seg positiv til straffeprosesuell etterforskning. Det er således klart at det er mindre fare for straffeforfølgelse med lempning enn uten lempning!

Vedlegg D – Intervju med Lars Sjørgard

Dato: 03.03.2011

1. Hva kan bedriftens ledelse gjøre for å unngå at ulovlig samarbeid forekommer i egen bedrift?

Bedriften må utarbeide interne retningslinjer ("*compliance*") for hva som er akseptert av ansatte og samarbeidspartnere. Det må komme klart frem at det ikke under noen omstendigheter tillates at konkurranseloven brytes. Dette er et viktig tiltak for å forebygge ulovlig samarbeid. Dersom det oppdages brudd på konkurranseloven og/eller de interne retningslinjene, må dette slås hardt ned på. Dette for å sikre en forebyggende effekt som vil hindre at andre gjør tilsvarende lovbrudd. Ledelsen må understreke at selv om gode resultater er viktig, så er det viktigste at alle handlinger foregår innenfor lovens grenser.

Veidirektoratet hadde et foredrag for Konkurransetilsynet, der de fortalte om blant annet asfaltbransjen. De la frem en figur som viste strukturen i bransjen. Søkelyset var på personer som har inngått ulovlig samarbeid, og som ikke forsvinner fra bedriftene og bransjen, men plasseres i andre stillinger. Det vil si at det hersker en kultur som aksepterer og godtar lovbrudd. Kulturen er så sterkt forankret at den er vanskelig å bli kvitt. Løsningen kan være å fjerne personene fra bransjen, dette gjøres i Sverige og England. Tiltaket går under betegnelsen *næringsforbud*. Forbudet innebærer at personer som dømmes for brudd på konkurranseloven ikke får fortsette å arbeide i den bransjen. Dette vil være et godt tiltak for å forhindre at en kriminell kultur spres.

2. Tror du at ledelsen vet om det dersom ulovlig samarbeid foregår i bedriften?

Både ja og nei. Jeg tror det er tilfeller der ledelsen er klar over det, og tilfeller der de ikke vet det. Det er trolig ofte interesse- og incentivkonflikter mellom ledelsen og ansatte. I tilfeller der ansatte kan oppnå stor profitt ved ulovlig samarbeid med konkurrenter er incentivene høyere, enn dersom forskjellen i profitt er liten. Ansatte vil alltid ønske å oppnå best mulig resultat.

3. Hvorfor tror du Norge har møtt mange utfordringer med innføringen av lempningsprogrammet?

Det har mange forklaringer. Programmet ble innført 1.mai 2004, og har ikke tilbakevirkende kraft. Det vil si at dersom en bedrift ber om amnesti dagen etter innføringen av lovverket, vil ikke dette kunne innvilges for lovbrudd begått før 1.mai 2004. Naturlig nok medfører dette at det må gå noen år før personer vil be om amnesti. Andre forklaringer er at, selv om foretak kan frigis for straff, så er det fremdeles mulig at enkeltpersoner kan straffes, for samme lovbrudd.

Bøtenivået i Norge kan være for lavt til at det virker avskrekkende for bedrifter. I gjennomsnitt har bøtene for kartellvirksomhet ligget på rundt 0,5 % av bedriftenes årlige omsetning. I teorien skal bøtenivået være harmonisert med nivået i EU, som er begrenset oppad på 10 % av konsernets årlige omsetning. Likevel viser det seg at i praksis er nivået i Norge for lavt. Jeg har ingen god forklaring på dette, men det kommer av historisk praksis landet. Trolig er det en medvirkende årsak til at bedrifter vurderer det som lønnsomt å samarbeid. Gevinsten ved samarbeid er høy i forhold til mulig bot dersom de avsløres. En høyere bot vil gjøre samarbeid mindre lønnsomt og amnestisøknader mer attraktivt. Sannsynligheten for å bli oppdaget er videre lav, trolig under 10 prosent.

I EU er det ikke personstraff for brudd på konkurranseloven. Det gis kun straff til foretak. England, USA og Norge har personstraff. I USA er det flere som sitter fengslet grunnet brudd på konkurranseloven. Dette kan forklare hvorfor lempningsprogrammet har møtt utfordringer i Norge.

4. Hva er Konkurransetilsynets største utfordring i fremtiden i kampen mot å bekjempe ulovlig samarbeid?

Sørgard mener at en av de viktigste utfordringene for Konkurransetilsynet i fremtiden er å slå hardt ned på brudd på konkurranselovens § 10, i form av å øke bøtenivået og i større grad benytte seg av personstraff. Til nå har omtrent 60 personer i Norge fått personlig bøtestraff for ulovlig samarbeid. Ingen har blitt fengslet og det vil være en utfordring for Konkurransetilsynet å ta i bruk fengselsstraff på de virkelig store sakene. Den forrige store saken i Norge var/er ABB-Siemens. I perioden 2000 til 2010 har det ikke vært noen store saker. 2011 kan imidlertid bli en milepæl i den sammenheng med den pågående Veidekke-saken.

I 2010 fikk Konkurransetilsynet inn det største antallet lempningssøknader noensinne etter oppstarten. De har hatt et stort fokus på lempningsprogrammet etter innføringen i 2004. Faren med å rette for mye fokus på dette er at annen etterforskning forsømmet og glemmes. De kan ikke sitte å vente på at bedrifter skal sende inn lempningssøknader. Dette vil redusere sannsynligheten for å bli avslørt etter ordinære etterforskningsmetoder.

Konkurransetilsynet har en utfordring med å få flere bedrifter til å sende inn lempningssøknader. Det kan tenkes det er en ukultur i Norge. Jeg tenker at bedriftene må føle at det *"brenner under føttene"* før det sendes inn lempningssøknader, slik som tilfellet var i Nederland.

Vedlegg E – Intervju med Sissel Jensen

Dato: 18.03.2011

1. Kan du nevne noen tiltak som du mener kan benyttes for å bekjempe ulovlig samarbeid?

Det er flere, men lempning er kanskje det viktigste, videre er det viktig å innføre høyere straffer og skape økt bevissthet i bedriftene.

2. Hvorfor tror du lempning ikke fungerer så bra i Norge som i for eksempel USA?

I Norge ble lempning innført i 2004. Det kan være at det er for nytt i Norge til at vi ser dets virkninger.

Det er mulig at bøtene er for lave til at bedriftene har incentiver til å søke om lempning. De må føle seg truet av bøtene for å ønske å levere inn lempningssøknader.

Bedrifter som søker lempning i Norge kan frigis for straff i Norge, men dømmes i andre land. Aktørene må søke lempning i alle land der lovbrudd har blitt begått, noe som kan medføre at de unngår å søke. De betaler kun straff for den skade de har påført det landet der de straffes.

3. Hva tenker du om fremtidige utfordringer innen kartellbekjempelse?

En utfordring for fremtiden kan være dersom det vokser frem flere globale og internasjonale karteller. Slik kan Norge og norske forbrukere kan rammes av kartellvirksomhet i utlandet. Ved start av etterforskning og bevissikring av kartell i Norge, kan armer som strekker seg til andre land medføre at bevis forspilles og ødelegges i de andre landene. Dette gjør etterforskningen for konkurransemyndighetene mer komplisert.

Vedlegg F- Intervju med Tina Søreide

28.02.2011

1. Hvorfor fungerer ikke lempningsprogrammet så bra i Norge?

Søreide trekker frem flere mulige årsaker til at bedrifter ikke søker om lempning. Disse kan oppetre selv om de ønsker å avslutte det ulovlige samarbeidet. Årsakene er:

- Mangel på tilstrekkelig bevis.
- Redsel for markedets reaksjon, dersom de klager på en konkurrent
- Frykt for at bedriften ikke vil kunne vinne kontrakter fra samme kunde, eller andre kunder i fremtiden

Søreide nevner videre forhold som virker inn på sannsynligheten til at lempningssøknader benyttes. Disse går ut på bedriftens markedsposisjon, deres troverdighet til rettslige instanser, de politiske omgivelsene, og hvordan en anklage om ulydig konkurranse vil mottas på dette nivået.

Ettersom resten av intervjuet dreide seg om en samtale rundt spørsmål 1, velger vi å presentere de hovedpunktene i deloverskrifter nedenfor.

Lempningsprogrammet i USA.

I 1993 ble lempningsprogrammet innført i USA. Deretter oppfordret USA flere europeiske land til å gjøre det samme, og etter hvert ble lempningsprogrammer innført i lovverk i Europa. Etter at USA innførte lempningsprogrammet har etterforskningstiden per kartell i gjennomsnitt blitt redusert med 1,5 år. Programmet i de europeiske landene har flere likhetstrekk med det i USA, men med nasjonale forskjeller. Blant annet er fengselsstraff tildelt i USA for deltakelse i ulovlig samarbeid, dette straffetiltaket er ennå ikke brukt i Norge. Flere selskaper har imidlertid blitt bøtelagt for brudd på konkurranselovens § 10.

I USA er det kun den første bedriften som melder fra som kan få innviglet amnesti, mens det norske lempningsprogrammet åpner for at foretak nummer to, tre og fire kan få straffereduksjon.

Kopiering av lovanvendelser mellom land.

Søreide trekker frem at det ofte er utfordrende, dog helt nødvendig å kopiere lovanvendelser mellom land. Samme lov vil ofte ha ulike virkninger og konsekvenser, som vil være avhengig av landet og beboernes særtrekk. Et regelverks funksjon i ett land avhenger av et sett av faktorer på nasjonalt nivå. Hun trekker frem eksempler som landets tradisjoner med hensyn til rettsapparat og lover, demokratiets funksjon, kvaliteten på institusjonen og andre underliggende forhold. Dette kan forklare hvorfor konkurransemyndighetene i Norge har hatt problemer med innføringen av et lignende lovverk som det i USA. Forklaringen er trolig kompleks, men mye vil nok skyldes at landene er ulike, i tillegg til at lovverkene ikke er identiske og straffesystemene forskjellige. For at innføringen av lempningsprogrammet skal kunne bli optimal i Norge, kreves det nasjonale tilpasninger på flere nivå, både politisk og rettslig. Søreide foreslår at juridisk ekspertise benyttes for å tilpasse regelverk.

Samarbeid med Økokrim.

Søreide mener at dersom dette var bedre kjent blant aktørene i næringslivet, ville det kunne ha en forebyggende effekt mot at lovbrudd begås. Dette fordi terskelen for å bryte konkurranseloven blir høyere dersom potensielle lovbrøyttere vet at lovbrudd vil bli meldt fra til

Økokrim. Saker som behandles av Økokrim har en høyere strafferamme enn saker som behandles utelukkende av Konkurransetilsynet.

Norsk mentalitet.

Nordmenn har generelt en mentalitet som ikke aksepterer lovbrudd og vi sees på som gode på å bekjempe problemene. Norge har derfor alle forutsetningene for å ha et godt konkurransemiljø. I flere afrikanske land har det de siste årene blitt etablert flere nasjonale konkurransetilsyn. Disse har møtt stor motstand av innbyggerne av flere årsaker. I disse landene er samarbeid vanlig og det skjer åpenlyst og i stor skala. For at konkurranselover skal kunne håndheves i disse landene trengs det store endringer i folks syn på hva som aksepteres og ikke. Holdningskampanjer kan være et tiltak i kampen mot lovbrudd.

Kriminell versus lovlydig ledelse.

I de tilfeller der ledelsen godtar, legger til rette for, eller oppfordrer til ulovlig samarbeid, vil det være av liten virkning å gi informasjon og opplæring til ledelsen for å hindre og avdekke brudd på konkurranseloven § 10. Det vil da bli aktuelt med andre tiltak.

Vedlegg G – Konkurranseloven¹²

Vi vil her hengi de lovparagrafene vi har benyttet oss av i masteroppgaven. Noen av paragrafene er av lenger størrelse enn hengitt her, dog vil alt det vesentlige for oppgavens del være tatt med her.

§ 1. Lovens formål

Lovens formål er å fremme konkurranse for derigjennom å bidra til effektiv bruk av samfunnets ressurser.

Ved anvendelse av denne lov skal det tas særlig hensyn til forbrukernes interesser.

§ 5. Lovens stedlige virkeområde

Loven gjelder for vilkår, avtaler og handlinger som foretas, har virkning eller er egnet til å ha virkning her i riket.

§ 8. Konkurransemyndighetenes organisasjon

Konkurransemyndighetene er Kongen, departementet og Konkurransetilsynet.

Konkurransetilsynet kan ikke instrueres om avgjørelser i enkeltsaker. Kongen kan pålegge Konkurransetilsynet å ta en sak opp til behandling. Departementet kan omgjøre Konkurransetilsynets vedtak uten at vedtaket er påklaget, dersom dette er ugyldig.

§ 9. Konkurransetilsynets oppgaver

Konkurransetilsynet skal føre tilsyn med konkurransen i de forskjellige markeder, herunder ved å

- a) kontrollere at lovens forbud og påbud overholdes,
- b) foreta nødvendige inngrep mot foretakssammenslutninger,
- c) iverksette tiltak for å øke markedenes gjennomsiktighet,
- d) håndheve EØS-avtalen artikkel 53 og 54 og
- e) påpeke konkurranseregulerende virkninger av offentlige tiltak, eventuelt ved å fremme forslag med sikte på å styrke konkurransen og lette adgangen for nye konkurrenter. Dersom Konkurransetilsynet krever det, skal det organ som forestår tiltaket, svare Konkurransetilsynet innen en nærmere angitt frist. I svaret skal det blant annet redegjøres for hvordan de konkurransemessige hensyn vil bli ivaretatt.

Konkurransetilsynet plikter å veilede foretak vedrørende forståelse av denne lov, lovens rekkevidde og dens anvendelse i enkeltsaker.

§ 10. Konkurransbegrensende avtaler mellom foretak

¹² For lesere som ønsker en fullstendig oversikt over konkurranseloven vises det til: http://lovdata.no/cgi-wift/wiftldles?doc=/app/gratis/www/docroot/all/nl-20040305-012.html&emne=konkurranselov*&

Enhver avtale mellom foretak, enhver beslutning truffet av sammenslutninger av foretak og enhver form for samordnet opptreden som har til formål eller virkning å hindre, innskrenke eller vri konkurransen, er forbudt, særlig slike som består i

- a) å fastsette på direkte eller indirekte måte innkjøps- eller utsalgspriser eller andre forretningsvilkår,
- b) å begrense eller kontrollere produksjon, avsetning, teknisk utvikling eller investeringer,
- c) å dele opp markeder eller forsyningskilder,
- d) å anvende overfor handelspartnere ulike vilkår for likeverdige ytelser og derved stille dem ugunstigere i konkurransen,
- e) å gjøre inngåelsen av kontrakter avhengig av at medkontrahentene godtar tilleggstyelser som etter sin art eller etter vanlig forretningspraksis ikke har noen sammenheng med kontraktsgjensstanden.

Avtaler eller beslutninger som er forbudt i henhold til denne bestemmelse, skal ikke ha noen rettsvirkning.

Bestemmelsen i første ledd får ikke anvendelse på avtaler mellom foretak, beslutninger truffet av sammenslutninger av foretak og samordnet opptreden, som bidrar til å bedre produksjonen eller fordelingen av varene eller til å fremme den tekniske eller økonomiske utvikling, samtidig som de sikrer forbrukerne en rimelig andel av de fordeler som er oppnådd, og uten

- a) å pålegge vedkommende foretak restriksjoner som ikke er absolutt nødvendige for å nå disse mål, eller
- b) å gi disse foretak mulighet til å utelukke konkurranse for en vesentlig del av de varer det gjelder.

Kongen kan ved forskrift fastsette regler for hva som skal gå inn under tredje ledd (gruppefritak). Konkurransetilsynet kan bestemme at et gruppefritak ikke skal være anvendelig overfor bestemte foretak i den utstrekning avtaler, beslutninger og samordnet opptreden har virkninger som ikke er forenlige med tredje ledd.

§ 11. *Utilbørlig utnyttelse av dominerende stilling*

Et eller flere foretaks utilbørlige utnyttelse av sin dominerende stilling er forbudt.

Slik utilbørlig utnyttelse kan særlig bestå i

- a) å påtvinge, direkte eller indirekte, urimelige innkjøps- eller utsalgspriser eller andre urimelige forretningsvilkår,
- b) å begrense produksjon, avsetning eller teknisk utvikling til skade for forbrukerne,
- c) å anvende overfor handelspartnere ulike vilkår for likeverdige ytelser og derved stille dem ugunstigere i konkurransen,
- d) å gjøre inngåelsen av kontrakter avhengig av at medkontrahentene godtar tilleggstyelser som etter sin art eller etter vanlig forretningspraksis ikke har noen sammenheng med kontraktsgjensstanden.

§ 12. Pålegg om å bringe en ulovlig atferd til opphør mv.

Konkurransetilsynet kan pålegge foretak eller sammenslutninger av foretak som overtrer forbudene i § 10 eller § 11, å bringe overtredelsen til opphør. Pålegget kan omfatte ethvert tiltak som er nødvendig for å bringe overtredelsen til opphør.

Pålegg etter første ledd kan gis selv om Konkurransetilsynet vedtar overtredelsesgebyr mot foretaket etter § 29 eller anmelder overtredelsen.

Konkurransetilsynet skal begrunne avslag på anmodning om å gi pålegg etter første ledd. Avslag kan påklages til departementet.

Konkurransetilsynet kan dersom det er

- a) rimelig grunn til å anta at § 10 eller § 11 er overtrådt og
- b) fare for at konkurransen utsettes for varig og uopprettelig skade,

treffe midlertidig vedtak om pålegg etter første ledd. Dette gjelder likevel ikke dersom den vedtaket retter seg mot, påføres skade eller ulempe som står i åpenbart misforhold til de hensyn vedtaket skal ivareta. Midlertidig vedtak skal treffes for et begrenset tidsrom, men kan forlenges dersom faren for konkurransen består.

§ 13. Prøving i saker av prinsipiell eller stor samfunnsmessig betydning

I saker av prinsipiell eller stor samfunnsmessig betydning kan Kongen i statsråd tillate atferd i strid med forbudet i § 10 eller § 11, gi pålegg etter § 12 og omgjøre Konkurransetilsynets vedtak etter § 12. En tillatelse til atferd i strid med § 10 eller § 11 har ingen virkning i forhold til overtredelser av lovens forbud eller vedtak truffet i medhold av loven før tillatelsen blir gitt.

§ 25. Bevissikring

For å søke etter bevis kan Konkurransetilsynet, når det er rimelig grunn til å anta at loven eller vedtak i medhold av loven er overtrådt, eller det er nødvendig for å kunne oppfylle Norges avtaleforpliktelser overfor en fremmed stat eller en internasjonal organisasjon, kreve

- a) å få adgang til lokaler, eiendommer, transportmidler og andre oppbevaringssteder hvor det kan finnes bevis for overtredelse,
- b) å få adgang til bolig dersom det er særlig grunn til å anta at bevis oppbevares der,
- c) å ta med ting som kan ha betydning som bevis for nærmere gransking og
- d) å forsegle forretningslokaler, bøker eller forretningspapirer så lenge undersøkelsen varer og dette anses nødvendig.

Begjæring om adgang til bevissikring framsettes av Konkurransetilsynet for tingretten på det sted hvor det mest praktisk kan skje. Retten treffer sin avgjørelse ved beslutning før bevissikringen settes i verk. Den begjæringen retter seg mot, skal ikke varsles om begjæringen eller beslutningen. Anke over beslutningen har ikke oppsettende virkning. Straffeprosessloven §§ 200 og 201 første ledd, §§ 117 til 120, jf. §§ 204, 207, 208, 209, 213 og kapittel 26 samt forvaltningsloven § 15 annet ledd gjelder så langt de passer.

Konkurransetilsynet kan kreve bistand av politiet til å iverksette beslutningen om bevissikring.

Dersom det ikke er tid til å avvente rettens beslutning, kan Konkurransetilsynet kreve at politiet avstenger områder der bevisene kan være inntil rettens beslutning foreligger.

Kongen kan ved forskrift fastsette nærmere regler om bevissikring og behandling av overskuddsinformasjon.

§ 29. Overtredelsesgebyr

Et foretak eller en sammenslutning av foretak kan ilegges overtredelsesgebyr dersom foretaket eller sammenslutningen av foretak eller noen som handler på deres vegne, forsettlig eller uaktsomt

- a) overtrer §§ 10, 11, 18 første ledd eller 19 første ledd,
- b) overtrer vedtak etter §§ 12, 16, 19 tredje ledd eller 23,
- c) unnlater å etterkomme pålegg etter § 24 eller § 25,
- d) gir uriktige eller ufullstendige opplysninger til konkurransemyndighetene,
- e) bryter forsegling foretatt i medhold av § 25,
- f) overtrer forskrift i medhold av § 14 eller § 23, eller
- g) medvirker til overtredelser av bokstav a til f.

Gebyr kommer ikke til anvendelse ved overtredelse av pålegg etter § 18 tredje ledd.

Konkurransetilsynet vedtar overtredelsesgebyr. Ved fastsettelse av gebyrets størrelse, skal det særlig legges vekt på foretakets omsetning, overtredelsens grovhet og varighet, samt lempning etter § 31.

Vedtak om overtredelsesgebyr kan ikke påklages.

Adgangen til å ilegge gebyr foreldes etter 10 år ved overtredelse av § 10 eller § 11 i denne loven. Andre overtredelser foreldes etter 5 år. Fristen avbrytes ved at Konkurransetilsynet tar skritt til sikring av bevis etter lovens § 25 eller meddeler et foretak at det er mistenkt for overtredelse av loven eller et vedtak truffet i medhold av loven.

Kongen kan ved forskrift gi nærmere regler om utmåling av overtredelsesgebyr.

§ 30. Straff

Med bøter eller fengsel inntil 3 år straffes den som forsettlig eller grovt uaktsomt

- a) overtrer §§ 10, 18 første ledd eller 19 første ledd,
- b) overtrer vedtak etter §§ 12, 16 eller 19 tredje ledd,
- c) unnlater å etterkomme pålegg etter § 24 eller § 25,
- d) gir uriktige eller ufullstendige opplysninger til konkurransemyndighetene,

e) bryter forsegling foretatt i medhold av § 25, eller

f) overtrer forskrift i medhold av § 14.

Er en overtredelse av § 10 utført under særdeles skjerpene omstendigheter, kan fengsel inntil 6 år anvendes. Ved avgjørelse av om særdeles skjerpene omstendigheter foreligger, skal det legges vekt på om overtredelsen har vært søkt holdt skjult, om den har voldt betydelig økonomisk skade, om den har gitt betydelig økonomisk fordel og grovheten av overtredelsen for øvrig.

Medvirkning til overtredelse som nevnt i første og annet ledd straffes på samme måte.

§ 31. Lempning

Ved utmålingen av gebyr etter § 29 eller bøter til foretak etter § 30 for overtredelse av § 10, skal det tas i betraktning om foretaket har bistått konkurransemyndighetene med oppklaringen av egen eller andres overtredelse.

Kongen kan ved forskrift gi nærmere regler om lempning ved utmåling av gebyr

Kildehenvisninger

Aarhus, Christian (2010): *"EU etterforsker mulig sementkartell"*.

Nedlastningsdato: 09.02.2011

<http://www.bygg.no/2010/12/eu-etterforsker-mulig-sementkartell>

Befring, Edvard (2007): *"Forskningsmetode med etikk og statistikk"*. Samlaget forlag, Oslo.

Berg Olsen, Anders (2007): *"Økonomisk kriminalitet – avdekking, granskning og forebygging"*. Universitetsforlaget, Oslo.

Bjørndal, Bente (2007): *"Ønsker åpenhet"*.

Nedlastningsdato: 07.04.2011

<http://www.dn.no/forsiden/naringsliv/article1183110.ece>

Caplex (2011): *"Definisjon av begrepet per s"e."*

Nedlastningsdato: 14.01.2011.

<http://www.caplex.no/Web/ArticleView.aspx?id=9327203>

CMI (2011a): *"Tina Søreide 's CV"*

Nedlastningsdato: 09.02.2011.

<http://www.cmi.no/staff/cv/?tina-soreide.pdf>

CMI (2011b): *"About CMI"*.

Nedlastningsdato: 02.03.2011.

<http://www.cmi.no/about/>

Ekeberg, Lasse og Lars Sjørgard (2010): Forelesning i Konkurransopolitikk (SAM 475): 05.10.2010 *"Horisontal fusjon: DnB + Gjensidige NOR"* side 9 og 25. Norges Handelshøyskole Bergen.

Fjell, Kenneth (2010): Forelesning i Strategisk lønnsomhetsanalyser og prising (BUS 401) *"Oligopolprising og priskrig"* 10.02.2010. Norges Handelshøyskole, Bergen.

Fornyings- administrasjons, og kirkedepartementet:

"Forskrift om utmåling og lempning av overtredelsesgebyr, ("lempningsforskriften")":

Nedlastningsdato: 05.01.2011

<http://www.lovdata.no/cgi-wift/ldles?doc=/sf/sf/sf-20050822-0909.html>

Franck, Lasse J. og Carl Huitfeldt (1991): *"Nettverk: veileder i samarbeid mellom bedrifter"*. Universitetsforlaget, Oslo.

Gisle, Jon (2007): *"Jusleksikon"* Kunnskapsforlaget ANS, H. Aschehoug & Co (W. Nygaard) A/S og Gyldendal, Oslo.

Gjersvik, Ingunn Bruvik (2011a): *"Konkurransetilsynet og konkurransepolitikk"* Foredrag i kurset: politisk økonomi for studenter ved Universitet i Bergen, 25.mars 2011. Konkurransetilsynets lokaler, Bergen.

Gjersvik, Ingunn Bruvik (2011b): *Møte 18.mars*, Konkurransetilsynets lokaler. Bergen.

Gottschalk, Petter (2010): *"Ledelse og økonomisk kriminalitet"* Cappelen Akademisk Forlag, Oslo.

Hauge, Mari Torsdotter, Per Annar Holm og Nicolai Heyerdahl (2010): *"Helsetopp sier opp sin stilling"*.

Nedlastningsdato: 04.04.2011

<http://www.aftenposten.no/nyheter/iriks/article3707571.ece>

Hjelmeng, Erling (2010a): Forelesning i Konkurranserett (MIE 421): *"Karteller"* 25.03.2010. Norges Handelshøyskole, Bergen.

Hjelmeng, Erling (2010b): Forelesning i Konkurranserett (MIE 421): *"Vertikale restriksjoner"*. 18.01.2010. Norges Handelshøyskole, Bergen.

Hjelmeng, Erling (2010c): Forelesning i Konkurranserett (MIE 421): *"Institusjoner og oversikt over regelverket"* 28.01.2010. Norges Handelshøyskole, Bergen.

Ivaldi, Marc, Bruno Julien, Patrick Rey, Paul Seabright og Jean Tirole (2003): *"The Economics of Tacit Collusion"*, IDEI, Toulouse (Frankrike). Final Report of DG Competition

Nedlastningsdato: 28.02.2011

<http://ideas.repec.org/p/ide/wpaper/581.html>

Jensen, Sissel (2010a): Forelesning i Konkurranspolitikk (SAM475): *"Hvordan avdekke karteller?"* 26.10.2010. Norges Handelshøyskole, Bergen.

Jensen, Sissel (2010b): Forelesning i Konkurranspolitikk (SAM475): *"Hvordan avskrekke karteller?"* 02.11.2010. Norges Handelshøyskole, Bergen.

Johannessen, Asbjørn, Per Arne Tufte og Line Kristoffersen (2005): *"Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode"*. Abstrakt forlag, Oslo.

Jensen, Sissel og Lars Sørgard: *"SAM 475: Konkurranspolitikk. Introduksjon"*. 24.08.2010. Norges Handelshøyskole, Bergen.

Kolstad, Olav, Anders Ryssdal, Hans Petter Graver og Erling Hjelmeng (2007): *"Norsk konkurranserett- bind I Atferdsregler og strukturkontroll"*. Universitetsforlaget, Oslo

Kolstad, Olav, Anders Ryssdal, Hans Petter Graver og Erling Hjelmeng (2006): *"Norsk konkurranserett- bind II Prosess og sanksjoner"*. Universitetsforlaget, Oslo.

Konkurransetilsynet (2007a): *"Årsmelding 2007"*.

Nedlastningsdato: 22.03.2011

<http://www.konkurransetilsynet.no/no/2010/Toppmeny/Sokeresultat/?quicksearchquery=2007>

Konkurransetilsynet (2008a): *"Lempning av overtredelsegebyr for avsløring av karteller"*.

Nedlastningsdato: 14.02.2011.

<http://www.konkurransetilsynet.no/no/Ulovlig-atferd/lempning/>

Konkurransetilsynet (2008b): *"Årsmelding 2008"*.

Nedlastningsdato: 08.01.2011

http://www.konkurransetilsynet.no/ImageVault/Images/id_1903/ImageVaultHandler.aspx

Konkurransetilsynet (2009): *"Høring – forslag til lovendringer for å styrke håndhevelsen av konkurranseloven"*

Nedlastningsdato: 22.03.2011

http://www.konkurransetilsynet.no/ImageVault/Images/id_1822/ImageVaultHandler.aspx

Konkurransetilsynet (2010): *"Forbud mot konkurransebegrensende samarbeid"*

Nedlastningsdato: 04.02.2011

http://www.konkurransetilsynet.no/Global/Faktaark/%c2%a710_ULOV_LIG_SAMARBEID.pdf

Konkurransetilsynet (2011a): *"Årsrapporten 2010"*

Nedlastningsdato: 22.03.2011

<http://www.konkurransetilsynet.no/no/2010/Samfunnseffektar/Effektiv-handheving/>

Konkurransetilsynet (2011b): *"Blir du lurt? Unngå anbudssamarbeid ved anskaffelser"*

Nedlastningsdato: 22.03.2011

http://www.konkurransetilsynet.no/ImageVault/Images/id_4784/ImageVaultHandler.aspx

Lambert Mogliansky, Ariane (2011): *"Corruption and collusion"* Chapter 4. Strategic Complements in Procurement. The International Handbook on the Economics of Corruption.

Norges Handelshøyskole (2011a): *"Curriculum vitae Sissel Jensen"*.

Nedlastningsdato: 18.03.2011

<http://nhh.no/en/research---faculty/department-of-economics/sam/cv/jensen,-sissel.aspx>

Norges Handelshøyskole (2011b): *"Om NHH"*.

Nedlastningsdato: 11.03.2011

<http://www.nhh.no/no/om-nhh/om-nhh.aspx>

NOU (2003:12): *"Ny konkurranselov"*.

Nedlastningsdato: 04.03.2011

http://www.regjeringen.no/Rpub/NOU/20032003/012/PDFS/NOU200320030012000DDDPDF_S.pdf

Næringslivets Hovedorganisasjon (2007): *"Tiltak mot konkurransekriminalitet må skjerpes"* (Horisont, nr. 2/2007).

Nedlastningsdato: 06.04.2011

http://www.nho.no/getfile.php/bilder/RootNY/filer_og_vedlegg1/horisont_2_2007_lav_korrigert.pdf

Næringslivets Hovedorganisasjon (2008): *"Pris til NHO-advokat."*

Nedlastningsdato: 04.02.2010.

<http://www.nho.no/offentlige-anskaffelser/pris-til-nho-advokat-article19487-82.html>

Næringslivets Hovedorganisasjon (2010): *"Kort om NHO"*

Nedlastningsdato: 02.03.2011.

http://www.nho.no/kort_om_nho/

Næringslivets sikkerhetsråd (2011a): "Arne Røed Simonsen".

Nedlastningsdato: 09.02.2011.

<http://www.nsr-org.no/artikler/simonsen.htm>

Næringslivets sikkerhetsråd (2011b): "Om NSR"

Nedlastningsdato: 03.02.2011.

<http://www.nsr-org.no/Hvem.htm>

Olsen, Live Lovise og Kristin Rønhovde (2009): *Straffelempling – et effektivt verktøy i kampen mot kartellsamarbeid? Hvorfor har ikke det norske lempningsprogrammet hatt de ønskede effektene?* Masterutredning, Norges Handelshøyskole, Bergen.

Regjeringen (2009a): "FADs introduksjonsside"

Nedlastningsdato: 04.02.2011.

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/fad.html?id=339>

Regjeringen (2009b): "Om departementet (FAD)".

Nedlastningsdato: 04.02.2011.

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/fad/dep.html?id=344>

Regjeringen (2011): "Regjeringens handlingsplan mot økonomisk kriminalitet".

Nedlastningsdato: 17.03.2011

http://www.regjeringen.no/Upload/FIN/Info/2011/forelopig_versjon_handlingsplan_oko_krim.pdf

Rose-Ackerman, Susan (2010) : "The Law and Economics of Bribery and Extortion". Yale Law School, Connecticut (USA).

Stahl Gabrielsen, Tommy (2009): "Konkurransopolitikkens preventive effekter". *Konkurransen i Norge*, Konkurransetilsynet, Bergen.

Søreide, Tina (2011): "Avdekke eller avskrekke" *Dagens Næringsliv* side 34-35.

Sørgard, Lars (2003): "Konkurransestrategi – eksempler på anvendt mikroøkonomi." Fagbokforlaget, Bergen.

Sørgard, Lars (2010a): Forelesning i Konkurranserett (MIE 421), "Horisontalt samarbeide". 19.02.2010 Norges Handelshøyskole.

Sørgard, Lars (2010b): Forelesning i Konkurransopolitikk (SAM 475), "Prinsipper og velferdsstandard". 27.08.2010, Norges Handelshøyskole.

Sørgard, Lars (2010c): Forelesning i Konkurranserett (MIE 421), "Introduksjon og markedsrett". 21.01.2010, Norges Handelshøyskole.

Sørgard, Lars (2010d): Forelesning i Konkurranserett (MIE 421), "Teori for vertikale restriksjoner". 18.02.2010, Norges Handelshøyskole.

Universitet i Bergen (2011): "Chr. Michelsen Institutt (CMI)".

Nedlastningsdat: 02.03.2011.

<http://www.uib.no/forskning/ressurser/instituttsektoren/chr.-michelsens-institutt-cmi>

Økokrim (2009): "*Årsrapport 09*".

Nedlastningsdat: 07.02.2011

[http://www.okokrim.no/www/okokrim/home.nsf/Attachments/7354230D931AC807C12576F100299A51/\\$FILE/%C3%B8kokrim_%C3%A5rsrapport_2009.pdf](http://www.okokrim.no/www/okokrim/home.nsf/Attachments/7354230D931AC807C12576F100299A51/$FILE/%C3%B8kokrim_%C3%A5rsrapport_2009.pdf)

Økokrim (2010): "*Økonomisk kriminalitet*"

Nedlastningsdato: 09.02.2011

<http://www.okokrim.no/artikler/definisjon-okonomisk-kriminalitet>

Økokrim (2011): "*Hva er Økokrim*".

Nedlastningsdato: 11.02.2011

<http://www.okokrim.no/hva-er-okokrim>

Østbye, Peder (2008): "*Konkurranserett- En strategisk og rettsøkonomisk tilnærming.*"

Fagbokforlaget, Bergen.

Widme, Nils-Ola (2008): "*Unngå brudd på konkurranselover*". (AEFs kompetansedager)

Nedlastningsdato: 11.02.2011

http://www.fav.net/public/Nils-Ola_Widme.pdf